

Ольга Лобова

**МУЗИЧНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Навчально-методичний посібник

2024

УДК
Л 68

*Рекомендовано вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка
(протокол № 8 від 25 березня 2024 року)*

Рецензенти:

Бадер С.О., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Козубовська І.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету

Овчаренко Н.А., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри музикознавства, інструментальної та хореографічної підготовки Криворізького державного педагогічного університету

Л 68 Лобова О.В. Музична освіта молодших школярів в умовах Нової української школи. Навчально-методичний посібник. Суми, 2024. 143 с.

ISBN

У навчальному посібнику висвітлено теоретичні основи та дидактико-методичну специфіку музичної освіти молодших школярів в умовах реалізації концепції Нової української школи. Розкрито навчальний, розвивальний і виховний потенціал сучасних підручників «Мистецтво» для 1-4 класів.

Посібник адресовано студентам спеціальностей 013 (Початкова освіта) й 014 (Середня освіта. Музичне мистецтво), науковцям, викладачам музично-педагогічних дисциплін, учителям музики та початкових класів, слухачам курсів підвищення кваліфікації.

УДК

© Лобова О.В., 2024

ISBN

Передмова

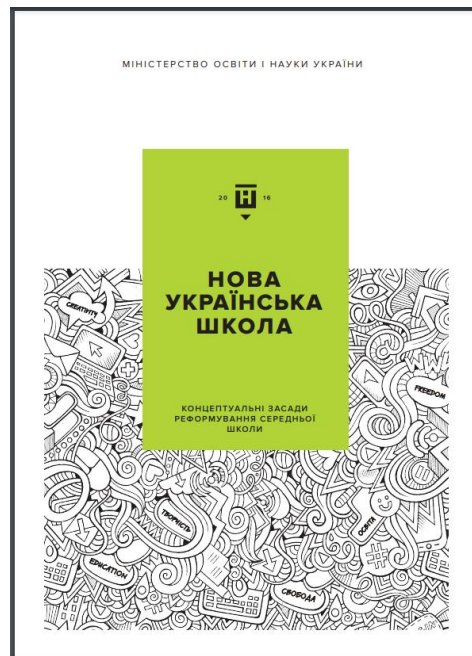
Музична освіта школярів нового тисячоліття зазнала суттєвих змін у зв'язку з упровадженням концепції Нової української школи, що вплинула і на концептуальні засади організації освітнього процесу, і на статус традиційних уроків музичного мистецтва, на заступ яким прийшов інтегрований курс.

Зазначені новації вимагають ретельного вивчення нормативних основ мистецької освіти та її дидактико-методичної специфіки, з'ясування можливостей реалізації навчального, розвивального та виховного потенціалу сучасних уроків мистецтва і підручників «Мистецтво» для 1-4 класів в умовах Нової української школи.

Актуальність означеної проблеми зумовила вибір теми навчально-методичного посібника, *метою* якого є ознайомлення студентів спеціальностей 013 (Початкова освіта) й 014 (Середня освіта. Музичне мистецтво) зі специфікою музичної освіти молодших школярів в умовах викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» в освітньому процесі Нової української школи.

У контексті реалізації зазначеної мети перед виданням поставлено низку *завдань*, які комплексно сприяють удосконаленню професійно-педагогічних якостей майбутнього вчителя музики та початкових класів:

- ознайомити студентів з теоретичними основами музичної освіти молодших школярів у контексті викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» в освітньому процесі Нової української школи;
- ознайомити студентів з методичною специфікою музичної освіти молодших школярів у контексті викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» в освітньому процесі Нової української школи;
- розкрити навчальні, розвивальні та виховні можливості сучасних підручників інтегрованого курсу «Мистецтво» в закладах загальної середньої освіти.

Означені аспекти теорії та методики музичної освіти молодших школярів послідовно розкриваються в розділах посібника:

- Розділ 1. «Теоретичні основи мистецької освіти молодших школярів у Новій українській школі», у змісті якого читачі можуть ознайомитись із нормативною базою сучасної мистецької освіти, метою та особливостями мистецької освітньої галузі у Державному стандарті початкової освіти та типових освітніх програмах, сутністю компетентнісного підходу, можливостями формування культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва тощо.
- Розділ 2. «Методична специфіка музичної освіти молодших школярів в умовах Нової української школи», у рамках якого розкрито основні напрями та методи мистецького навчання в сучасній школі; навчальні, розвивальні та виховні можливості сучасних підручників інтегрованого курсу «Мистецтво» для закладів загальної середньої освіти.

Відповідно до змісту розділів, до кожної теми запропоновано систему запитань і завдань, спрямованих на закріплення та творче опрацювання навчального матеріалу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

- Нормативне забезпечення музичної освіти молодших школярів у Новій українській школі
- Мета й особливості мистецької освітньої галузі у Державному стандарті початкової освіти
- Сутність і змістові лінії мистецької освіти в типових освітніх програмах
- Ключова культурна компетентність школярів як провідний орієнтир мистецької освіти в Новій українській школі
- Зміст і можливості формування культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва

Тема 1

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

1.1. Мета й особливості мистецької освітньої галузі в Державному стандарті початкової освіти

У 2016-2018 роках в Україні набули чинності державні документи, які визначили стратегічні траєкторії розвитку загальної освіти школярів, зокрема її мистецької галузі:

- Концепція Нової української школи (6);
- Державний стандарт початкової освіти (2);
- Типові освітні програми для 1-4 класів (23).

Згідно з Державним стандартом, *метою початкової освіти* є гармонійний розвиток дитини, її талантів, здібностей та компетентностей відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, підтримка життєвого оптимізму, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Реалізація мети початкової освіти ґрунтується на таких *принципах*: визнання того, що кожна дитина талановита; цінність дитинства; радість пізнання; розвиток вільної особистості; здоров'я; безпека; формування морально-етичних цінностей.

Метою мистецької освітньої галузі є формування культурної та інших компетентностей, цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті, поваги до національної та світової мистецької спадщини. Здобувач освіти: виявляє художньо-образне, асоціативне мислення у процесі художньо-творчої діяльності через образотворче, музичне та інші види мистецтва; пізнає мистецтво, інтерпретує художні образи, набуваючи емоційно-чуттєвого досвіду, виявляє ціннісне ставлення до мистецтва; пізнає себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво.

Вимоги до результатів навчання розроблено за компетентнісним підходом, в основу якого покладено *ключові компетентності*: вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами; компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій; навчання впродовж життя; підприємливість і фінансова грамотність; інноваційність; математична, екологічна, інформаційно-комунікаційна, громадянські та соціальні компетентності тощо.

Для мистецької освітньої галузі провідного значення набуває формування в учнів *культурної ключової компетентності*.

1.2. Сутність і змістові лінії мистецької освіти в типових освітніх програмах для 1-4 класів

З 2018 року в школах України було розпочато поступове впровадження типових освітніх програм для 1-4 класів закладів загальної середньої освіти. Розглянемо основні положення цих нормативних документів, що покладені в основу музичної освіти молодших школярів.

За типовою освітньою програмою (кер. академік НАПН О. Савченко), метою навчання мистецтва у школі є всебічний художньо-естетичний розвиток особистості дитини, освоєння нею культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва; плекання пошани до вітчизняної та зарубіжної мистецької спадщини; формування ключових, мистецьких предметних та міжпредметних компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- розвиток почуттєвої сфери учнів, набуття ними досвіду емоційно-естетичних переживань, формування мистецьких уподобань та особистісних художніх цінностей;
- поглиблення мотивації до пізнання творів вітчизняного і зарубіжного мистецтва; виховання гордості за здобутки рідного мистецтва та толерантного ставлення до мистецтва інших етносів і народів;
- формування умінь художнього сприймання, аналізу художньої мови та оцінювання творів мистецтва, аргументування думки відповідно до вікових можливостей з використанням мистецьких термінів;
- оволодіння способами художньо-творчої діяльності в різних видах мистецтва, комунікації з іншими в художній творчості;
- досягнення розуміння учнями можливостей цифрових технологій щодо їх застосування в мистецькій творчості;
- розвиток здатності самопізнання і самовираження, керування власними емоційними станами через мистецтво і різні види художньої творчості; розвиток креативності й мистецьких здібностей;
- формування здатності встановлювати зв'язок між видами мистецтва, між мистецтвом та іншими сферами знання (літературою, математикою, знаннями про природу, історію тощо); мистецтвом і явищами довкілля;
- усвідомлення значення мистецтва в житті людини та художнього пізнання для власної успішності; - формування культури глядача-слухача;
- соціалізація учнів через мистецтво, формування здатності об'єктивно оцінювати творчі здобутки свої та інших.

Відповідно до зазначених мети і завдань, у програмі О. Савченко виокремлено *змістові лінії*: «художньо-творча діяльність», «сприймання та інтерпретація мистецтва», «комунікація через мистецтво», які розкривають основну місію загальної мистецької освіти.

- Змістова лінія «*Художньо-творча діяльність*» націлює на розвиток креативності та мистецьких здібностей учнів через практичне освоєння основ художньої мови різних видів мистецтва та способів художньо-творчого самовираження. Ця змістова лінія реалізується через формування в учнів умінь застосовувати різні виразні засоби творення художніх образів, імпровізування та естетичного перетворення довкілля.
- Змістова лінія «*Сприймання та інтерпретація мистецтва*» спрямована на пізнання цінностей, що втілюють твори мистецтва. Її реалізація передбачає розвиток емоційної сфери учнів, збагачення естетичного досвіду, формування в них умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати мистецтво, виявляючи до нього емоційно-ціннісне ставлення, мистецьку (термінологічну) пропедевтику.
- Реалізація змістової лінії «*Комунікація через мистецтво*» націлена на соціалізацію учнів через мистецтво, усвідомлення ними свого «Я» (своїх мистецьких досягнень і можливостей). Змістова лінія передбачає формування в учнів умінь презентувати себе і свої досягнення, критично їх оцінювати, взаємодіяти з іншими через мистецтво у середовищі, зокрема у різних культурномистецьких заходах, колективних творчих проєктах, обговореннях тощо, а також формування уявлень про можливість і способи регулювати свій емоційний стан завдяки мистецтву.

За типовою освітньою програмою, опанування учнями мистецтва у початковій школі ґрунтується на засадах таких *підходів*: компетентнісного, ціннісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, ігрового та інтегративного.

Зазначено, що мистецтво сприяє формуванню низки *компетентностей*, зокрема, у процесі:

- усного висловлювання вражень від мистецтва; за допомогою коментування дорослого й оцінювання власної художньо-творчої діяльності (*вільне володіння державною мовою/ здатність спілкуватися рідною*);
- застосування мистецької термінології, що має іноземне походження, у процесі інтерпретації художніх творів (*спілкування іноземними мовами*);

- встановлення взаємозв'язків між засобами мистецтва і здійсненням елементарних розрахунків для пояснення художньої виразності творів (наприклад, пропорцій частин твору, визначення музичного метру, запису ритму, симетрії / асиметрії танцювального руху тощо) (*математична компетентність*);
- спостереження, дослідження і відтворення довкілля та явищ природи засобами мистецтва (*компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічна компетентність*);
- самостійного (чи за допомогою дорослого) використання інформаційних технологій для отримання мистецької інформації, художнього творення (*інформаційно-комунікаційна компетентність*);
- формування уміння визначати власні художні інтереси, досягнення і потреби; прагнення доцільно використовувати свій час для пізнання, сприймання, творення мистецтва (*навчання впродовж життя*);
- співпраці з іншими, зокрема участі у мистецьких заходах, прикрашенні середовища для друзів, сусідів; прояву відповідальності за особистий і колективний результат; використання мистецтва для отримання задоволення (впливу на власний емоційний стан), опанування народних традицій, мистецтва рідного краю; толерантного ставлення до мистецтва різних народів (*громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей*);
- проявів творчої ініціативи та намагання її реалізовувати, зокрема через втілення у практичній художньо-творчій діяльності (індивідуальній і колективній); презентації результатів власних мистецьких досягнень (*підприємливість та фінансова грамотність*);
- виявлення бажання впроваджувати нові ідеї (*інноваційність*).

Мистецька галузь є провідною для формування ключової *культурної компетентності*, що передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості. Культурна компетентність як стрижнева для мистецької освітньої галузі є інтегральною стосовно інших ключових компетентностей.

Наголошено, що мистецька освітня галузь може реалізуватися через *інтегровані курси або предмети вивчення за окремими видами мистецтва*: наприклад, музичне мистецтво, образотворче мистецтво тощо за умови реалізації упродовж циклу навчання всіх очікуваних результатів галузі та інтегрування навчального змісту.

За типовою освітньою програмою (кер. Р. Шиян), метою навчання мистецтва для загальної середньої освіти є формування культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті; плекання пошани до національної і світової мистецької спадщини.

Відповідно до окресленої мети, головними завданнями навчання мистецтва у початковій школі є:

- збагачення духовного світу учня / учениці під час сприймання мистецтва та художньої творчості; виховання шани до національної і світової культурної спадщини;
- набуття досвіду творення художніх образів через опанування елементарними мистецькими вміннями; розвиток загальних і спеціальних мистецьких здібностей;
- розкриття творчого потенціалу особистості; стимулювання художньо-образного мислення, художніх інтересів; виховання естетичного смаку; сприяння творчому самовияву та розвитку індивідуального стилю учня / учениці через мистецтво;
- розвиток уміння інтерпретувати твори мистецтва, висловлювати враження та особистісне ставлення до них; засвоєння початкових знань про види мистецтва, особливості їхньої художньо-образної мови, зокрема у взаємозв'язках;
- формування вміння презентувати й оцінювати власну творчість, плекання потреби у самовдосконаленні;
- формування вміння взаємодіяти з іншими через мистецтво, виявляти зв'язки мистецтва з природним і соціокультурним середовищем;
- виховання здатності застосовувати мистецтво для отримання задоволення та емоційного самопізнання.

Реалізація поставленої мети та завдань здійснюється за *змістовими лініями*: «Художньо-практична діяльність», «Сприймання та інтерпретація мистецтва», «Комунікація через мистецтво», які окреслюють рамкову модель досягнення загальних цілей мистецької освітньої галузі.

Змістова лінія «Художньо-практична діяльність» націлює на розвиток креативності та мистецьких здібностей учнів через практичне засвоєння основ художньої мови різних видів мистецтва та способів художньо-творчого самовияву. Ця змістова лінія реалізується через формування в учнів умінь застосовувати різні виражальні засоби для творення художніх образів, імпровізування та естетичного перетворення довкілля, а також формування уявлень про можливість і способи впливати на емоційний стан завдяки мистецькій діяльності.

Змістова лінія «*Сприймання та інтерпретація мистецтва*» спрямована на пізнання цінностей, що несуть твори мистецтва. Її реалізація передбачає розвиток емоційної сфери учнів, збагачення естетичного досвіду, формування в них умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати мистецтво, виявляючи до нього емоційно-ціннісне ставлення, а також формування уявлень про можливість і способи впливати на свій емоційний стан завдяки сприйманню творів мистецтва.

Реалізація змістової лінії «*Комунікація через мистецтво*» націлена на соціалізацію учнів через мистецтво, усвідомлення ними свого «Я» (своїх мистецьких можливостей). Змістова лінія передбачає формування в учнів умінь презентувати себе і свої досягнення, критично їх оцінювати, взаємодіяти з іншими через мистецтво у середовищі, зокрема в різних культурно-мистецьких заходах, обговореннях тощо.

Як і у попередній програмі, мистецька освітня галузь може реалізуватися через інтегровані предмети або предмети за окремими видами мистецтва: наприклад, музичне мистецтво, образотворче мистецтво тощо за умови реалізації упродовж циклу навчання всіх очікуваних результатів галузі.

1.3. Особливості оцінювання молодших школярів у мистецькій освіті

Згідно з Державним стандартом, навчальні досягнення учнів у 1–2-му класах підлягають формувальному оцінюванню, у 3–4-му класах – формувальному та підсумковому оцінюванню.

Формувальне оцінювання має на меті:

- відстежувати навчальний поступ учнів;
- вибудовувати індивідуальну траєкторію розвитку дитини;
- діагностувати досягнення на кожному з етапів навчання;
- вчасно виявляти проблеми й запобігати їх нашаруванню;
- аналізувати реалізацію освітньої програми та Державного стандарту початкової освіти, ухвалювати рішення щодо корегування навчальної програми і методів навчання відповідно до індивідуальних потреб дитини;
- запобігати побоюванням дитини помилитися;
- плекати впевненість у власних можливостях і здібностях.

Орієнтирами для оцінювання навчальних досягнень учнів (формувального і підсумкового) є окреслені в стандарті *очікувані результати навчання*, об'єднані за галузями та проіндексовані відповідно до *обов'язкових результатів навчання* Державного стандарту початкової освіти.

У стандарті визначено *вимоги до обов'язкових результатів навчання* молодших школярів за мистецькою освітньою галуззю, які структуровано за трьома напрямками та представлено таким чином:

<i>Загальні результати навчання здобувачів освіти</i>	<i>Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти</i>	
	<i>1-2 класи</i>	<i>3-4 класи</i>
<i>Художньо-образне, асоціативне мислення у процесі художньо-творчої діяльності через образотворче, музичне та інші види мистецтва</i>		
Творить різними засобами і способами	творить відомими художніми засобами і способами	добирає засоби і способи для творення художнього образу
Імпровізує	експериментує, використовуючи відомі техніки художньо-творчої діяльності, звуками, ритмами, рухами, лініями, кольорами, формами, матеріалами тощо для створення художніх образів	експериментує, використовуючи відомі техніки художньо-творчої діяльності, звуками, ритмами, рухами, лініями, кольорами, формами, матеріалами тощо, поєднуючи елементи для втілення ідеї в художньому образі
Естетично перетворює навколишній світ	спостерігає за навколишнім світом, фіксує за допомогою вчителя цікаві явища як ідеї для творчості; допомагає прикрасити місце, де навчається, живе	спостерігає за навколишнім світом, фіксує в різний спосіб цікаві явища; використовує їх у творчій діяльності; пропонує ідеї оздоблення місця, де навчається, живе; реалізує їх самостійно або за допомогою інших осіб
<i>Пізнання мистецтва, інтерпретація художніх образів, досвід емоційних переживань, ціннісне ставлення до мистецтва</i>		
Аналізує, інтерпретує, оцінює мистецтво	сприймає твори різних видів мистецтва і проявляє емоційно-ціннісне ставлення до них у різний спосіб	сприймає твори різних видів мистецтва і проявляє емоційноціннісне ставлення до них у різний спосіб; зосереджує увагу

	(словами, мімікою, кольорами тощо)	рухами, лініями, на деталях; пояснює, що подобається у творі, а що ні, визначає відомі засоби художньої виразності
Пізнає мову мистецтва	розрізняє види мистецтва (музичне, образотворче, театральне, хореографічне тощо) і розпізнає притаманні їм засоби виразності	вирізняє елементи художньої мови, характерні для різних видів мистецтва (музичне, образотворче, театральне, хореографічне тощо)
<i>Пізнання себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво</i>		
Оцінює власну творчість	оцінює власну творчість за визначеними орієнтирами; пояснює, наскільки вдалося втілити свій задум	оцінює власну творчість за визначеними орієнтирами; визначає за допомогою вчителя необхідні для самовдосконалення дії; відстоює своє право на самовираження
Представляє власні досягнення	презентує створені художні образи у зрозумілий спосіб, пояснюючи створене	презентує створені художні образи, пояснює свій задум, відстоює думку
Взаємодіє з іншими особами через мистецтво	бере участь у колективній творчій діяльності, дотримується правил творчої співпраці; ділиться з іншими особами враженнями від сприйняття мистецтва та творчої діяльності	бере участь у колективних творчих проектах, виконує різні дії/ролі у творчому процесі; обговорює з іншими особами враження від сприйняття мистецтва та творчої діяльності, поважаючи вибір інших осіб
Регулює власний емоційний стан засобами мистецтва	визначає серед творів і видів художньо-творчої діяльності ті, що подобаються; ділиться емоціями від сприйняття мистецьких творів; творить для власного задоволення	розпізнає власні емоції від сприйняття мистецьких творів, обирає твори і види художньо-творчої діяльності відповідно до свого настрою; пояснює, від чого одержує насолоду у власній творчості

Очікувані результати навчання слід використовувати для:

- встановлення цілей уроку, окремих видів діяльності учнів, вправ тощо;
- постійного спостереження за навчальним поступом учня/учениці з боку вчителів, батьків і самих учнів;
- поточного, зокрема й формувального, оцінювання;
- підсумкового оцінювання (для другого циклу навчання).

На основі поданих очікуваних результатів навчання вчитель/вчителька може формулювати індивідуальні результати навчання учня/учениці відповідно до опанування ним/нею конкретного вміння (напр., *намагається визначати* ключові слова, *визначає* ключові слова, *впевнено* визначає ключові слова тощо), таким чином відстежуючи поступ учня за конкретний проміжок часу.

Спостереження за навчальним поступом учнів та оцінювання цього поступу розпочинається з перших днів навчання дитини у школі і триває постійно. Невід'ємною частиною цього процесу є формування здатності учнів самостійно оцінювати свій поступ.

У програмах наголошується, що очікувані результати навчання, окреслені в межах кожної галузі, досяжні, якщо використовувати інтерактивні форми – кооперативне навчання, дослідницькі, інформаційні, мистецькі проекти; сюжетно-рольові ігри, ситуаційні вправи, екскурсії, дитяче волонтерство тощо.

Запитання та завдання

1. Назвіть документи, які є нормативною основою музичної освіти молодших школярів у Новій українській школі. У чому Ви вбачаєте їх інноваційність?
2. Ознайомтесь з матеріалами, що стосуються мистецької освітньої галузі, в чинних нормативних документах:
 - Державний стандарт початкової освіти.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
 - Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>
 - Типові освітні програми.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>

3. Сформулюйте мету мистецької освітньої галузі за державним стандартом початкової освіти. Висловіть власне ставлення до зазначеного положення.
4. Ознайомтесь із теоретичними положеннями щодо мистецької освіти школярів у Типових освітніх програмах і заповніть порівняльну таблицю:

	<i>Типова освітня програма під кер. О.Я Савченко</i>	<i>Типова освітня програма під кер. Р.Б.Шияна</i>
<i>Мета мистецької освітньої галузі</i>		
<i>Завдання мистецької освітньої галузі</i>		
<i>Змістові лінії мистецької освітньої галузі</i>		
<i>Структурні напрями вимог до обов'язкових результатів навчання</i>		

5. Ознайомтесь зі змістом і результатами мистецької освіти молодших школярів у Типових освітніх програмах. Які результати Ви вважаєте найбільш важливими для сучасної дитини?
6. З'ясуйте, через які інтегровані курси або предмети може бути реалізовано мистецьку освітню галузь в сучасній школі за чинними освітніми програмами.
7. Висловіть власне ставлення до створення інтегрованого курсу «Мистецтво». Чи готові Ви до викладання цього навчального предмета?

Тема 2

КЛЮЧОВА КУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ШКОЛЯРІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ОРІЄНТИР МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

2.1. Сутність поняття «культурна компетентність»

Згідно з чинними документами (Закони України «Про освіту» (зі змінами 2020 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020), концепція «Нова українська школа» (2016) тощо), метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

За основу сучасної загальної освіти взято *компетентнісний підхід*, що передбачає зміщення акцентів з процесу накопичення знань, умінь і навичок в площину формування й розвитку в учнів здатності ефективно діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у практичній діяльності.

За концепцією Нової української школи «компетентність» тлумачиться як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

У основу компетентнісного підходу покладено ключові компетентності, яких потребує кожна людина для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, здатні забезпечити життєвий успіх молоді у суспільстві знань. Зокрема, до них віднесено: здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та однією з іноземних мов; математична; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; екологічна; інформаційно-комунікаційна; здатність до навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність, інноваційність.

Як зазначено в Державному стандарті, основою формування компетентностей слугує досвід учнів, їхні потреби, які мотивують до навчання, знання та вміння, які формуються в різному навчальному середовищі – у школі, родині, у розмаїтих соціальних ситуаціях і зумовлюють формування ставлень.

У державних документах у галузі освіти статусу ключової набула **культурна компетентність**, трактування якої зазнали різноманітних трансформацій.

Спочатку культурна компетентність розумілась виключно в значенні належності до різних культур. Вперше цей термін було застосовано у медичній практиці щодо правильної постановки діагнозу та лікування іноземних пацієнтів як представників «іншої» культури. Тривалий час феномен культурної компетентності поширювався не лише на людину, а й на організації та розумівся як система цінностей і принципів, рівень навичок і знань, що уможливають співпрацю фірми з людьми різної етнічної або расової приналежності.

У сучасних інформаційних джерелах культурна компетентність ототожнюється з рівнем адаптованості людини до культурного, комунікаційного, техногенного сучасного середовища; вмінням орієнтуватися у інформаційному потоці та достатньо вільно почуватися у сучасному полікультурному глобалізованому світі. Досить часто ця категорія замінюється поняттям «міжкультурна» компетентність, що тлумачиться як здатність особистості ефективно взаємодіяти з людьми, що представляють різні культури.

У педагогічних працях зустрічаємо трактування культурної компетентності як здатності індивіда до інтелектуально-розумового зростання шляхом постійного безперервного пізнання нового та вивчення культурної спадщини попередників, їх мудрості та культурних цінностей, а також наявності навичок спілкування та взаємодії з людьми, що належать до різних культур (Гусева, 2018).

У чинному Державному стандарті початкової освіти та типових освітніх програмах визначення культурної компетентності не наводиться (Державний стандарт, 2018; Типові освітні програми, 2018). Водночас, зазначено, що ця компетентність передбачає залучення учнів до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості.

У концепції Нової української школи знаходимо трактування ключової компетентності «обізнаність та самовираження у сфері культури», що тлумачиться як здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших (Концепція..., 2016).

2.2. Зміст і можливості формування культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва

Як зазначено в Державному стандарті, для мистецької освітньої галузі провідного значення набуває формування в учнів **ключової культурної компетентності**. У початковій школі ця компетентність формується завдяки залученню дітей до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне мистецтво, хореографія, театр тощо), через розкриття і розвиток їхніх природних здібностей, творче вираження свого «Я».

Реалізація культурного компонента освіти є одним із провідних завдань вчителя початкових класів і викладача художньо-естетичних дисциплін, зокрема, учителя музики, у праці якого цей напрям набуває актуального та цілком реального наповнення.

Ґрунтуючись на сучасних підходах, **культурну компетентність школяра** можна розглядати як інтегроване особистісне утворення, що поєднує знання, погляди, цінності, уміння та навички у сфері національної та світової культури, спроможність сприймати, на доступному рівні аналізувати й оцінювати культурні феномени, практично застосовувати набутий досвід культурної діяльності у житті.

Формування культурної компетентності школярів у мистецькій освіті можна визначити як поступовий, спеціально організований, цілеспрямований процес опанування дитиною знань, умінь і навичок, цінностей і досвіду культурної діяльності засобами мистецтва (у навчальній і позаурочній роботі).

Феномен культурного виховання учнів закладу загальної середньої освіти орієнтує вчителя, насамперед, на розширення меж власне музичного виховання на загальнономистецькі обрії, що передбачає:

- формування в школярів потреб у мистецтві, культурі як невід'ємній, необхідній та прекрасній частині людського життя;
- становлення культури сприймання й розуміння творів різних видів мистецтва (музичного, образотворчого, хореографічного тощо);
- національно-культурне виховання дітей через розвиток любові та пошани до національної культури, традицій і цінностей рідного народу шляхом ознайомлення з народним, класичним і сучасним мистецтвом України;
- інтеркультурне виховання дітей через залучення їх до надбань світової культури та мистецтва, розуміння й осягнення культурних традицій, цінностей і феноменів інших народів;
- прийняття та застосування в житті культурних надбань, національних і загальнолюдських культурних цінностей тощо.

Розглянемо основні напрями та можливості формування ключової культурної компетентності молодших школярів у загальній музичній освіті, зокрема за підручниками «Мистецтво» для 1-4 класів.

1. Формування *культурної спрямованості* учнів (усвідомлення цінності культури у житті людини; інтерес до освоєння культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва; плекання позитивного ставлення та пошани до культурної спадщини рідного та інших народів). Відповідні функції музичної освіти реалізуються через низку завдань, що допомагають дитині усвідомити роль культури та мистецтва у власному та суспільному житті, сприяють розвитку потреб у спілкуванні з мистецтвом, художніх смаків та культурно-ціннісних орієнтацій. Навчально-методичний апарат підручників розроблено таким чином, щоб постійно підтримувати увагу і стимулювати пізнавальну діяльність школярів. Цьому сприяють спонукальні формулювання навчальних завдань, а також подання матеріалу у формі гри, з використанням казкових образів, ребусів, головоломок, кросвордів. Зміст підручника надає можливість кожній дитині проявити себе і досягти успіху у різних видах мистецької діяльності.

2. Формування *культурної обізнаності* націлено на інтегроване опанування теоретичних і практичних основ мистецтва та відбувається в тісному зв'язку з практичною діяльністю. На становлення цього складника спрямовано навчальну інформацію щодо національної та світової культури, специфіки різних видів мистецтв, формування навичок розуміння та первинного аналізу літературних, візуальних, сценічних творів; використання народних і авторських творів у різних видах мистецтва; різноманітні види мистецької діяльності, домінуючими серед яких є музична та образотворча. Зміст кожної чверті завершено блоком завдань для тематичного контролю, а рубрика «Твої мистецькі канікули» містить пропозиції щодо організації культурної діяльності дітей у вільний час.

3. *Розвивальний компонент* мистецької освіти спрямовується на культурний, музичний та художній розвиток дитини, розширення культурного світогляду, формування загальнокультурного мислення, мовлення тощо. Пріоритетним є творчий розвиток дітей, тож в усіх видах діяльності передбачено завдання креативного типу: ритмічні, вокальні, пластичні імпровізації; різні види малювання, ліплення, аплікації; театралізація музичних творів тощо. Наприклад, доцільно запропонувати дітям розіграти виставу за піснею «Два півники», виконати у ролях пісню «Ходить гарбуз по городу», на прикладі цієї пісні придумати й, за бажанням, виготовити фігурки для пальчикового театру. Урахування різних рівнів розвитку учнів забезпечується різноманітністю навчального матеріалу, наявністю завдань на вільний вибір.

4. *Виховний компонент* мистецької освіти спрямовано на формування культури спілкування з мистецтвом в умовах навчальної та дозвілєвої діяльності, культури поведінки в театрі, музеї, на становлення потреби в музичному самовдосконаленні тощо.

Також змістом мистецької освіти передбачено цілеспрямований вплив на різні напрями виховання особистості: моральне, емоційно-естетичне, національно-патріотичне, інтернаціональне, комунікативне, трудове, екологічне виховання школярів.

У контексті національного виховання доречним є застосування завдань, що спрямовані на ознайомлення дітей з національним фольклором і творчістю українських митців, культурними традиціями та пам'ятками нашої країни тощо. Наприклад, у підрозділі «Твої мистецькі канікули» другокласникам запропоновано ознайомитись з українськими традиціями зимових свят та здійснити «віртуальну подорож» театрами різних міст України.

У змісті підручників для учнів початкової школи представлено низку фольклорних творів для слухання та виконання: народних танців (гопак, козачок, метелиця, аркан, коломийка), поспівок і пісень (дитячих, жартівливих, побутових, дум, колядок, щедрівок, веснянок тощо). Під час ознайомлення з цими творами відбувається не лише поступове опановування школярами знань про види та жанри вітчизняного фольклору, а й формуються почуття любові до національної культури та поваги до народу, що зміг створити і зберегти скарбницю таких непересічних цінностей.

Принагідно подаються різноманітні відомості щодо історії фольклорного мистецтва, національних музично-культурних традицій тощо. Так, ознайомлення другокласників з українським народним танцем «Аркан» передбачає не лише аналіз власне музичних аспектів твору (характеру музики, інструментів для виконання), а й розповідь про історію виникнення танцю, розгляд національного вбрання виконавців, наслідування танцювальних рухів за поданим у підручнику зразком.

Суттєвого виховного значення в змісті музичної освіти молодших школярів набуває ознайомлення з кобзарським мистецтвом – його історією, жанровими особливостями, зразками творів, постатями видатних кобзарів.

Паралельно з фольклорним аспектом, протягом усього терміну навчання в початкових класах, відбувається послідовне ознайомлення з професійною музикою України: відомостями про життя і творчість провідних представників національного музичного мистецтва (М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, Л. Ревуцького, В. Косенка та ін.), вокальними й інструментальними творами сучасних українських композиторів.

Реалізація інтеркультурного компонента загальної мистецької освіти відбувається через залучення дітей до найкращих надбань народної та професійної світової культури. При цьому доцільно не обмежуватися мистецтвом кількох обраних країн, а надавати учням можливість ознайомитися з культурою широкого кола країн близького й далекого зарубіжжя.

Передумовами інтеркультурного виховання молодших школярів є ознайомлення з піснями, танцями та мистецькими традиціями різних народів, з життям і творчістю видатних діячів світової музичної культури. Зокрема, у підручниках для початкової школи запропоновані для розучування зразки польського («Зозуля»), чеського («Полька»), латиського («Ой-я, жу-жу»), естонського («У кожного свій музичний інструмент»), французького («Танець каченят», «Пастуша пісня»), бразильського («Потяг»), норвезького («Камертон») дитячого фольклору тощо.

Протягом усього курсу навчання музики школярі дізнаються про життя і творчість видатних представників світової музичної культури (Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, Е. Гріга, Ф. Шопена, Р. Шумана, К. Сен-Санса та ін.), принагідно ознайомлюючись з мистецтвом і культурними традиціями відповідних країн та епох.

Виховна мета означених напрямів навчальної роботи – розвиток інтересу та поваги до мистецтва інших країн – є важливою не лише в загальнокультурному контексті. Вона є кроком до поступового прищеплення дитині інтернаціональних почуттів, підготовки до життя в глобалізованому середовищі, а також – своєрідною «профілактикою» гостроактуальної в сучасному суспільстві проблеми расизму тощо.

Отже, згідно з сучасними вимогами, стрижневим напрямом загальної мистецької освіти визначено формування культурної компетентності учнів – інтегрованого особистісне утворення, що поєднує знання, погляди, цінності, уміння, навички школяра у сфері національної та світової культури, спроможність сприймати, на доступному рівні аналізувати й оцінювати культурні феномени, практично застосовувати набутий досвід культурної діяльності у житті.

Формування ключової культурної компетентності молодших школярів передбачене сучасними підручниками, що спрямовані на цілісне формування її складників: культурної спрямованості, обізнаності, розвиненості й вихованості. У процесі роботи з підручниками відбувається вплив на мотивацію, знання та уміння учнів, різнобічний культурний розвиток дітей, національний та інтернаціональний вектори культурної компетентності учнів.

Запитання та завдання

1. Охарактеризуйте сутність компетентнісного підходу. Обґрунтуйте його значення для сучасної освіти.
2. Випишіть ключові компетентності, покладені в основу компетентнісного підходу. Поясніть їх важливість для розвитку особистості дитини.
3. Прочитайте висловлювання академіка Олександри Савченко. Доведіть його актуальність в сучасних умовах.

«У сучасній школі реалізація гуманістичних цінностей має бути спрямована на підвищення культури і самоцінності особистості, прилучення дітей до національних і загальнолюдських цінностей, а це потребує посилення культурологічної спрямованості освіти».
4. Занотуйте визначення культурної компетентності школяра. Запропонуйте власне трактування та складники зазначеної якості.
5. Стисло схарактеризуйте такі напрями формування культурної компетентності молодших школярів:
 - розвиток культурної спрямованості учнів;
 - становлення культурної обізнаності дитини;
 - культурний розвиток молодших школярів;
 - виховання в учнів культури спілкування з мистецтвом.
6. Поміркуйте, яким чином може відбуватись національно-культурне та інтеркультурне виховання учнів на уроках мистецтва.
7. Розгляньте дидактичні матеріали з підручника «Мистецтво. 4 клас» (11, с.63). Поясніть, які компетентності може бути сформовано в запропонованій діяльності.

«Молитва за Україну». Музика *Миколи Лисенка*, слова *Олександра Кониського*

Музикою святих храмів звучить молитва – звернення до Бога або святих.

Щиру «Молитву за Україну» написав **Микола Лисенко** – засновник української класичної музики. Велична та прониклива музика цього хорового твору – палке прохання щасливого майбуття для рідного краю.

Послухай твір. Про що в ньому йдеться? Якими засобами створено щирий і піднесений характер музики?

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНА СПЕЦИФІКА МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

- Зміст і особливості підручників «Мистецтво» в Новій українській школі
- Становлення музичної спрямованості молодших школярів на уроках мистецтва
- Формування музичної обізнаності й ознайомлення молодших школярів з музично-теоретичним матеріалом
- Організація слухацької та виконавської діяльності молодших школярів на уроках мистецтва
- Виховний і розвивальний потенціал музичної освіти молодших школярів

Тема 3

ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ ПІДРУЧНИКІВ «МИСТЕЦТВО» В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ*

3.1. Загальна характеристика підручників «Мистецтво»

З огляду на прогресивні педагогічні тенденції, сучасний підручник – багатофункціональний продукт матеріалізації змісту освіти. Він має не лише давати знання, а й бути цікавим співрозмовником, мудрим порадиником, духовним і творчим дороговказом для учня.

Якісний підручник спроможний стати могутнім засобом навчання, виховання та розвитку дитини, творення її особистісної культури. Підручник конкретизує зміст освіти, «перекладаючи» його живою, зрозумілою, захоплюючою мовою дитинства й наближаючи учня до осягнення краси світу, людини, мистецтва...

Підручники «Мистецтво» – навчальні книги, створені з метою конкретизації змісту музичної освіти молодших школярів у межах концепції Нової української школи. Сучасний підручник мистецтва – не лише носій змісту мистецької освіти, а й модель освітньої діяльності, що цілісно та послідовно відображає основні етапи процесу навчання. Тому його дидактична специфіка зумовлюється особливостями загальної музичної освіти школярів.

Підручники «Мистецтво» для 1-4 класів створені відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти й типових освітніх програм для закладів загальної середньої освіти, розроблених під керівництвом О. Савченко та під керівництвом Р. Шияна (рис. 1).

Рис. 1. Підручники «Мистецтво» для початкової школи (8-11)

* На прикладі підручників О.Лобової

Головна особливість підручників – їх інтегрований характер, що визначається спрямованістю на опанування інтегрованого курсу мистецтва. Інноваційними є також тематична структура та зміст навчальних книг, що побудовані на основі систематизованого ознайомлення дітей із сутністю мистецтва та його основними видами.

Така спрямованість визначила **тематичну структуру** комплексу підручників для початкової школи:

1 клас	<i>1 семестр</i>	Здрастуй, Мистецтво!
	<i>2 семестр</i>	Мистецтво навколо нас
2 клас	<i>1 семестр</i>	Світ мистецьких творів
	<i>2 семестр</i>	Чарівна мова мистецтв
3 клас	<i>1 семестр</i>	Різновиди мистецтв
	<i>2 семестр</i>	Мистецькі жанри
4 клас	<i>1 семестр</i>	Мистецькі барви України
	<i>2 семестр</i>	Мистецтво без меж і кордонів

Згідно з вимогами Державного стандарту й освітніх програм, **домінуючими у підручниках є сфери музичного та образотворчого мистецтв**, тому в навчальному змісті передбачено багатогранне висвітлення зв'язків між цими мистецтвами і відповідною діяльністю учнів.

Розподіл матеріалу в межах розділів є зручним для використання, адже кожна навчальна тема відповідає одному навчальному тижню, тобто двом урокам мистецтва. У цьому контексті підручники придатні як для «сольного» викладання навчального предмета одним педагогом (зазвичай, вчителем початкових класів), так і для «дуетного» викладання двома фахівцями.

Для більш ефективної організації навчальної діяльності за підручником на першому з цих уроків доцільно приділити більше уваги музичному мистецтву, а практичну образотворчу діяльність, повторення й поглиблення тематичного матеріалу запланувати на другий урок, на якому застосовувати вивчені музичні твори (музику для слухання та пісні).

Пріоритетність музичної та образо-творчої діяльності можна простежити вже в **системі орієнтування**, що подана на початку кожного підручника й складається з графічно чітких лаконічних сигналів-символів (рис. 2).

Цими умовними позначеннями передбачено загально-мистецьку, музично-творчу та образотворчу діяльність, а зміст різних видів мистецької діяльності унаочнено за допомогою малюнків. Тож застосування позначень допомагає вчителю та учням легко орієнтуватись у розмаїтті запропонованих видів діяльності.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

Рис. 2. Система орієнтування в підручниках

Звернемо увагу на останнє умовне позначення – QR код. Відповідно до вимог формування інформаційної компетентності учнів, такі коди подано до усіх музичних і деяких візуальних творів підручників. QR коди відкривають учителю і дітям доступ до відповідної наочності за допомогою смартфона і знімають потребу у використанні дисків. Також у підручниках подано низку завдань, які орієнтують дітей на роботу із сучасними медіа-ресурсами.

Методичним апаратом підручників передбачено розмаїття мистецької діяльності школярів: ознайомлення з теоретичним матеріалом, сприймання та обговорення творів музичного та образотворчого мистецтва, мистецькі дидактичні ігри, елементарне музикування, розучування і виконання пісень, різні види практичної образотворчої діяльності – малювання, аплікація, ліплення тощо.

Зважаючи на вікові особливості дітей, навчальні теми містять невеликі за обсягом та різнопланові завдання. Більшість із них мають практичне спрямування у різних видах мистецької діяльності (слуханні музики, співі, елементарному музикуванні, музично-ритмічних рухах, малюванні, ліпленні тощо), що забезпечує сучасні тенденції пріоритету практичної діяльності учнів.

Для більш виразної диференціації навчального матеріалу в змісті підручника застосовано різноманітні структурні **рубрики**.

Так, рубрика «Попрацюймо разом» спрямована на формування культури спілкування з мистецтвом і реалізацію виховного потенціалу колективної музичної діяльності (виховання колективізму, взаємоповаги, дружби тощо). «Хвилинка-говоринка» націлена на формування не лише мистецьких, а й ключової мовленнєвої компетентності учнів. Під позначкою «Це цікаво знати» запропоновано додаткову, зазвичай цікаву для дітей, навчальну інформацію. А рубрика «Мистецькі поради» пропонує дітям алгоритми виконання певних практичних завдань, здебільшого з образотворчого мистецтва (рис. 3).

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Об'єднайтесь у дві групи. Виконайте ритмічний супровід до приспіву за зразком.

Но-вий Рік, Но-вий Рік вже у на-шій ха - ті.

Розглянь фото новорічної іграшки-ялинки. Виготов таку об'ємну іграшку за порадами.

МИСТЕЦЬКІ ПОРАДИ

- * Склади аркуш паперу зеленого кольору вчетверо і розріж по лініях згину на 4 частини.
- * Одну з частин сложи навпіл, біля місця згину намалюй контур половини ялинки і виріж.
- * Склади навпіл інші частини аркуша і за першим шаблоном виріж ще три ялинки.
- * Склей фрагменти між собою, як на фото. Оздоб ялинку на свій смак.
- * Прикрасьте ялинками класну кімнату.

Рис. 3. Рубрики «Мистецькі поради» та «Попрацюймо разом» з підручника «Мистецтво, 3 клас» (с. 56, 61)

Для **тематичного контролю** у кожному підручнику подані 4 комплекси контрольних завдань і запитань «Сторінки-повторинки», де розміщено не лише різноманітні (репродуктивні, евристичні, узагальнювальні) запитання, а й практичні завдання щодо різних видів мистецтва (рис. 3).

1. Скажи, чи може мистецтво відображати довкілля, життя людей? Наведи приклади творів про осінь, дощик, зимові свята.

2. Вибери з переліку спочатку твори музичного мистецтва, а потім – образотворчого:

танець	картина	витинанка
пісня	малюнок	скульптура

3. Пригадай, що таке танець. Поміркуй, які із зазначених видів мистецтв поєднуються у танці:

ОБРАЗОТВОРЧЕ

МУЗИКА

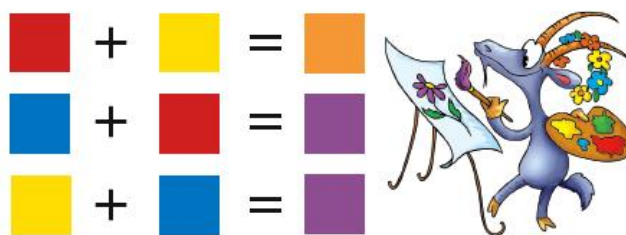

ХОРЕОГРАФІЯ

4. Склади з перших букв зображень назву виду мистецтва. Що ти про нього знаєш?

5. Розглянь кольорові «приклади». Чи правильно їх розв'язано? Перевір на палітрі.

6. Пригадай пісні за малюнками. Які вони: авторські чи народні?

Рис. 3. Фрагмент завдань для тематичного контролю до 3 частини в підручнику «Мистецтво, 1 клас» (с. 64-65)

Багате змістове наповнення підручника дає змогу вчителю вільно обирати запропонований матеріал, урізноманітнювати та оптимізувати навчальну діяльність дітей (у тому числі й на засадах диференціації).

Придатність книг для **самостійної роботи** дозволяє максимально вивільнити урочний час для активного спілкування дітей з мистецтвом: слухання музики, співу та музичної творчості, малювання, ліплення, створення аплікацій, колективних художніх композицій тощо.

Підрозділ **«Твої мистецькі канікули»** орієнтує учнів на цікаву самостійну мистецьку діяльність або підготовку для виконання певних наступних завдань (рис. 4).

- 1.** Послухай шурхіт осіннього листя.
Чи схожий він на музику?

- 2.** Збери листки різних дерев, поклади їх між аркушами паперу і висуши для аплікації.

- 3.** Виготов саморобний музичний інструмент:

- налий у склянку трохи води;
- опусти у воду трубочку-соломинку та подмухай у неї;
- слухай спокійну музику і доповнюй її «бульканням».

- 5.** Переглянь мультфільми «Ходить гарбуз по городу» і «Капітошка».

Визнач, яка музика у них звучить:

- народна чи авторська;
- вокальна чи інструментальна.

Рис. 4. Приклади завдань для виконання на канікулах в підручнику «Мистецтво, 1 клас» (с. 34-35)

3.2. Інтеграція як основа змісту підручників «Мистецтво»

Особливості інтегрованого змісту навчальних книг розглянемо на прикладі підручника для 1 класу, адже саме перший рік навчання є надзвичайно важливим і складним етапом у житті дитини, недаремно кажуть, що робота з першокласниками кожного разу стає екзаменом для вчителя.

Головну особливість підручника – його **інтегрований характер**, спрямованість на опанування інтегрованого курсу – відображено вже у віршованому вступі до підручника:

*Мистецтво – світ виразних слів,
музичних звуків, кольорів,
яскравих танців краса,
чарівність фільмів і вистав...
Тож просимо тебе ласкаво
в цей світ прекрасний і цікавий!*

Всі згадані у вірші види мистецтва – музику, літературу, хореографію, образотворче, театральне та кіномистецтво, а також архітектуру унаочнено на першому форзаці на початку підручника (рис. 5).

В основу інтеграції в підручнику покладено, насамперед, слово «мистецтво». Тому зміст підручника побудовано на основі систематизованого ознайомлення дітей із сутністю мистецтва та його основними видами, які унаочнено на форзаці.

Наочно простежити це можна за тематичною структурою підручника, що складається з 2 семестрових розділів («Здрастуй, мистецтво!» та «Мистецтво навколо нас»), і за назвами навчальних тем, наприклад, у змісті 1 семестру:

У нас урок незвичний
Що таке мистецтво
Світ, що зветься Музика
Як сприймати мистецтво
Хто створює мистецтво
Музиканти-чаклуни
Щоби правильно співати
Сторінка-повторинка
Твої мистецькі канікули

Осінь мозаїка
Від слова – до пісні
Мистецтво відображає
Не просто бачить, а відчути
Мистецтво музики і руху
Мистецтво театру
Новорічні персонажі у мистецтві
Сторінка-повторинка
Твої мистецькі канікули

Рис. 5. Форзац підручника

Згідно з вимогами програм, провідними у курсі мистецтва є музична та образотворча сфери. Як же відбувається це поєднання і чим забезпечується інтегративний характер курсу? Найочевидніший тип такої інтеграції ґрунтується на *змістово-образній спільності мистецьких* (зокрема музичних і візуальних) творів. Насамперед, діти сприймають образно споріднені музичні та візуальні твори (про школу, пори року тощо тощо).

Прикладом такої інтеграції може слугувати тема «Мистецтво відображає», де представлені вірші, картини, фото, інструментальна п'єса, поспівка, пісня, творче завдання, поєднані образами дощу. Перша сторінка викладу навчальної теми виконує вступну функцію, зацікавлює учнів і зосереджує їх увагу на найбільш легких для сприймання вербальних і візуальних образах (рис. 6).

МИСТЕЦТВО ВІДОБРАЖАЄ

Розглянь зображення. Послухай вірш.

ДОЩИК

Фото

Дощик чисто,
дощик чисто
умиває наше місто.
Умиває він топольки,
і травичку, і квітки.
І розкриті парасольки,
і барвисті парасольки
під дощем
немов грибки.

Надія Кир'ян

Чашка ручної роботи
(декоративне мистецтво)

Євген Гавлін. Осінній дощ
(живопис)

Поміркуй, чим схожі вірш, фото, картина,
чашка.
Яке явище природи вони відображають?

Рис. 6. Приклади змістово-образної інтеграції вербальних і візуальних образів у підручнику «Мистецтво, 1 клас» (с. 45)

Відповідно до змісту наступної сторінки (рис. 7), учні залучаються до практичної музичної діяльності: слухання музичної п'єси «Дощик» та виконання поспівки «Краплини», що готує першокласників до подальшого розучування пісні Н. Май «Кап, кап, кап».

Віктор Косенко. «Дощик»

Кап-кап, кап-кап-кап... Звуки – наче краплинки.

Музичний образ дощику створив для дітей український композитор **Віктор Косенко**.

Який дощик зображено у музиці: теплий чи холодний, лагідний чи непривітний?

Чи змінюється характер музики у творі?

Обери для себе завдання та придумай до музики В. Косенка:

супровід на барабані

пісеньку дощику

танець дощику (для пальців)

Попрацюймо разом!

Проплескайте ритм поспівки за допомогою краплинок. Складіть до неї мелодію.

Кап, кап, кап- кап, кап — звід-ки піс- ня ли- не?
Кап, кап, кап- кап, кап — ка- па-ють крап- ли- ни!

Словничок

Музичний ритм – злагоджене чергування довгих і коротких звуків.
Будь-яка музика має свій ритм.

Рис. 7. Образи дощу в музичних творах у підручнику «Мистецтво, 1 клас» (с. 46)

Інтеграція більш високого рівня – *поняттєва*, коли певне мистецьке явище розглядається у контексті різних мистецтв. Наприклад, у темі «Ритмічний дивограй» для учнів 1 класу інтегроване поняття *ритм* розглянуто на прикладі природи, архітектури, живопису, вокальної і танцювальної музики, а потім дітям запропоновано створити ритмічну композицію з простих графічних елементів.

Зазначимо, що інтеграція мистецтв надає нові можливості для впливу на свідомість і почуття дитини, а отже – на реалізацію **виховного компоненту мистецької освіти**, що передбачає залучення дитини до ідеалів краси, духовності, добра, формування кращих моральних якостей: любові до батьків, рідного краю, природи тощо.

Прикладом цьому є фрагменти інтегрованої навчальної теми, що, окрім власне навчальних функцій, спрямована на національне виховання першокласників за допомогою мистецьких образів калини – символу українського народу (рис. 8).

 «Тече вода з-під явора». Українська народна пісня на слова Тараса Шевченка

Тече вода з-під явора
яром на долину.
Пишається над водою
червона калина....

Цей вірш написав видатний український поет **Тарас Шевченко**. А музику до нього склав народ. Так з'явилася українська народна пісня.

Послухай пісню. Хто її автори?
Який символ України згадано у пісні?

Це цікаво знати!

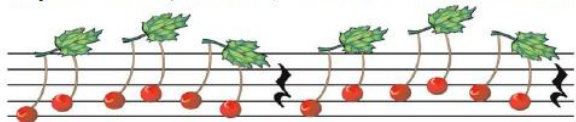
Петриківський розпис

Червона калина – улюблений символ українського народу. Її стиглі грона прикрашають візерунки славного петриківського розпису.

 Послухай пісню. Якими барвами вона сповнена?

КАЛИНОВА ПІСНЯ

Музика В. Верменича, слова М. Сингаївського

Ка-ли- но ве-се-ла, ка-ли- но чер-во-на...

1. Калино весела,
калино червона,
люблю твоє листя
та росяні грона.	3. Сонечком налита,
чистою росою,
ой, калино-цвіте,
радісно з тобою.
2. Сонцем знов налита
і сама від сонця.
Звисли, мов намисто,
калинові гронця.	4. До нашої стежки
нахилилась віттям,
зоряно з тобою
матері і дітям.
5. Калино чарівна,
калино барвіста,
то від тебе сяє
зоря промениста.	Двічі

Розучи пісню за малюнком. Кожна ягідка – звук. Останні два рядки у кожному куплеті повторюй двічі.

 Музичні звуки можна записати. Для цього є спеціальні знаки – **НОТИ**. Кожна нота позначає один звук.

Попрацюймо разом!

Розгляньте малюнок. Що зобразив юний художник? Звідки взяв назву?

Гурін Сергій.

«Пишається над водою червона калина»

Поміркуйте, на яку фігуру схожі ягоди калини. Чи зручно малювати їх пальцями?

 Намалюй калинове грона або інший малюнок з калиною.

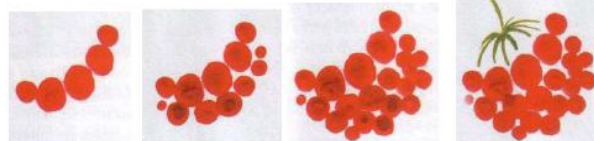

Рис. 8. Виховні ресурси інтеграції мистецтв на сторінках підручника «Мистецтво. 1 клас» (с. 41-43)

Інтегровані завдання досить часто безпосередньо спрямовані на *розвиток творчості, мислення та мовлення дитини*, як, наприклад, «Хвилинка-говоринка» з підручника для 1 класу, що спонукає учнів до творчого пошуку відповідей на поставлені питання (рис. 9).

Потужні можливості має звернення до різних мистецтв і щодо *формування ключової інформаційної компетентності* учнів, адже у підручниках подано низку завдань, які орієнтують дітей на роботу із сучасними медіа-ресурсами (рис. 10).

Хвилинка-говоринка

Прочитайте слова. Чи можна їх застосовувати щодо музичного тембру? А щодо *колориту* – поєднання кольорів у художньому творі?

- Теплий – холодний
- Світлий – темний
- Прозорий – насичений
- М'який – шорсткий
- Яскравий – тьмянний

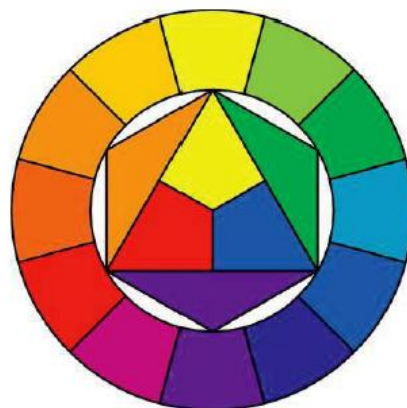

Рис. 9. Інтегроване завдання на розвиток творчості, мислення та мовлення («Мистецтво. 1 клас», с. 87)

2. Новорічний малюнок можна створити за допомогою комп'ютерної програми Paint. Зроби це разом з дорослими за зразком.

Марічка Панасюк. З Новим роком!

5. Переглянь мультфільм «Крижане серце». Зверни увагу на роль музики у цьому фільмі.

6. Зліпи сніговика Олафа зі снігу. Поміркуй, з яких геометричних фігур він складається.

Разом з дорослими знайди в мережі Інтернет пташиний спів і послухай його.

Шпак

Півень

Соловей

Малинівка

Прислухайся, чи можуть птахи виспівувати мелодії.

Рис. 10. Приклади завдань на формування інформаційної компетентності («Мистецтво. 1 клас», с. 66-67, 79)

Отже, реалізація моделі навчання у підручниках ґрунтується на глибокій повазі до дитини, врахуванні її інтересів і потреб, особливостей загального й музичного розвитку. Тому стиль подання навчального змісту відповідає принципам «просто – про складне», «цікаво – про обов’язкове», «через труднощі – до успіху», а виклад матеріалу передбачає діалогічність спілкування учня з собою, учителем, товаришами, мистецьким твором і його автором.

На доповнення до підручників підготовлено *робочі зошити-альбоми*, спрямовані на практичне опрацювання навчального матеріалу (рис. 11). Зважаючи на можливість безпосереднього практичного опрацювання, ці навчальні посібники стають справжнім майданчиком для розкриття творчого потенціалу дитини та розвитку її мистецьких здібностей.

8

СВІТ, ЩО ЗВЕТЬСЯ МУЗИКА

Проспівай поспівку. Розфарбуй дзвіночки-звуки першої та другої фраз різними кольорами.

Ля- лі- льо- лі- лю – му- зи- ку люб- лю!

Постав позначку ✓ біля правильного «ланцюжка». Перевір відповідь на прикладі пісні на вибір.

Музичні звуки → Музичні фрази → МЕЛОДІЯ

Музичні фрази → Музичні звуки → МЕЛОДІЯ

Розплутай чарівні лінії. Обведи «джерела» музичних звуків червоним олівцем, а шумових – зеленим.

Музичні звуки

Шумові звуки

Прислухайся, з яких звуків складається музика: з шумових чи музичних. Спробуй передати ці звуки голосом.

Рис. 11. Обкладинки та сторінки робочих зошитів-альбомів

Запитання та завдання

1. Розгляньте форзац підручника «Мистецтво. 2 клас». Який підхід до організації змісту сучасної мистецької освіти на ньому реалізовано?

2. Укажіть, сфери яких мистецтв є домінуючими в сучасних підручниках мистецтва згідно з вимогами Державного стандарту й освітніх програм.
3. Обґрунтуйте доцільність застосування системи орієнтування в сучасних підручниках інтегрованого курсу мистецтва.
4. Поміркуйте, яку роль в організації музичної освіти молодших школярів відіграють структурні рубрики підручника: «Попрацюймо разом», «Хвилинка-говоринка», «Це цікаво знати», «Мистецькі поради».
5. З'ясуйте дидактичне призначення підрозділів «Сторінки-повторинки». Скільки таких комплексів у змісті кожного підручника?
6. Розкрийте сутність підрозділу «Твої мистецькі канікули». Поміркуйте, на реалізацію яких ключових компетентостей його спрямовано?
7. Поясніть, яку роль відіграють QR коди в сучасних підручниках інтегрованого курсу мистецтва. Які ще можливості має підручник щодо формування ключової інформаційної компетентності учнів?

Тема 4

СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

4.1. Розвиток музичної спрямованості дітей як педагогічна проблема

Дослідження музичної спрямованості й пошук шляхів її формування є надзвичайно складною та серйозною психолого-педагогічною проблемою. Проте жодний учитель, який прагне ефективного навчання, не може лишатись осторонь цього питання, оскільки саме спрямованість у єдності мотиваційного, емоційного й аксіологічного компонентів є чинником, який значною мірою зумовлює ставлення учня до навчальної діяльності. А це ставлення – залежно від його позитивного або негативного характеру – спроможне бути як могутнім каталізатором, так і гальмом процесу формування музичної культури, навчання, виховання та розвитку школяра.

У практиці формування музичної спрямованості всі її компоненти, які вміщують музичні потреби, бажання, інтереси, уявлення, ідеї, почуття, емоції, установки, ідеали, прагнення, ціннісні орієнтації дитини, нерозривно пов'язані між собою. Так, виникнення позитивних емоцій і почуттів від спілкування з мистецтвом є важливою умовою розвитку музичних мотивів, а наявність музичних потреб, інтересів, бажань безпосередньо впливає на становлення музично-ціннісних орієнтацій – установок, ідеалів, прагнень учнів. Тому процес формування музичної спрямованості молодшого школяра характеризується єдиним дидактико-методичним забезпеченням.

Що ж спонукає дитину до музично-творчої діяльності? Чому одні діти прагнуть займатися музикою всупереч будь-яким негативним обставинам, а інші – уникають музичної діяльності, хоча мають сприятливе «музичне середовище»? Чому фактично всі діти захоплюються музикою, що їх оточує, проте далеко не кожний учень у захваті від шкільних уроків мистецтва? Ці та низка інших питань постають перед учителем, який замислюється над завданням формування музичної спрямованості дитини.

Пошук відповідей на такі питання має ґрунтуватися, насамперед, на врахуванні особливостей психофізичного розвитку молодших школярів, позитивними рисами яких в означеному аспекті є щирість і безпосередність, захоплене ставлення до школи та навчальної діяльності, довіра та повага до вчителя, допитливість, зацікавленість усім новим, широке коло інтересів, у тому числі пізнавальних, які відіграють виключну роль у розвитку в дитини бажання вчитися, забезпеченні активності, емоційності й цілеспрямованості пізнавальних процесів.

Разом із тим, у становленні музичної спрямованості учнів початкової школи можна виокремити низку проблемних аспектів, які слід мати на увазі та враховувати в освітньому процесі.

По-перше, спрямованість – характеристика глибоко індивідуальна й неповторна в кожній конкретній дитині. Певні загальні вікові риси розвитку мотивації, емоційності, ціннісних орієнтацій можна вважати типовими, однак значна частина цих складових зумовлена особистістю школяра, особливостями його виховання, умовами життя й діяльності, а стосовно музичної освіти – специфікою музичного досвіду дитини та «художнього» середовища, що її оточує. Тому орієнтація на молодшого школяра «взагалі» має доповнюватися врахуванням індивідуальної «конкретики» кожного учня.

По-друге, молодші школярі дуже часто слабо усвідомлюють й не можуть визначити, сформулювати як позитивні, так і негативні мотиви, емоції, спонуки власної діяльності, що значно ускладнює дослідження (отже, і формування) їхньої спрямованості. Ще виразніше такі тенденції простежуються в сфері психологічно складних і тонких «стосунків» дитини зі світом музичного мистецтва. Вчитель має бути уважним і терплячим, виключно тактовним і обережним, аби виявити і з'ясувати справжні мотиви, якими керується дитина, які сприяють (або перешкоджають) успішному формуванню цього блоку музичної культури особистості.

По-третє, мотиваційна, емоційна, аксіологічна сфери молодшого школяра, як правило, вельми нестійкі та потребують постійного «живлення», підтримки, стимулювання та розвитку. Тому відповідні компоненти мають бути невід'ємною органічною частиною кожного уроку. При цьому музичне навчання учнів зумовлюється наявністю як загальнонавчальних (бажання здобути схвалення дорослих, одержати гарну оцінку тощо), так і власне «музичних» мотивів діяльності (любов та інтерес до музики, музичний «ухил» родини, потреба в музикуванні, бажання навчитися співати, грати тощо).

Як свідчать дослідження, на початковому етапі навчання музики важливою та корисною є наявність і загально-навчальних, і «музичних» мотивів: усі вони сприятимуть активному включенню дитини в музично-естетичну діяльність. Характерним для значної кількості учнів 1-2 класів є домінування саме загальних мотивів навчальної діяльності. Це зумовлено гострим сприйняттям нової для дитини соціальної ролі школяра, атмосферою підвищеного інтересу до школи та навчання.

Згодом дитина звикає до школи і свого «школярського» статусу, поступово згасає яскравість вражень, втрачають гостроту емоції щодо шкільного життя, нарешті, маленький школяр просто стомлюється і піднесений першовересневий настрій поступово «спадає» (знову ж таки, індивідуально в кожного учня).

Маючи на увазі природну тенденцію послаблення мотивації учіння протягом навчального року та всього курсу навчання, учитель може компенсувати це розвитком наявних і формуванням нових музичних мотивів. Яким чином це зробити? Свідомо, поступово, з перших занять «заражати» дітей музикою, захоплювати чарівним світом мистецтва, а згодом – відкривати нові грані музичної діяльності, роблячи навчання емоційно насиченим, різноманітним і радісним. Спонуки, що ґрунтуються на довільній зацікавленості, невимушених інтересах і бажаннях учня, стають основою для формування внутрішньої – найбільш глибокої, стійкої та продуктивної – мотивації музично-творчої діяльності.

4.2. Основні фактори становлення музичної спрямованості молодших школярів

Надзвичайно важливим, а іноді й провідним фактором розвитку музичної спрямованості молодших школярів є *особистість учителя*. Від професійної компетентності й особистісних рис педагога залежить доцільний добір стилю спілкування, реалізація індивідуального підходу й оптимістичного прогнозування, створення ситуацій успіху, стимулювання активності, забезпечення різноманітності навчальної діяльності, синтезу мистецтв і міжпредметних зв'язків, емоційно-ігрова домінанта організації навчання тощо. Комплексне поєднання цих складників сприяє ефективному формуванню музично-мотиваційної сфери дитини та розвитку позитивної емоційності, прищеплює дитині любов до музики і бажання долати шлях до досягнення справжнього мистецтва.

Разом із тим, існує думка, що мотив любові та поваги до вчителя (як найбільш значущої для учня 1-2 класів людини) вичерпує себе вже у 3-му класі, і згодом основою навчальних інтересів стає пізнавальна діяльність.

Без сумніву, такі твердження мають глибоке психологічне підґрунтя, проте багаторічний досвід спостережень за роботою вчителів-музикантів переконливо свідчить, що високопрофесійна, творча й самовіддана робота педагога є важливою спонукою відповідного ставлення дітей до уроків музики та музичного мистецтва протягом усього курсу навчання.

Інший провідний важіль формування спрямованості особистості в галузі музичної освіти – це власне *музичне мистецтво*. Яскравий, різноманітний, чарівливий світ звуків заворожує та породжує в людини бажання не лише чути, а й самій долучитися до творення музики. Вагомі потенції становлення музичної спрямованості молодших школярів мають різні види музично-творчої діяльності, адже найбільша пізнавальна активність молодших школярів спостерігається в ситуаціях безпосередньої мистецької практики.

Музична діяльність школярів розглядається як поєднання її слухацьких, виконавських, композиційних і музикознавчих видів, представлених у формах сприймання музики, співу, гри на музичних інструментах, музично-ритмічних рухів тощо. За умови правильної організації кожний із цих видів музичного опанування світу є чинником формування музичної спрямованості учнів.

Але, на жаль, іноді до музичних занять учня спонукають не любов до вчителя й не захопленість мистецтвом, а спроби уникнути неприємностей у вигляді незадовільних оцінок і покарань від батьків. Подібним чином спрямована негативна мотивація (у тому числі мотиви обов'язку й уникнення неприємностей) хоча й дає певні результати, проте є зовнішньою та значно менш продуктивною щодо музичного становлення дитини.

У цьому контексті першочерговим завданням педагога є формування та розвиток різноманітних внутрішніх мотивів, які забезпечуватимуть позитивне ставлення до музично-творчої навчальної діяльності, оскільки, за О. Савченко, «навчання, орієнтоване тільки на мотиви обов'язку, стає для молодших школярів одноманітним, зарегламентованим. Щоб з об'єкта педагогічної дії учень став суб'єктом, який з особистою готовністю включається у навчання, важливо сформувавши в нього позитивну мотивацію учіння» (22, с.22). І чим раніше буде розпочато цей процес, тим вагоміших результатів можна досягти.

Практика переконливо свідчить: першою сходинкою до формування музичної спрямованості учнів є наявність *музичного інтересу*. При цьому педагогічна психологія доводить, що пізнавальні інтереси як зацікавленість змістом навчальної інформації не є домінуючими і виникають на цьому етапі лише як безпосередня реакція на яскраві та незвичайні об'єкти сприймання.

На думку сучасних дослідників, основним принципом формування музичного інтересу в молодших школярів є пробудження їхньої емоційної активності під час зустрічі з музикою. Заслуговують уваги й інші умови:

- врахування власних інтересів дитини; емоціогенність навчального матеріалу та використання рідного учню дитячого фольклору;
- оптимальне співвідношення «нових» і «старих» подразників (замала «порція» нового матеріалу робить урок нецікавим, а зavelика спричиняє відчуття труднощів і приводить до нудьги);
- певна й дозована «недомовленість» у розповіді вчителя (дефіцит інформації створює пустоти, які учні намагаються заповнити за допомогою здогадок, особистого досвіду, асоціацій);
- створення ситуацій успіху, що викликає в дитини позитивні переживання, надихає її на активні дії, робить працю захоплюючою та радісною, а тому є важливою підставою для продовження діяльності тощо.

Як бачимо, у поданому переліку умов суто мотиваційні фактори органічно поєднуються з такими, що сприяють розвитку музично-емоційної складової: емоціогенність навчального матеріалу, пробудження позитивних переживань, натхнення, радості завдяки створенню ситуацій успіху... Таке щільне «переплетіння» вкотре доводить нерозривну єдність мотиваційного й емоційного компонентів музичної культури особистості молодшого школяра. Разом із тим, сукупність мотиваційно-емоційних складових безпосередньо зумовлює формування музично-ціннісних орієнтацій дитини.

Безумовно, розмаїтий та емоційно багатий світ музичного мистецтва є вагомим чинником становлення музично-ціннісних орієнтацій школярів і взагалі їхньої музичної спрямованості, не випадково абсолютна більшість дітей мають природну, генетично закладену потребу у вокальному та музично-рухливому «самовираженні». При цьому їхні прагнення до музичної діяльності зазвичай характеризуються довільністю і невимушеністю, а також слабким усвідомленням справжніх причин і мотивів, що керують їхньою поведінкою. Найчастіше пояснення, що спроможні дати учні молодшого шкільного віку – «Це мені подобається» та «Я хочу це робити».

Не менш важливим фактором формування ставлення дитини до музики є її «музичне оточення», зокрема значення, яке має музичне мистецтво в житті навколишнього мікро- і макросередовища, та якість музики, що культивується в родині, компанії, школі, засобах масової інформації, суспільстві.

Виходячи з цього та спираючись на дослідження у системі музичної освіти, процес становлення музично-ціннісних орієнтацій школярів можна розглядати в єдності двох напрямів:

- формування зовнішніх музично-ціннісних орієнтацій (залучення дітей до світу музики як невід'ємної частини людського життя; розвиток потреби та прагнення активного, дієвого, творчого спілкуватися з нею; набуття досвіду емоційно-морального ставлення учня до дійсності тощо);
- формування внутрішніх, якісних музично-ціннісних орієнтацій учнів (музичних ідеалів, смаків; оцінного ставлення до музики та власної музичної діяльності; уміння вибірково ставитися до мистецтва, прагнення оточувати себе високохудожніми музичними творами тощо).

В ідеальному варіанті формування музично-ціннісних орієнтацій обох зазначених напрямів має впливати на становлення особистісних якостей учня, стаючи дієвим фактором його духовного, морального виховання. Адже, за сучасними підходами, проблема ціннісного в мистецтві має вирішальне значення в розвитку гуманістичних орієнтацій суб'єктів навчання, що, зрештою, визначає рівень сформованості їхньої духовної культури.

4.3. Методи становлення музичної спрямованості молодших школярів

Ґрунтуючись на викладених положеннях, розглянемо конкретні *методи та прийоми* формування музичної спрямованості молодших школярів у загальній музичній освіті, зокрема засобами підручників «Мистецтво», а також відповідних робочих зошитів.

Характеризуючи загальний арсенал чинників формування музичної спрямованості дитини, зупинимось на спеціальних мотиваційних, емоціогенних, ціннісно-орієнтаційних елементах уроку – дидактичних методах і прийомах, що безпосередньо спрямовані на стимулювання мотивації учіння, викликають інтерес і захоплюють дитину, пробуджують бажання пізнавальної діяльності, позитивно впливають на розвиток емоційної й аксіологічної сфер особистості.

В арсеналі кожного вчителя зазвичай є чимало «цікавинок», що виконують стимулюючу роль у навчальному процесі – несподіване запитання, влучний вислів, цікава інформація, вдало дібрана наочність тощо. Для педагога-музиканта цей перелік значно розширюється за рахунок використання мотиваційних можливостей власне музичного мистецтва (що саме по собі є непересічним мотиваційним фактором) і різноманітних видів музичної діяльності.

Зосередимо увагу на аналізі мотиваційного та емоціогенного потенціалу сучасного уроку мистецтва, а також дидактичних елементів підручника, спрямованих на комплексний розвиток музичної спрямованості молодшого школяра.

Як свідчить досвід, для молодшого школяра мотиваційну, емоціогенну й аксіологічну функції може виконувати лише цікава, яскрава, особистісно зорієнтована книга, написана живою і зрозумілою дитині мовою, насичена улюбленими піснями, сповнена казки та м'якого гумору, збагачена різноманітним наочним матеріалом, цікавими проблемними ситуаціями та оригінальними практичними завданнями тощо.

Насамперед, важливою гранню становлення музичної спрямованості дитини є формування уявлення про музику як невід'ємну – природну й органічну – частину людського життя. Для учня молодшого шкільного віку цей процес доцільно розпочинати з розуміння й усвідомлення ролі музики у власному житті. З цією метою доцільно застосовувати мікро-бесіди, що спонукають першокласників замислитися про власне ставлення до музичного мистецтва, особисті музично-ціннісні потреби й уподобання, наприклад: Чи хочеш ти подружитися з Музикою? Яка музика тобі подобається? Яка музична професія тобі подобається найбільше? тощо.

Такі особистісно орієнтовані запитання сприяють усвідомленню дитиною власних зв'язків із музикою, розвитку мотивів і потреб у галузі музичного мистецтва, а згодом – формуванню відповідних ціннісних орієнтацій.

Як відомо, досить потужним мотиваційним елементом у молодшому шкільному віці є сам факт залучення дітей до активної виконавської діяльності. Так, не викликає сумніву мотиваційна роль провідних практичних видів роботи: музичного сприймання та виконавської діяльності.

Сприймання доцільно дібраної музики зазвичай зацікавлює, захоплює, інтригує юних слухачів, викликаючи безліч різноманітних емоцій: не випадково частими є ситуації, коли учні просять повторити певний музичний твір або не поспішають наприкінці уроку залишати клас, де ще звучить улюблена музика.

Процес музичного сприйняття визнається психологічною основою формування ціннісних орієнтацій людини, що допомагає їй зрозуміти внутрішній зміст музики та встановити особистісне ставлення до неї. При цьому особлива емоційна виразність музичної мови, здатність музики породжувати широкий діапазон особистих асоціацій, почуттів, думок створює сприятливі умови для засвоєння музичних цінностей.

Водночас, надзвичайно важливо постійно зацікавлювати дітей, різноманітно заохочуючи їх до слухання музики. Наприклад, ознайомлення другокласників із звучанням сопілки доцільно розпочати із загадки про цей музичний інструмент, а повторне слухання музики супроводжувати додатковими практичними завданнями на вибір (рис. 1).

Послухай вірш-загадку. Про який народний інструмент ідеться?

Я чарівний голос маю,
наче пташечка співаю.
Моя пісенька красива –
то весела, то журлива.
Прабабуся моя – гілка,
а ім'я моє –

Послухай народні мелодії
у виконанні сопілкарів.
Виконуй завдання на вибір:

- * проплескуй музичний пульс;
- * супроводжуй музику рухами;
- * покажуй, ніби граєш на сопілці.

Рис 1. Мотиваційне завдання з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с. 21)

Функціональні особливості впливу музики на людину стосуються й *виконавської діяльності*. Різноманітні форми практичного музикування є важливим чинником забезпечення природних, генетично закладених дитячих потреб у співі, активному діянні, ритмічному русі. Правильно дібраний виконавський (як і слухацький) репертуар прищеплює учням музичний смак і вміння критично оцінювати розмаїття навколишньої музики. У цьому плані корисно обговорювати з дітьми не лише програмові твори, а й ті, що звучать у повсякденному житті.

Виходячи із завдань формування музичної спрямованості учнів у процесі організації *вокальної роботи*, слід урахувати, що технічна сфера співу є необхідною й обов'язковою, проте все ж таки другорядною. Пріоритет повинен належати пісні – причому змістовній, яскравій, цікавій, яка лунатиме не лише в музичному кабінеті за вказівкою вчителя, а й поза його межами за власним бажанням дітей.

Тож головне завдання вокального виховання має полягати в зміцненні природної тяги й любові учнів до пісенного мистецтва, формуванні потреби спілкування з гарною піснею, у вихованні музичного смаку, культури співу.

Не менш важливі й інші види та форми виконавської музичної творчості. Наприклад, ритмічні рухи й пластичні імпрровізації є необхідною умовою цікавої та доцільної побудови уроку мистецтва: в них дитина може активно виразити своє відчуття музики, удосконалює здатність координації, вчиться рухатися красиво та гармонійно, задовольняє природну потребу в русі й частій зміні видів діяльності.

Крім того, виконавська творчість надає дитині можливості певної «музичної соціалізації»: на початкових етапах навчання – «показати себе», свої можливості та здібності вчителю й одноліткам, а згодом – спробувати посісти пріоритетне місце в музичному колективі однокласників, що поступово стає значущим для дитини молодшого шкільного віку. Свідченням важливості таких видів діяльності для учня 3-4 класів є наявні фактично в кожному класному колективі невичерпні прояви активності й стійке бажання дітей брати участь у різних формах музично-виконавської практики.

Крім традиційних видів залучення дитини до музичного мистецтва, на уроках мистецтва доцільно регулярно використовувати ***творчі музично-виконавські завдання***: різноманітні форми вокального виконавства, гру на дитячих музичних інструментах, ритмічні оркестри, музикування з використанням «підручних» засобів, музично-ритмічні рухи у вигляді «вільного» диригування, пластичного інтонування, складання танцювальних рухів, рухливих вікторин тощо.

Наведемо приклади таких завдань із підручників «Мистецтво»:

- музична вікторина «Типи музики» (вчитель демонструє учням невеликі фрагменти музичних творів, діти ілюструють їх звучання рухами: марш – крокуванням, танок – оплесками, пісню – рухами рук);
- танцювальні хвилинки – виконання рухів (довільно або за вчителем) під народну чи професійну ритмічну музику; можна використовувати пісні-танці, наприклад, народні: українську пісню «Корольок», чеську «Польку», французький «Танець качат» тощо;
- інсценування й рольове виконання пісень, зокрема народних: «Ходить гарбуз по городу» «Господарство», «Грицю, Грицю, до роботи» тощо;
- ритмічні оркестри, довільна чи регламентована гра на дитячих музичних інструментах або з використанням «акустичних» видів музикування (оплесків, щигликів, стуків і т.п.);
- фізкультхвилинки або дихальна гімнастика (виконання кількох вправ за вчителем під музику чи без неї) тощо.

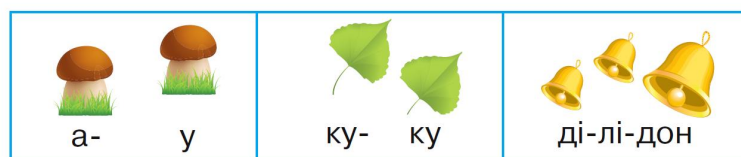
Використання цих і подібних форм музикування є безперечним фактором збереження та зміцнення любові й інтересу до музики, формування потреби в активному та різнобічному спілкуванні з музичним мистецтвом.

Дієвим елементом мотиваційної складової музичної освіти дітей є *гра* – невід’ємна частина життя молодшого школяра, найбільш улюблений і властивий дитині вид діяльності, могутнє джерело формування і розвитку творчих мотивів і здібностей, надійний засіб активізації інтересу й уваги учнів.

На уроках доцільно застосовувати найрізноманітніші *дидактичні ігри* в різних видах музично-творчої діяльності: слуханні музики, співі, інструментальному музикуванні, ознайомленні з теоретичними основами музичного мистецтва. Так, при ознайомленні з поняттям «тембр» у підручнику для 1 класу учням запропоновано гру «Упізнай мене», сутність якої полягає в тому, щоб упізнати своїх однокласників і однокласниць за голосом (с. 85). А для усвідомлення гучності звучання використано гру «Музична луна» (рис. 2):

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Пограйтесь у музичну луна. Повторюйте за вчителем тихою луною:

Доберіть інші звуки та слова і пограйтесь у луна парами або усім класом.

Рис 2. Ігрове завдання з підручника «Мистецтво. 1 клас» (с. 77)

Позитивні результати дає внесення в навчальну діяльність ігрових елементів змагання, наприклад, на краще виконання пісні. Так, учням 4 класу можна запропонувати проведення конкурсу колядників:

Уявіть, що з хати в хату
ми йдемо колядувати.
А співаємо дуєтом:
кожній парі – по куплету.
Хто найкраще заспіває,
бал найвищий здобуває!

Значну питому вагу мають ігрові завдання творчого спрямування, коли дітям запропоновано відчувати себе в ролі композитора, диригента, поета, виконавця на музичних інструментах тощо.

Наприклад, у підручнику для 1 класу учням запропоновано скласти мелодію до поспівки (рис. 3):

~~~~~ Попрацюймо разом! ~~~~~

Проплескайте ритм поспівки за допомогою краплинок. Складіть до неї мелодію.

Кап, кап, кап- кап, кап — звід-ки піс- ня ли- не?
Кап, кап, кап- кап, кап — ка- па-ють крап- ли- ни!

Рис 3. Творче завдання з підручника «Мистецтво. 1 клас» (с. 48)

Значні резерви для становлення музичної спрямованості молодшого школяра мають різні форми пізнавальної «музикознавчої» діяльності. Насамперед, це стосується формування музичного смаку й адекватних оцінних ставлень до музики, адже будь-яка «грамотна» оцінка мистецького твору ґрунтується на знанні та розумінні.

Попри вельми поширену точку зору про складність і здебільшого примусовий характер, ця сфера музичного навчання може бути організована як захоплююче й емоційне відкриття дитиною світу звуків. Умовами цього є доцільне за формою, різноманітне за видами та цікаве за змістом подання теоретичних відомостей з максимальним урахуванням вікових особливостей учнів. У цьому плані вчителю початкової школи стануть у пригоді ігрові методи навчання, загадки, дидактичні казки, вірші й оповідання, сюжетно-образні малюнки та схеми тощо.

У контексті реалізації мотиваційних, емоціогенних і аксіологічних функцій сучасного підручникотворення актуальною проблемою є вибір літературних форм подання навчального матеріалу для молодших школярів.

Як зробити мовну сферу підручника доступною й привабливою для учня? Найбільш органічний шлях – увести до змісту книги «дитячі» літературні жанри, насамперед казки, яскраво-образні вірші й оповідання. Але надати їм не лише цікавого, а й пізнавального змісту, втілюючи в привабливу форму «корисну» навчальну інформацію. Тому належне місце у вербальній структурі підручника посіли *дидактичні казки, вірші, розповіді та оповідання*.

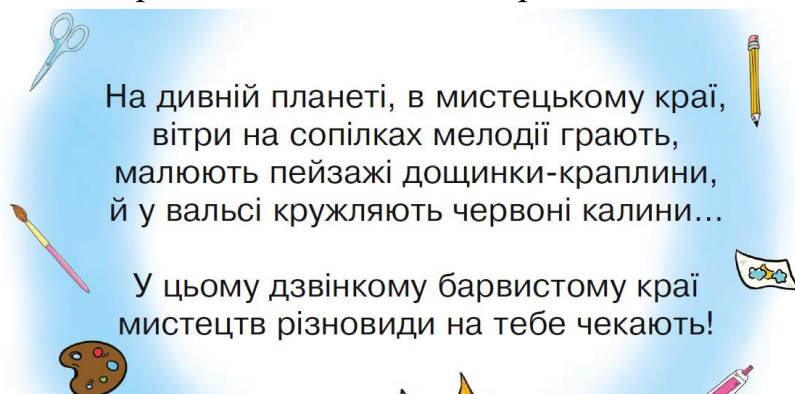
Казка... Вже саме це слово, знайоме й улюблене з раннього дитинства, буквально заворожує маленького слухача. Адже казка – це завжди цікаво. У підручниках із мистецтва казки постають багатofункціональними засобами дидактичної обробки навчального матеріалу, що виконують мотиваційну, пізнавальну, розвивальну та виховну функції. Казкові сюжети вводять школярів до навчальних тем, приваблюють, спонукають до діяльності, розкривають у доступній формі зміст музичних понять і термінів. Казкові герої мандрують сторінками книг разом із дитиною, допомагаючи їй в сприйнятті й засвоєнні навчального матеріалу, демонструючи правильні чи неправильні способи розв'язання навчальних завдань, варіанти доброї чи поганої поведінки. Так формуються музичні знання, вміння аналізувати, а також музичні, загальнокультурні та широкі – моральні, духовні, загально-людські – ціннісні орієнтації.

Не менш цікавим для школяра є подання навчального матеріалу у формі оповідання – художньої розповіді, побудованої з дотриманням певних літературних вимог і структурних складових: зав'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки. До того ж, оповідання є літературною формою, що плавно переводить дитяче сприймання від уявного та фантазійного світу казки до реального, часто документального світу життя.

Деякі казки та оповідання – «Як Ведмідь навчився співати», «Про першу струну», «Як пісня на Їжачка образилась» тощо – потребують продовження чи доповнення, що не лише зацікавлює, а й розвиває дітей у творчому плані. Складаючи продовження казки, учні мають можливість не лише «вільно» фантазувати, а й демонструвати ступінь засвоєння музичних понять і термінів, висловлювати власні міркування щодо певних явищ музичного мистецтва.

Уведення до змісту підручників дидактичних віршів зумовлено, насамперед, тим позитивним мотиваційно-емоційним впливом, що справляє на школярів яскравий і образний світ поетичного слова. Саме тому роль вступу в підручниках виконують тематично спрямовані *вірші-епіграфи*.

Наприклад, підручник для 3 класу, спрямований на ознайомлення учнів з різновидами мистецтв, розпочинається такими рядками:

Спостереження дають змогу стверджувати, що «заримований» навчальний текст є більш привабливим і цікавим для дитини, а подана у віршованій формі інформація краще запам'ятовується.

Цілеспрямоване мотиваційне спрямування мають *вірші-загадки*, що, як правило, розпочинають навчальну тему. Їхній текст описує певне музичне «явище», проте не називає його, й учні самостійно знаходять необхідні слова: «музика», «тиша», «висота», «орган», або, наприклад, «інструменти»:

*...Вони такі різні,
та іноді схожі:
звучати і грізно,
і лагідно можуть,
і високо, й низько,
і близько, й далеко,
як вибухи грому,
як клекіт лелеки.*

*Вони намалюють
без пензля картину,
вони зачарують
звучанням людину.
В руках музикантів,
на знак диригента,
прокинуться і оживуть
...*

Серед інших мотиваційних складових вербальної структури підручників виділимо рубрику «*Це цікаво знати!*», яка містить захоплюючу для дітей додаткову інформацію. Не будучи обов'язковими складовими змісту музичної освіти, тексти рубрики сприяють легкому та невимушеному розширенню музичного та загальнокультурного світогляду школяра, засвоєнню додаткових музичних понять і термінів.

Наведемо приклад з підручника для 4 класу:

Люди здавна намагалися записати музику – малюнками, буквами, цифрами, особливими знаками-крюками... А сучасні назви нот – до, ре, мі, фа, соль, ля, сі – започаткував близько 900 років назад монах-музикант Гvido з італійського міста Арецо.

Нотопис вважають одним із великих винаходів людства, оскільки записана нотами музика може бути «прочитана» і виконана будь-коли та будь-де, музикантами різних часів і народів.

Слід відзначити, що «рубрикація» з використанням яскравих і виразних назв сприяє підвищенню дитячої уваги та залученню учнів до навчальної діяльності. З цією метою до змісту підручників вміщено підрозділи «Попрацюймо разом!», «Хвилинка-говоринка», «Мистецькі поради» тощо.

Безумовним мотиваційним фактором є наявність у підручниках різноманітних *наочних матеріалів* – дидактичних ілюстрацій та малюнків, схем, таблиць, ритмічних партитур, репродукцій картин, портретів композиторів тощо. Художнє оформлення зацікавлює, захоплює дітей, сприяє полегшенню розуміння й усвідомлення, залучає до дії зорову пам'ять, що значно покращує якість навчального процесу.

Проведення паралелей між музичними та живописними творами розвиває художній смак і здатність до оцінювальної діяльності, розширює мистецький кругозір. Елементи інтеграції музики з образотворчим мистецтвом (так само, як із літературним, театральним та іншими видами мистецтв) створює позитивний фон для успішного формування музичної спрямованості учнів.

Суттєву роль у формуванні позитивного ставлення школярів до навчання відіграють спеціальні *мотиваційно-розвивальні завдання*: головоломки, ребуси, завдання «з секретом», тексти «з пропусками», що потребують доповнення потрібними словами за допомогою спеціальних вказівок, рими (у віршах) чи малюнків-підказок (у прозі) та інші види творчої діяльності (рис. 4).

Прочитай вірш-загадку. Розв'яжи ребус і додай останнє слово — назву музичного жанру.

Сьогодні пісня особлива
прийшла до нас в музичний клас.
Вона лірична і мрійлива,
а називається — ...

Вибери букви, що розташовані в клітинках теплих кольорів, і склади з них назву музичного жанру.

Рис 4. Мотиваційно-розвивальні завдання з підручника для 4 класу (с. 24, 93)

Подібні мотиваційні завдання (що можуть бути використані також для самостійної роботи учнів) не лише цікаві, а й корисні для школярів: вони розвивають увагу, логічні й аналітичні якості, комунікативні, конструктивні й творчі здібності, сприяють формуванню практичних умінь і навичок. Викликаючи позитивні емоції, вони стимулюють пізнавальну активність дитини, формують позитивне ставлення до уроків мистецтва та до мистецтва взагалі.

Отже, формування музичної спрямованості школяра постає складним і довготривалим процесом, який має бути цілеспрямованим, систематичним, спланованим і заздалегідь потенційно «закладеним» у різні види навчальної діяльності. У процесі становлення цього блоку музичної культури слід враховувати не лише наявність, а й якість певних мотивів та емоцій, гуманістичний характер ціннісних орієнтацій і спрямованість їх на особистісний розвиток. При цьому особливу увагу доцільно приділяти становленню внутрішніх музично зумовлених мотивів, установок, потреб особистості.

Результати дослідної діяльності дозволяють стверджувати, що в контексті формування музичної спрямованості учнів ефективним є використання системи відповідних елементів підручника, що містить: для учнів 1-2 класів – дидактичні вірші та казки; музичні ігри у різних видах діяльності; музично-рухливі вправи (вікторини, танцювальні хвилинки, «вільне» диригування, пластичне інтонування тощо); творчі виконавські завдання (інсценування та рольове виконання пісень, ритмічні оркестри, «акустичні» види музикування); дидактичні ілюстрації, малюнки та інші види наочності; спеціальні мотиваційні завдання – вірші-загадки, ребуси, тексти «з пропусками» тощо.

Протягом другого мікроперіоду початкового навчання (3-4 класи) до цих складових додаються дидактичні розповіді й оповідання; елементи інтеграції музики з літературним, образотворчим та іншими видами мистецтв; індивідуальні та групові завдання змагального типу; дидактичні схеми, різноманітні кросворди, головоломки тощо.

Разом із тим, розвиток музичної спрямованості школяра безпосередньо детермінований і більш загальними чинниками, зокрема комплексним впливом музичного мистецтва та діяльністю вчителя (стиль педагогічного спілкування, індивідуальний підхід, оптимістичне прогнозування, створення ситуацій успіху, різноманітність діяльності, стимулювання активності, синтез мистецтв тощо).

Наголосимо, що розвиток музичної спрямованості розглядається як першооснова становлення загальнокультурних рис особистості й необхідна умова формування інших складових музичної культури школяра, зокрема його обізнаності в галузі музики.

Запитання та завдання

1. Поясніть, чому важливо розвивати музичну спрямованість молодших школярів. У чому ви вбачаєте складність зазначеного процесу?
2. Поміркуйте, яку роль відіграє особистість учителя щодо ефективності розвитку музичної спрямованості молодших школярів.
3. З'ясуйте, у чому полягає відмінність формування зовнішніх і внутрішніх музично-ціннісних орієнтацій молодших школярів.
4. Розкрийте мотиваційну роль музичного сприймання та виконавської діяльності учнів щодо розвитку їхньої музичної спрямованості.
5. Розгляньте фрагмент дидактичного завдання з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с. 34). Яким чином поданий навчальний матеріал виконує мотиваційну функцію?

Прочитай вірш. Пропущені слова додавай за малюнками (скільки рисочок – стільки складів).

Про що мистецтво
розповість?
Про все, що є на світі!
Як здійнялась ___ __ ввись
й розтанула у літі.

Як ___ в синіх небесах
промінням землю гріє,
про кожну ___ у лісах,
про спогади та мрії.

6. Розгляньте фрагмент з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с. 77). Запропонуйте власний варіант рубрики «Це цікаво знати!» для учнів початкової школи.

— — — — — Це цікаво знати! — — — — —

- «Jingle Bells» – перша пісня, яку виконали в космосі. Це зробили пів століття тому американські астронавти.
- Українську версію пісні було записано лише за один день, а змонтовано – протягом трьох днів.
- «Героями» відеозапису стали шестеро безпритульних цуценят, які завдяки кліпу знайшли добрих і турботливих господарів.

7. Наведіть приклади дидактичних ігор і поясніть їх вплив на розвиток інтересу учнів до музичної діяльності.

Тема 5

ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ ОБІЗНАНОСТІ Й ОЗНАЙОМЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З МУЗИЧНО- ТЕОРЕТИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ

5.1. Сутність музичної обізнаності й музично-теоретичної діяльності учнів початкової школи

У загальній структурі музичної культури молодшого школяра *музична обізнаність* є похідною від феномена музичної компетентності та за своєю сутністю є концентратом її первинних основ: елементарних, доступних дитині знань, умінь і навичок у галузі музичного мистецтва.

Уведення музичної обізнаності як структурної одиниці музичної культури учня початкової школи продиктоване, насамперед, специфікою молодшого шкільного віку – часу, коли закладаються лише основи знань, умінь і навичок у різних галузях музичної діяльності. При цьому обізнаність розуміється як складник більш широкого за обсягом та функціями поняття компетентності. Отже, у початковій школі вибір більш вузької за змістом і складом категорії обізнаності зумовлюється віком її «носія» та специфікою музичного навчання в закладі загальної освіти.

Провідними елементами музичної обізнаності як динамічного особистісного утворення є теоретичні та практичні складові, а саме:

- музично-теоретичні знання (поняття, уявлення, судження, факти, закони, правила);
- практичні уміння та навички в галузі музичного мистецтва (насамперед, слухання та виконання музики).

Музична обізнаність має репрезентувати необхідний і достатній для певного віку комплекс музичних знань, умінь і навичок (з виходом на загальнокультурну компетентність), що забезпечує можливості для успішного здійснення різних видів музично-творчої діяльності.

Виявляючи зв'язки з іншими складовими музичної культури школяра, музична обізнаність характеризується як така, що:

- має своїм підґрунтям мотиваційний, емоційний і аксіологічний елементи музичної спрямованості;
- набувається й реалізується в різних видах музичної діяльності учнів, при цьому забезпечуючи можливості її успішного здійснення;
- безпосередньо та опосередковано (через музичну діяльність) стає основою для реалізації розвивальних і виховних завдань загальної музичної освіти.

Музична обізнаність набувається в процесі музично-творчої діяльності і, водночас, стає визначальним фактором успішного спілкування дитини з музикою. Її основи мають закладатися з перших кроків дитини в світі звуків, відповідно до набуття елементарних музично-звукових уявлень і формування образно-слухового досвіду.

Молодший шкільний вік має значні можливості щодо формування цього блоку музичної культури, проте в практичній діяльності вчителі часто зазнають труднощів у забезпеченні міцного та свідомого засвоєння теоретичних основ музики, в формуванні умінь уважного сприймання й аналізу музичного твору, навичок співацького дихання та плавного звуковедення тощо. Серед причин такого становища – необхідність суворого дотримання принципів послідовності й систематичності навчання з урахуванням психоемоційних особливостей дітей; актуальність пошуку оптимального змісту музичної освіти й ефективних методів його засвоєння молодшими школярами тощо.

Як зробити навчання результативним? Мабуть, найефективніший шлях до розуму та серця дитини – викликати інтерес, зацікавленість, захопленість пропонованим матеріалом, знайти форми та методи навчання, які сприймалися б школярами з радістю.

Маючи на увазі щільний зв'язок музичної обізнаності з компонентом музичної спрямованості, розглянемо методичну специфіку організації різних видів музичної діяльності молодших школярів на уроках мистецтва, насамперед, стосовно засвоєння музично-теоретичних знань, сприймання та виконання музики.

Концентрованим «ядром» музичної обізнаності школярів постає їхня **музикознавча (музично-теоретична) діяльність**, що передбачає ознайомлення учнів із сутністю, основними історичними віхами та персоналіями музичного мистецтва, усвідомлення особливостей і засобів виразності музичної мови, провідних музичних понять і термінів тощо.

Теоретичний (когнітивний) компонент є, напевне, одним з найбільш суперечливих у загальній музичній освіті, в еволюції якої були окреслені тенденції як абсолютизації, так і явної недооцінки ролі знанневого фактору в становленні музичної культури людини.

Наразі не викликає сумнівів, що накопичення фонду музичних знань є необхідною умовою повноцінного становлення музичної культури людини. Ознайомлення учнів із походженням, сутністю та специфікою музичного мистецтва, з життям і творчістю видатних композиторів і виконавців, з основами музичної стилістики, фольклористики, інструментознавства закладає підвалини свідомого ставлення до мистецтва звуків, формує музичний світогляд, розширює загальну ерудицію людини.

Опанування та вільне володіння основними музичними поняттями й термінами сприятиме більш глибокому розумінню музичної мови, поліпшенню орієнтації в жанрах, стилях і напрямках музичного мистецтва, формуванню музично-естетичного смаку тощо. Тому питання формування основ теоретичних і практичних знань з музики мають посісти належне місце в сучасній системі музичної освіти школярів.

Попри теоретичний характер такої інформації, плідне спілкування з музикою як емоційно насиченим мистецтвом має ґрунтуватися на музичному сприйманні та різних видах виконавської практики й вимагає від слухача єдності раціональних і емоційних процесів. Як наголошують психологи, уведення теоретичного компонента у зміст і структуру музичних занять не повинно притупляти емоційні реакції дітей на музику, приглушувати яскравість їхнього музичного сприймання та вражень. Отже, дуже важливо навчити учнів зберігати, за словами Б. Теплової, емоційне ставлення до музики при всезростаючій свідомості.

Будучи органічною складовою музичної обізнаності, музикознавчий компонент передбачає два основні напрями опанування учнями теоретичних основ музичного мистецтва:

- ознайомлення з основами так званої «музичної літератури» – загальними музикознавчими відомостями про музику як вид мистецтва, історію її розвитку, основні стилі та напрями, творчість провідних композиторів і виконавців, провідні жанри вокальної та інструментальної музики тощо;
- ознайомлення з основами елементарної теорії музики та сольфеджіо – опанування музичної термінології, знання основних засобів музичної виразності (мелодія, метроритм, темп, динаміка, гармонія, тембр тощо), здобуття загального уявлення про нотопис і основи нотного запису музики.

5.2. Ознайомлення учнів із загальними музикознавчими відомостями

Практична реалізація першого напрямку музикознавчої діяльності учнів нерозривно пов'язана з їх слухацькою практикою, оскільки опанування відомостей про розвиток музичного мистецтва та творчість його найвидатніших представників відбувається в процесі слухання й обговорення музичних творів.

Абсолютна більшість «звернень» до музики в підручниках супроводжується інформацією про її види, жанри, творців, яка поступово розширюється та збагачується протягом усього навчання учнів у початковій і основній школі.

Наприклад, через увесь зміст загальної музичної освіти наскрізне «проходять» відомості про музичні інструменти, жанри вокальної та інструментальної музики, різновиди українського фольклору, а також мистецькі постаті Й.С. Баха, В.А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Шопена, Е. Гріга, М. Лисенка, М. Леонтовича, П. Чайковського, С. Прокоф'єва та ін.

Методичними формами подання такої інформації є художня (згодом науково-публіцистична) розповідь, оповідання, словникове визначення, що доповнюються портретами композиторів, ілюстраціями, узагальнювальними схемами тощо (рис. 1).

Симфонія невідомого автора початку ХІХ століття (Фінал)

Народну музику раніше не записували за допомогою нот. Тому не всі народні наспіви дійшли до наших днів. А в професійній музиці деякі твори... «загубили» автора!

Історики знайшли партитуру симфонії, написаної 200 років тому. Завдяки нотному запису музика збереглася, а от прізвище автора – ні! Так і є цей твір під назвою «Симфонія невідомого автора початку ХІХ століття».

Козачок

У Фіналі (заклучній частині) симфонії створено яскраву картину народного побуту. Композитор «намалював» її, використовуючи інтонації українських народних мелодій.

Головна тема Фіналу – веселий козачок – ніби йде колом, чергуючись із мелодією ніжного й ліричного дівочого танцю, героїчно-мужньою козацькою темою, пісенним наспівом... Така форма називається *рондо*.

Послухай фінал симфонії. Позначай рефрен підняттям руки. Чи змінюються настрій і характер музики?

Словничок

Рондо (італ. – коло) – музична форма, де головна тема – *рефрен* – багаторазово повторюється, чергуючись із різними *епізодами*:

рефрен

I епізод

рефрен

II епізод

рефрен

Рис. 1. Приклад подання музикознавчих відомостей у підручнику «Мистецтво. 4 клас» (с. 47)

Інколи теоретична інформація втілюється в поетичну форму, завдяки чому стає більш емоційною, привертає увагу школярів, краще запам'ятовується. Прикладом цьому може слугувати дидактичний вірш, у якому розповідається про історію й особливості звучання скрипки («Мистецтво. 4 клас», с.134):

*Здавалось, то просто утіха:
маленький смичок, струни-жили,
а корпус з сосни чи горіха
натруджені руки зробили...*

*Простий інструмент дерев'яний –
А як заспівав він чудово!
І так полюбили слов'яни
його щиросерду розмову!*

*А потім він світом полинув –
співав і сміявся, і плакав:
то в бідних селянських хатинах,
то в сяючих панських палацах.*

*...А майстер трудивсь. Дерев'яний
остружок спадав завитком.
І струни співали слухняно
під довгим гладеньким смичком.*

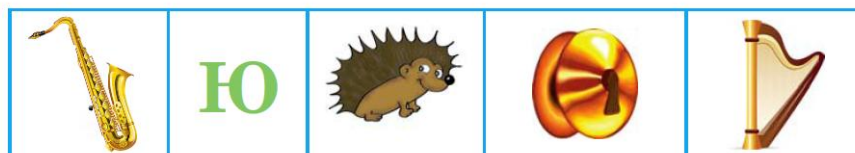
*Прості наполегливі руки
заклали в ту щиру розмову
живі і зворушливі звуки,
так схожі на голос, на мову.*

*За пісню співучу, мінливу,
що лється повільно чи стрімко,
звуть цей інструмент шанобливо:
«Ваша Величносте Скрипко!» ...*

Іншим прийомом, що добре зарекомендував себе у практиці музикознавчої діяльності молодших школярів, є поєднання вербальних і візуальних елементів. Так, у підручниках запропоновані ребуси, де потрібне слово слід скласти з перших букв поданих зображень (у тому числі музичних інструментів). Наприклад, для складання назви жанру «сюїта» діти мають розпізнати на малюнках інструменти саксофон, тарілки та арфу (рис. 2).

Подібні форми подання теоретичних відомостей є доцільними не лише стосовно оптимізації пізнавальної діяльності молодших школярів, а й зважаючи на необхідність систематичного мотиваційного супроводу їх навчання.

Розгадай ребус і дізнайся, який музичний твір присвятив дітям французький композитор Клод Дебюссі.

Словничок

Сюїта (з фр. – *послідовність*) – музичний твір з кількох самостійних частин, поєднаних художнім задумом і назвою.

Рис. 2. Приклад мотиваційного викладу музикознавчих відомостей у підручнику «Мистецтво. 4 клас» (с. 84)

Доцільно застосовувати різноманітні методи та прийоми подання музикознавчих відомостей, спрямовані на активізацію дитячої уваги та підвищення ефективності засвоєння інформації.

Наприклад, у підручнику «Мистецтво» для 3 класу тема «Три кити музики» розпочинається віршованою версією вже відомої дітям з першого класу легенди про трьох китів. Цікавим проблемно-мотиваційним прийомом є те, що учням пропонується за допомогою малюнків-підказок додати пропущені слова – назви основних жанрів музики (рис 3):

Прочитай вірш. Додай пропущені слова, використовуючи малюнки-підказки.

Любі друзі, всі ви чули,
що Земля – планета-куля,
день і ніч дола потроху
свою зоряну дорогу.

А колись вважали люди:
Землю, як пиріг на блюді,
три кити несуть на спинах
в океанських хвилях синіх.

Планета Земля.
Фото із Космосу

Три кити – всьому основа.
Ми про них згадали знову,
бо у світі звуків ти
також стрінеш трьох китів!

Тих китів всі змалку чують.
З першим – весело крокують,
і лунають кроки наші
під бадьорі звуки ...

Другий кит – такий мінливий!
Вальсом проплива грайливим,
жартівливим увиванцем
чи якимось іншим ...

Третій кит – не менш важливий,
бо всі знають: неможливо
справи добрі та корисні
на землі творить без ...

Рис. 3. Приклад викладу музикознавчих відомостей у формі вірша з пропущеними словами у підручнику «Мистецтво. 3 клас» (с. 70)

Основну інформацію про специфіку та види різних жанрів пісенної, танцювальної та маршової музики доцільно подавати у формі розповіді, із застосуванням віршів, малюнків, схем та іншого ілюстративного матеріалу, словникової інформації, в якій лаконічно сформульовано змістове ядро тематичного матеріалу. Диференційована таким чином інформація стає легкою та необтяжливою для сприймання та засвоєння.

Наведемо приклад ознайомлення учнів третього класу з жанром маршу, де теоретичні відомості подано в формі поетичного та прозового текстів, словникової інформації, ілюстрації та ритмічної схеми (рис. 4).

Прочитай текст. Дізнайся, як виник марш.

У маршу – доля особлива:
чіткий, ритмічний, вольовий,
він виступає шанобливо
і дух підносить бойовий.

Про мужні подвиги та славу,
що в людській пам'яті навек,
розкажуть в марші величавім
дзвінкі оркестри духові.

Марш виник у воєнній музиці та є основним її жанром. Він здавна допомагав воїнам долати труднощі походів, крокувати на параді, віддавати почесні героям...

Поміркуй, чому царину маршу названо Країною Чітких Кроків.

Словничок

Марш – музичний твір в енергійному, чіткому ритмі та наближеному до крокування темпі.

Маршова музика ритмічна, бадьора, «пружна», зазвичай у дво- або чотиридольному метрі:

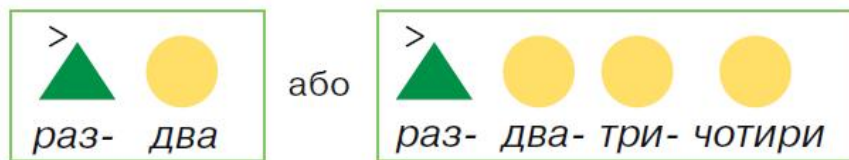

Рис. 4. Виклад інформації щодо жанру маршу в підручнику «Мистецтво. 3 клас» (с. 82)

Позитивний вплив має використання запропонованих у підручниках наочних матеріалів, що сприяють узагальненому усвідомленню учнями музичних знань.

Наприклад, представлені в підручнику «Мистецтво. 3 клас» символічні «карти» надають учням широкі можливості для засвоєння, поглиблення та творчого опрацювання музикознавчих відомостей щодо жанрового розмаїття музики.

Так, подана в підручнику «Карта маршової країни» (рис. 5) слугує для дітей орієнтиром для ознайомлення з основними видами маршової музики, а також спонукає третьокласників до створення власного варіанту карти з улюбленими видами маршів.

Розглянь карту маршової країни. Намалюй власну карту, зазнач улюблені види маршів.

Рис. 5. «Карта маршової країни» з підручника «Мистецтво. 3 клас» (с. 82)

Наведені приклади демонструють можливості подання й урізноманітнення відомостей про музику як вид мистецтва, її основні стилі та напрями, жанри вокальної та інструментальної музики, творчість провідних композиторів і виконавців тощо. Учителі-практики свідчать, що такі й подібні методи мотивування, подання й узагальнення музикознавчих відомостей є ефективним засобом формування музичної обізнаності молодших школярів.

Ознайомлення з основами елементарної теорії музики органічно вміщене до змісту сучасних підручників, проте представлене таким чином, що вчитель має змогу творчо визначати педагогічно доцільний обсяг і питому вагу навчального матеріалу цього спрямування. Процес формування музично-теоретичних знань відбувається поступово й нерозривно пов'язаний із набуттям практичних умінь і навичок слухання та виконання музики.

Умовами успішного засвоєння молодшими школярами музично-теоретичного матеріалу є цікава та доступна форма його викладу, нерозривний зв'язок теоретичних відомостей із «живою» музикою. Наприклад, первинні знання щодо *ритму* учні здобувають у процесі слухання барабанного дробу, проплескування та простукування ритмічних рисунків (рис. 7).

РИТМІЧНИЙ ДИВОГРАЙ

Послухай барабанний бій.
Прочитай вірш.

Гривить барабан
чітко, гулко і дзвінко.
Дві палички б'ють
у тугу перетинку.

Він хоче співати пісні,
та дарма:
звучить лише ритм,
а наспіву нема.

В нього пісня проста:
«Ті-ті, та! Ті-ті, та!»

Ті-	ті,	та!	Ті-	ті,	та!
-----	-----	-----	-----	-----	-----

Проспівай останні рядки вірша у заданому ритмі. Знайди у ньому довгі й короткі звуки.

Словничок

Ритм – повторення або чергування певних елементів: довгих і коротких звуків, предметів, фігур.

Рис. 7. Ознайомлення учнів з поняттями «ритм» у підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 80-81)

У сучасній мистецькій освіті значною мірою реалізується ідея ознайомлення з елементами музичної мови із застосуванням рідного учню дитячого фольклору як генетично близького, відомого та зрозумілого дитині тексту. На думку сучасних дослідників, лічилки, примовки, скоромовки мають, як правило, чіткий ритм, а приказки, прислів'я – внутрішню мелодійність і визначений емоційний лад мови, що дає можливість зосередитися на відчутті ритму або мелодики в чистому вигляді, що сприяє засвоєнню дітьми цих і подібних понять (4, с. 20).

Згідно з цією ідеєю, у підручниках представлено широке розмаїття зразків українського дитячого фольклору – народних поспівок і пісень, форма подання яких сприяє засвоєнню та поглибленню музично-теоретичних відомостей.

Наприклад, під час опрацювання української народної пісні «Диби-диби» діти оперують поняттям «музичне речення» та «рух мелодії», що визначається з орієнтацією на нотний запис (рис. 8).

Послухай українську народну пісню.
Яка вона: серйозна чи жартівлива?

ДИБИ-ДИБИ

Українська народна пісня

Диби, диби, дибиби,
пішла баба по гриби.
А дід по опеньки
в неділю раненько.

Диби, диби, дибиби,
баба вже несе гриби.
А дід час не гає —
під кущем дримає.

Розучи пісню. Скільки у ній музичних речень?
Покажи рукою рух мелодії у першому реченні:

Ди- би, ди- би	ди- би- би,	пі- шла ба- ба	по гри- би.
----------------	-------------	----------------	-------------

Рис. 8. Ознайомлення учнів з народною піснею «Диби-диби» («Мистецтво. 2 клас», с. 22)

Характерною особливістю підручників є подання музично-теоретичних відомостей в проблемно-пошуковій, ігровій, віршованій, казковій формі – так, щоб дитина легко розуміла та міцно засвоювала навчальний матеріал.

На допомогу учню та вчителю розроблено систему дидактичних віршів мотиваційного, інформаційного, узагальнюючого спрямування, які зроблять вивчення музичної грамоти цікавим і ефективним.

Так, дидактичний вірш «Таємничі знаки» спрямовано на актуалізацію знань учнів щодо знаків для запису музики, а лаконічний виклад відповідної інформації узагальнено в наступному правилі внизу сторінки (рис. 9).

Хвилинка-говоринка

Прочитайте вірш «ланцюжком». Знайдіть назви знаків для запису музики та їх зображення.

Світ музичний, світ казковий...
Там тобі обов'язково
стрінуться не раз, не двічі
дивні знаки таємничі.

Ноти

Ноти – знаки невеличкі –
мають дуже гарні звички:
нам підкажуть за потреби,
як співати й грати треба.

Паузи

Пауза – назвали так
мовчазний цікавий знак.
Буде він усіх навчати,
як у музиці... мовчати.

Щоб дверцята відчиняти,
треба **ключ** надійний мати.
Ключ до музики – з'ясовуй –
скрипковий є та басовий.

Скрипка

Всі ці знаки-чародії
звучи записати вміють,
бережуть для нас дбайливо
музики барвисте диво.

Контрабас

Ноти, паузи, ключі та інші музичні
знаки записують на **нотному стані**
(**нотності**).

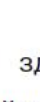
Завдяки нотному запису музичні твори
зберігаються для нащадків.

Рис. 9. Актуалізація музично-теоретичних знань у підручнику «Мистецтво. 2 клас» (с. 29)

Суттєвого значення в процесі музичної освіти дітей набуває використання дидактичних казок, які можуть бути впроваджені на різних етапах музичного навчання й у різних видах музично-творчої діяльності. Так, дидактична казка «На що схожа нота» актуалізує знання дітей щодо ноти як графічного знаку для запису музики та важливості кожної ноти для нотопису. А прочитати казку можна, якщо замінити зображення відповідними складами (рис. 10):

Жила-була . Якось набридло їй сидіти на .

Зискочила з лінії, стрибнула на й заспівала:

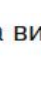
«Як чудово все навкруг!

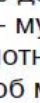
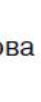

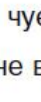
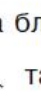
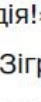
Скільки   — цілий луг!»

«Хто це співає?» — продзижчала трудівниця .

І раптом побачила . «Ох, яка маленька ! Візьму її до свого вулика».

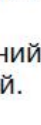

«Ні, ні!» — скрикнула і злетіла високо в небо, до самого .

А здивувалося: «Звідки тут дощова ? Нумо, повертайся до синьої !»

«Ні, — сказала синя . — Усі мої ще зранку пролилися на землю, вмили чистою водою   і   ».

Засумувала : «Усі працюють! А що корисного зробила я?»

Раптом чує — десь грає музика. Та якась дивно грає — ніби не вистачає їй чогось!

Підбігла ближче, а то завітав до зі своєю та й сумує: «Загубилася одна ! Не виходить мелодія!»

«Ось я! Зіграйте мене!» — зраділа , стрибнула на лінію та заспівала:

«Я – не квітка, не зернинка
і не дощова краплинка.
Я – музичний знак чарівний,
в нотнім записі потрібний.
Щоб мелодія звучала,
щоби пісенька лунала,
ноти мешкати повинні
там, де п'ять тоненьких ліній!»

Рис. 10. Фрагмент казки «На що схожа нота» («Мистецтво. 2 клас» с. 82-83)

Мова казки зазвичай вже з перших слів захоплює школяра, занурює його в особливий чарівний світ, стимулюючи розвиток уяви, політ фантазії, творчого натхнення. Тому більшість «музичних» казок виконують певні розвивально-творчі функції.

Так, вже з ранніх етапів навчання можна застосовувати творчі завдання, пов'язані з доповненням казок. Наприклад, другокласникам запропоновано прочитати зачин казочки «Кому належить пісенька?» та придумати, що було далі (рис. 11).

Прочитай казочку. Поміркуй, кому належить пісенька – композитору чи виконавцю. Придумай відповідь мудрої Сови.

Якось Їжачок склав пісеньку, а Зайчик заспівав її на концерті. Дуже сподобалася пісенька лісовим мешканцям.

От Їжачок і хвалиться: «Це моя пісенька – я її склав!». А Зайчик собі: «Ні, моя – я її виконав!». Кому ж належить пісенька?

Пішли звірятка до старої Сови за порадою. А мудра Сова сказала...

Рис. 11. Приклад казки, що потребує завершення, з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с. 49)

Подібні види діяльності є сприятливими не лише для творчого розвитку дитини, а й для формування її музичної обізнаності. У даному випадку зазвичай виникає цікава та плідна дискусія, в якій вирує дитяча думка та поступово народжується істина щодо ролі творця й виконавця музики в житті музичного твору. Адже, як стверджував М. Рубінштейн, ніхто не створив дитячого світу переживань краще, ніж самі діти.

Сюжет казки «Хто в оркестрі головний?» допоможе дітям визначити особливості звучання певних інструментів, усвідомити сутність оркестрового виконання як спільної творчості й у наступній бесіді з'ясувати роль диригента в оркестрі (рис. 12). Крім вирішення основного питання, винесеного в назву казки, увага дітей спрямовується на імітування звучання та створення «реплік» різних інструментів (учитель може показати відповідні малюнки), тобто на актуалізацію та творче трансформування здобутих знань з інструментознавства.

Прочитай казку. Спробуй передати голосом особливості звучання різних інструментів.

ХТО В ОРКЕСТРІ ГОЛОВНИЙ

Сталося це одного ранку, коли у вікно репетиційної зали зазирнуло сонечко. Теплий промінець поволі спустився з підвіконня й легенько торкнувся гладенького боку контрабаса.

– Уф, – сказав контрабас, – як мене сонечко гріє! Звісно, я в оркестрі головний: басы – всього основа!

– Чому це? – прорипів тромбон. – Я головніший. У мене голос гучний і пронизливий! Його всі чують!

– А в мене – найвищий! – озвалася флейта. – Може, я головна?

– До чого тут висота? – обурилися скрипки. – Головне – тембр. Ми – найспівучіші, отже, і головні.

– А я!.. А ми!.. – загомоніли інші інструменти...

І тільки старенька потерта партитура мовчала. Вона пригадала вправні диригентські руки та подумала, що напевно знає, хто в оркестрі головний.

Доповни казку словами інших інструментів.

Поміркуй, хто головний в оркестрі. Чому?

Рис. 12. Творчі завдання до казки з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с.151)

Крім дидактичних віршів і казок, у підручниках запропоновано чимало інших форм і методів активізації засвоєння музично-теоретичних відомостей: порівняння музики та мовлення; варіювання та моделювання музичних явищ, а також дидактичні ігри, кросворди, головоломки, загадки, тексти «з пропусками», завдання «з секретом», різноманітні ребуси, за допомогою яких діти складають певні «музичні слова», пригадують і пояснюють їхнє значення.

Запам'ятати теоретичні відомості допомагає система «правил» з лаконічними викладами знань. Для більш ефективного засвоєння у роботі вчителів практикується «хорове» повторення або читання правил вголос. Корисним для узагальнення знань є заохочення учнів самостійно скласти запитання до однокласників; розповісти батькам про те, що дізналися на уроці тощо.

Як приклад застосування та поєднання різноманітних дидактичних елементів (вірша-загадки, ребуса, нотного запису, правила, ілюстрацій тощо) наведемо матеріали для поглиблення уявлень дітей щодо мелодії як головного елемента музичної мови в підручнику «Мистецтво. 2 клас» (рис. 13).

МОВОЮ МЕЛОДІЙ І ЛІНІЙ

 Прочитай вірш. Про який елемент музичної мови йдеться? Дізнайся його назву, розгадавши ребус.

У мові музики завжди її впізнати зможеш ти. Митці вбачають саме в ній, утілення думок і мрій.

Їй не живеться ані дня без танцю, маршу, а в піснях вона – супутниця вірша... Вона – це музики душа.

	Е				І	
---	---	---	---	--	---	---

Проспівай поспівку. Скажи, з чого складається мелодія.

Му- зич- ні зву- ки гра-ють-ся, в ме- ло- ді-ю скла-да-ють-ся.
У- го- ру під- ні- ма-ють-ся, а по-тім о- пу- ска-ють-ся.

Словничок

Мелодія – найважливіший елемент музичної мови. Мелодія складається із звуків різної висоти і тривалості.

Рис. 13. Дидактичні прийоми ознайомлення школярів з поняттям «мелодія» в підручнику «Мистецтво. 2 клас» (с. 98)

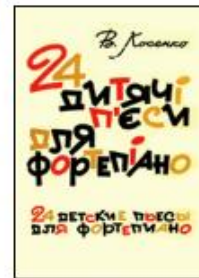
Водночас, зважаючи на щільний зв'язок засвоєння музично-теоретичної інформації з практикою сприймання та виконання, опрацювання теоретичного матеріалу відбувається з безпосередньою опорою на слухацьку та виконавську діяльність. Зокрема, в контексті зазначеної теми другокласникам запропоновано розучування поспівки та слухання музичного твору «Мелодія» В. Косенка. В умовах інтегрованого курсу доцільним є також застосування відповідних наочних матеріалів, зокрема репродукції картини «Мелодія» українського художника Д. Маковецького (рис. 14).

Віктор Косенко. «Мелодія»

Мелодія – душа музики. У ній музичні звуки сплітаються у чарівне співуче мереживо.

Іноколи мелодія навіть дає назву твору. П'єсу під назвою «Мелодія» написав український композитор **Віктор Косенко**. Вона увійшла до збірки «24 дитячі п'єси для фортепіано».

Послухай п'єсу. Передай рухами рук характер її мелодії.

Розглянь картину сучасного українського художника. Чи відповідає вона настрою п'єси? Чому має музичну назву?

Дмитро Маковецький. Мелодія

Рис. 14. Опрацювання поняття «мелодія» в різних видах мистецької діяльності (підручник «Мистецтво. 2 клас», с. 99)

Для надання можливостей диференційованого навчання, в підручниках розроблено систему додаткових відомостей «Це цікаво знати!» (рис. 15). Така інформація може бути використана на розсуд учителя.

----- Це цікаво знати! -----

Музика складається зі звуків. Усі звуки можна поділити на шумові та музичні.

Шумові звуки – це «голоси» навколишнього світу і деяких інструментів: барабана, тарілок тощо.

Музичні звуки – звучання співочих голосів і більшості інструментів: скрипки, роялю, арфи тощо.

Музичні звуки поєднують у фрази, а фрази – в мелодії.

----- Це цікаво знати! -----

Скрипка
Н. Паганіні

Мелодії «Кампанели» і «Капрису №24» поклали в основу своїх творів композитори різних країн: угорець Ференц Ліст, поляк Фридерик Шопен, німець Йоганнес Брамс, російський композитор Сергій Рахманінов...

У місті Генуї – на батьківщині Н. Паганіні – зберігається його скрипка. Її геніальний музикант заповів рідному місту. На цьому інструменті один раз на рік грають найкращі скрипалі світу.

Рис. 15. Додаткові відомості «Це цікаво знати!» з підручників «Мистецтво. 1 клас» (с.14) та «Мистецтво. 4 клас» (с.135)

Отже, музична обізнаність учня як складова його музичної культури передбачає опанування необхідним і достатнім комплексом знань, умінь і навичок у галузі музичного мистецтва.

Необхідними умовами забезпечення ефективної організації формування музичної обізнаності учнів початкової школи є дотримання принципів послідовності й систематичності навчання, нерозривний зв'язок теорії зі слухацькою та виконавською практикою, застосування спеціальних методів і технологій опанування теоретичних і практичних знань.

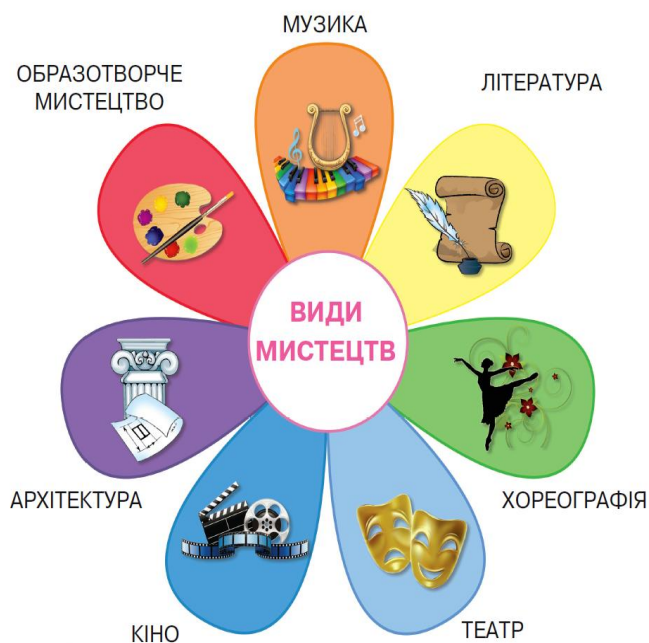
Запитання та завдання

1. Розкрийте сутність музичної обізнаності молодших школярів. Чим зумовлено виокремлення в її структурі двох провідних компонентів:

- музично-теоретичні знання;
- практичні уміння та навички в галузі музичного мистецтва.

2. Поясніть, що включає та яку роль відіграє ознайомлення учнів із загальними музикознавчими відомостями.

3. Розгляньте «Квітку мистецтв» з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с. 8). З'ясуйте роль цього схематичного зображення щодо формування музичної обізнаності учнів.

4. Розгляньте дидактичне завдання з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с. 108). Обґрунтуйте доцільність такої форми подання музично-теоретичної інформації.

Пригадай, що ти знаєш про гучні і тихі звуки в музиці. Склади слово і дізнаєшся, як називають гучність (силу) музичного звучання.

5. Знайдіть у підручниках інтегрованого курсу мистецтва дидактичну казку або вірш, спрямовані на формування музичної обізнаності учнів. Проаналізуйте зміст цього дидактико-літературного твору.

6. Спробуйте самостійно створити дидактичну казку або вірш, спрямовані на формування музичної обізнаності учнів.

7. Наведіть приклади дидактичної гри, спрямованої на формування музичної обізнаності учнів.

Тема 6

ОРГАНІЗАЦІЯ СЛУХАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

6.1. Становлення навичок музичного сприймання

У загальній структурі музичної культури молодшого школяра музична обізнаність є частковою та похідною від феномена музичної компетентності й передбачає опанування не лише музично-теоретичних знань, а й важливих навичок сприймання та виконання музики.

Як відомо, *музичне сприймання* на уроці найбільш істотно представлене окремим видом діяльності, який традиційно визначають як *слухання* або *слухання-сприйняття*. Проте розвиток дітей у цьому напрямку відбувається в різних видах музично-творчої діяльності, що сприятиме не лише формуванню певних слухацьких навичок, а й підвищенню інтересу до музичного мистецтва, становленню емоційної чутливості до музики і творчих здібностей, різнобічному вихованню учнів.

Серед нефахівців і молодих учителів музики вельми поширена думка, що сприймання музики є найпростішим видом музично-творчої діяльності, який не потребує особливих умінь і зусиль. Це далеко не так, особливо стосовно молодшого школяра – часто досить неухважного та непосидючого слухача. Щодо шестирічних першокласників, сучасні дослідники не без підстав вважають слухання музики найбільш складним завданням.

При організації музичного сприймання на початкових етапах навчання вчитель зазвичай стикається з проблемою різнорівневої дошкільної підготовки учнів до слухання музики: від стабільно сформованих навичок сприймання – до невміння уважно слухати взагалі. «Нерівність» слухацької культури дітей суттєво гальмує динаміку музичного навчання школярів, тому формування в них слухацьких навичок з перших уроків постає провідним завданням учителя. Важливість цієї проблеми підкреслюється тим, що вміння слухати музику, в свою чергу, стає необхідною умовою організації виконавської, творчої, музично-теоретичної діяльності учнів.

Важливим для повноцінного музичного сприймання є вміння слухати взагалі, уважно ставитися до світу, що звучить. Тому власне «слухацьку» діяльність першокласників слід попередити ознайомленням їх із правилами слухання музики. З метою набуття таких первинних слухацьких навичок учитель вже з перших уроків націлює дітей на цілеспрямоване сприйняття звуків, вміння концентрувати увагу на слухацьких враженнях. Найпростіші завдання цього напрямку: «Слухаємо тишу», «Що так звучить?» і т.п.

У шкільній практиці можна зустріти найрізноманітніші варіанти налаштування дітей на уважне сприймання: «слухання» їжачка (пташки, мишки), звуків класу, природи та вулиці за вікном тощо. Згідно зі змістом підручника «Мистецтво» для 1 класу, вчитель може запропонувати дітям слухати вірш, одночасно виконуючи й уявляючи те, про що в ньому йдеться (рис. 1). За допомогою цього словесно-практичного завдання діти вчать «слухати тишу», бо лише за нею до класу може «приходити» музика.

А за нею йде до нас
звукова співуча казка.
Музико, заходь, будь ласка!

Рис. 1. Варіант налаштування дітей на слухання музичного твору з підручника «Мистецтво. 1 клас» (с.16)

На початкових етапах навчання вправи на «слухання тиші» періодично повторюються – до вироблення стабільних навичок сприймання музики: вміння слухати твір від початку до кінця, стежити за його побудовою тощо.

Однак, важливо не лише сформувати в дітей зовнішні ознаки «правильного» слухання, а й навчити їх чутливо та глибоко проникати в зміст музики, розуміти її мову як відображення багатобарвності життя. Тому вже на перших уроках сприймання пісень і яскраво-образних п'єс доцільно супроводжувати елементами аналізу їхнього змісту, характеру, простих засобів музичної виразності (голосно – тихо, швидко – повільно тощо).

6.2. Добір музичного репертуару для слухання

Для правильної організації музичної освіти школярів важливим є питання оптимального добору слухацького репертуару, адже ознайомлення дітей із кращими зразками національної та світової музичної культури є важливим напрямом формування музичної обізнаності учнів у процесі слухацької діяльності. Сучасні програми з мистецтва не пропонують орієнтовні переліки творів для слухання, тож відбувається ознайомлення з творами за вибором, відповідно до специфіки й можливостей конкретної дитячої аудиторії та особистих уподобань учителя. У цьому контексті доречно користуватися музичним репертуаром, запропонованим у підручниках.

При доборі музики до уроків необхідно враховувати не лише художню цінність обраного твору, а й вікові особливості молодших школярів щодо музичного сприймання. Слабка довільна увага та конкретно-образний тип мислення вимагають використовувати для слухання короткі за тривалістю, виразні за музичною мовою, яскраво-образні за змістом твори.

При цьому слід мати на увазі, що вокальна – збагачена словесним текстом – музика є більш доступною для емоційно-образної характеристики змісту. Проте інструментальні твори також необхідно вводити до слухацького репертуару учнів, починаючи з перших уроків.

Найбільш відповідними є зразки дитячої програмної музики (рис. 2), яскраві номери опер і балетів (найчастіше – створених на казкові сюжети), а також вибрані фрагменти творів великої форми: сюїт, сонат, симфоній тощо.

Віктор Косенко. «Дощик»

Кап-кап, кап-кап-кап... Звуки – наче краплинки.

Музичний образ дощичку створив для дітей український композитор **Віктор Косенко**.

Який дощик зображено у музиці: теплий чи холодний, лагідний чи непривітний?

Чи змінюється характер музики у творі?

Обери для себе завдання та придумай до музики В. Косенка:

супровід на барабані

пісеньку дощичку

танець дощичку (для пальців)

Рис. 2. Ознайомлення учнів з програмним твором у підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 45)

Репертуар для слухання доцільно обирати у відповідності до навчальної теми – так, щоб музичний твір не «існував окремо», а концентрував, ілюстрував, пояснював певний тематичний матеріал, сприяв опануванню дитиною важливих музичних понять і термінів (мелодія, ритм, темп, тембр, динаміка, лад тощо). Наприклад, фортепіанна п'єса Л. Бетховена «Весело – сумно» є виразною, доступною для дітей ілюстрацією мажорного та мінорного звучання, а в умовах інтеграції з образотворчим мистецтвом – аналогом світлотіні як засобу художньої виразності (рис. 3).

Людвіг ван Бетховен. «Весело – сумно»

Світло і тінь – важливі елементи художньої мови. Проте їх можна відчуті і в музиці. Часто музичний твір звучить яскраво і сонячно. А іноді – ніби «затемнено», похмуро.

Це означає, що звуки поєдналися у певний лад – світлий мажорний або «тінистий» мінорний.

Яскраво відчуті мажор і мінор можна у п'єсі «Весело – сумно». Цей твір написав понад 200 років тому німецький композитор **Людвіг ван Бетховен**.

Послухай музику. Які настрої та почуття у ній передано?

З'ясууй, скільки у п'єсі частин. У яких ладах їх написано?

Поміркуй, яка схема відповідає побудові твору:

				
	мінор	мажор	мінор	
				
	мажор	мінор	мажор	

Рис. 3. Слухання музики як засіб поглиблення поняття про лад у підручнику «Мистецтво. 2 клас» (с. 121)

При організації слухацької діяльності доцільно зберігати й певний баланс щодо використання музики в запису і «живому» виконанні, адже застосування фонозаписів різноманітять і збагачує навчальний процес, але не може повністю замінити безпосереднє виконання, яке (за умови належної якості) справляє на дітей глибоке враження.

6.3. Методика ознайомлення дітей із музичними творами

У контексті побудови навчальної теми музичне сприймання може бути подане на будь-якому етапі уроку. Проте позитивно зарекомендувала себе *типова методика ознайомлення дітей із музичними творами*, що передбачає такі послідовні етапи:

- попередню розповідь про твір, його автора, історію написання тощо, за бажанням – згідно з поданим у підручнику текстом;
- первинне слухання музики в запису або безпосередньому, «живому» виконанні вчителем та його евристичне обговорення;
- повторне (цілісне або фрагментарне) сприймання твору з різноманітними видами його практичного «опрацювання».

Важливим напрямом формування музичної обізнаності учнів у процесі слухацької діяльності є ознайомлення дітей із творчістю видатних композиторів і виконавців. З цією метою слухання музики доцільно супроводжувати розповіддю про її автора чи історію написання твору, про його жанрові особливості, бесідою про музичні враження, засоби виразності тощо (рис.4).

Фридерик Шопен. Прелюдії для фортепіано № 4 і № 7

«Душею фортепіано» називають композитора і піаніста **Фридерика Шопена** – засновника класичної музики Польщі. У його творчому доробку представлено різні жанри фортепіанної музики: від невеличких п'єс до масштабних концертів.

Окрасою творчості композитора є прелюдії – лаконічні (іноді по 16–20 тактів), але дуже виразні п'єси. У них передано найрізноманітніші почуття людини: радість і задумливість, м'який гумор і глибокий смуток...

У деяких прелюдіях майстерно зображені яскраві сценки з народного життя, а музика таких п'єс просякнута інтонаціями польського фольклору.

Пригадай, що таке прелюдія. Послухай прелюдії № 4 і № 7 Ф. Шопена. Порівняй художні образи і засоби музичної виразності цих творів. Яка прелюдія більш співзвучна твоєму настрою?

Рис. 4. Ознайомлення з прелюдіями Ф. Шопена в підручнику «Мистецтво. 4 клас» (с. 131)

Можливі інші варіанти організації слухання музики: без вступної бесіди або пояснення, без оголошення назви або автора, з попереднім прогнозуванням характеру та настрою музики згідно з програмною назвою чи літературним сюжетом тощо.

Серед методів оптимізації процесу слухання музики в початковій школі дослідники називають: контрастне зіставлення музичних творів, використання поетичних і прозових текстів, метроритмічних супроводів («оркестровка» музичних творів), проспівування окремих мелодичних тем, тембрально різноманітне повторення музики у виконанні різних інструментів, ансамблів, оркестрів, пов'язування музичного сприймання з рухом, малюванням, розфарбовуванням тощо. Як бачимо, розв'язання проблеми формування слухацьких навичок вирішується через елементи синтезу мистецтв і зв'язок сприймання з активними видами імпровізаційної та іншої творчої діяльності.

Ці ідеї здобули різнобічне розроблення в підручниках. Зокрема, музично-слухацький репертуар часто «супроводжується» розповідями, змістово чи образно суголосними віршами, репродукціями картин. Практика свідчить, що використання літературних і живописних творів є дієвим засобом підсилення емоційного впливу музики на дитину та сприяє не лише оптимізації її власне слухацької діяльності, а й формуванню культурної компетентності дітей.

Наведемо приклади інших методів і прийомів активізації музичного сприймання молодших школярів у підручниках:

- жанровий чи структурний аналіз твору за допомогою вокалізації мелодій, малюнків, схем («Марш дерев'яних солдатиків» «Танець маленьких лебедів» П. Чайковського та ін.);
- порівняння одноп'ятижанрових, однойменних чи схожих за змістом творів (наприклад, «Колискової» Л. Ревуцького та української народної пісні «Ой ходить сон»);
- порівняння однойменних, близьких чи схожих за змістом творів різних мистецтв (музичних, літературних, образотворчих, хореографічних тощо);
- імпровізування або створення елементарного ритмічного супроводу на дитячих чи ударних музичних інструментах (до повторного слухання музичного твору);
- творчі види діяльності: складання назв, сюжетів, віршів за враженнями від музики, добір репродукцій, «малювання» музики тощо;
- музично-ритмічні рухи: показ умовними рухами характеру звучання, крокування під маршову музику, складання танцювальних композицій, проведення рухових вікторин на основі репертуару для слухання тощо.

Попри можливість цікавої та різноманітної організації музичного сприймання, часто виникає проблема накопичення та збереження активного слухацького досвіду школяра, адже дитина вельми швидко забуває музику, що прозвучала на попередніх уроках. Для забезпечення більш міцного засвоєння музичних творів пропонуємо заохочувати самостійне слухання музики дітьми, а також періодично «повертатися» до прослуханих творів, зокрема у вигляді музичних вікторин чи ігор типу «Впізнай мелодію», «Визнач твір», «Музичний карнавал». Радимо використовувати такі форми роботи на підсумкових уроках або при узагальненні кількох суміжних навчальних тем.

Отже, попри удавану простоту, формування слухацької обізнаності учнів у процесі загальної музичної освіти потребує систематичної роботи, що відображує послідовність: знаю – умію – використовую.

При організації слухацької діяльності молодших школярів слід пам'ятати, що слухання музики як вид естетичної діяльності має самоцінне та самодостатнє значення, але, разом із тим, надає широкі можливості для формування різних аспектів музичної та загальної культури особистості, зокрема:

- відповідно до формування слухацького досвіду діти здобувають відомості про види та жанри музики, життя і творчість видатних композиторів, на прикладі музичних творів ознайомлюються зі спеціальними поняттями і термінами. Так поступово формується система знань, умінь і навичок у галузі сприймання, що є основою музичної обізнаності молодших школярів;
- через сприймання художньо цінних, яскравих, виразних музичних творів дитина прилучається до світу музики та захоплюється нею, здобуваючи постійне підживлення мотивації музично-естетичної та взагалі мистецької діяльності;
- на слуханні музики ґрунтуються процес здобуття музично-теоретичних знань (оскільки всі теоретичні відомості «виростають» з живої музики та мають бути проілюстровані відповідними музичними прикладами) й абсолютна більшість видів практичного музикування (а значить, формування відповідних умінь і навичок);
- музичне сприймання є дієвим фактором різнобічного (у тому числі творчого) розвитку та виховання дітей. Зокрема, зміст музичних творів надає широкі можливості для естетичного, національного, патріотичного, екологічного та інших напрямів виховання молодших школярів.

Запитання та завдання

1. Поясніть, чому формування навичок сприймання та виконання музики є одним з провідних напрямів формування музичної обізнаності молодших школярів.
2. Поміркуйте, з якими проблемами стикається вчитель при організації музичного сприймання на початкових етапах навчання дітей. Які навички слухання музики важливо сформувати в учнів початкових класів?
3. Виокреміть вимоги до добору музичного репертуару для слухання на уроках мистецтва в початкових класах.
4. Розкрийте алгоритм ознайомлення молодших школярів з музичним твором. Чи може він змінюватись у конкретній навчальній ситуації?
5. Прочитайте приклад розповіді про музичний твір з підручника для 4 класу (11, с. 85). Проаналізуйте дидактичне значення цієї розповіді.

Клод Дебюссі. «Маленький пастух», «Ляльковий кек-уок» (із сюїти «Дитячий куточок»)

Понад століття тому французький композитор **Клод Дебюссі** написав сюїту «Дитячий куточок», яку присвятив своїй доньці Еммі.

У цьому творі шість п'єс, що відображають дитячі захоплення, улюблені іграшки й розваги.

П'єса «Маленький пастух» – це музичний портрет пастушка, що награв свій мелодійний наспів. А в п'єсі «Ляльковий кек-уок» (з англ. – «Похід за пирогом») передано веселий танець ляльки.

6. Створіть власну розповідь та евристичну бесіду щодо музичного твору на вибір.
7. Розгляньте дидактичне завдання до ознайомлення дітей із жанром коломийки з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с. 55).

Опиши характер музики. Чи є в ній контрастні частини?

Проплескай ритмічний рисунок, що є основою коломийки:

Наведіть інші приклади методів і прийомів активізації музичного сприймання молодших школярів.

Тема 7

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

7.1. Сутність і основні види виконавської діяльності учнів початкової школи

Український школяр наділений природною, генетично закладеною схильністю до співу та самовираження у музично-інструментальній і пластичній імпровізації, а уроки мистецтва мають величезні можливості для реалізації різноманітних практично-творчих форм виконавства.

З метою різнобічного розроблення резервів формування музичної обізнаності молодших школярів у галузі виконавства передбачено цілеспрямоване формування знань, умінь і навичок учнів стосовно різних форм у галузі практичної виконавської діяльності, зокрема:

- *вокальне музикування* (дихальні та вокальні вправи, розспівування, розучування і виконання поспівок і пісень, вокальна імпровізація, сольний, ансамблевий і хоровий спів тощо);
- *елементарне інструментальне музикування* (гра на шумових і дитячих музичних інструментах, інструментальна імпровізація, застосування підручних засобів і жестів, що звучать, тощо);
- *синтетичні види виконавської діяльності* (виконання музично-ритмічних рухів і хореографічних композицій, театралізація музичного матеріалу, інсценування та виконання в ролях тощо).

У музично-педагогічному досвіді накопичено чималий доробок методів і прийомів ознайомлення дітей із елементарними правилами співу, гри на дитячих музичних інструментах тощо. Більшість із них означені суто «професійним» підходом і ґрунтуються на репродуктивному показі та відтворенні дій учителя.

Загальну структуру формування музичних умінь фахівці втілюють у три етапи:

1. Накопичення учнями музичного досвіду, необхідного для формування вміння. Вчитель активізує та спрямовує цей досвід.
2. Уведення в знання через організацію пошукової діяльності (постановка завдання – розв'язання – формулювання висновку).
3. Закріплення та поглиблення вміння в усіх видах музичної діяльності й у самостійній роботі.

В цілому підтримуючи таку структуру, слід зробити деякі уточнення щодо оптимізації різних видів виконавської діяльності молодших школярів.

7.2. Особливості організації вокальної діяльності молодших школярів

Вокальна робота з учнями, що є невід’ємним складником кожного уроку мистецтва, спрямовується на послідовне формування співацької культури молодших школярів. Важливим етапом цього процесу є опанування первинними вокальними уміннями та навичками: правилами співу, співацькою поставою і диханням, диригентськими жестами (увага, дихання, спів) тощо.

В умовах загальної музичної освіти, зважаючи на юний вік «співаків», доцільно зробити процес вокального виховання більш цікавим і яскраво-образним. У цьому контексті добре зарекомендував себе в практиці вірш-тренінг, поданий у підручнику для 1 класу (рис. 1).

Чи знаєш ти, як правильно співати? Слухай вірш і виконуй дії, про які у ньому йдеться.

**Співацька
постава**

Щоби правильно співати,
треба сісти
або стати.

Спинка рівна,
як тростинка,
руки вниз
чи на колінка.

В класі тиша –
ані слова!
Вже до співу
всі готові?

Раз – увага!

Два – вдихаймо!

Три – співати починаймо!

Покажи співацьку поставу. Запам’ятай жести вчителя, коли він «керує» співом:

Рис. 1. Ознайомлення дітей зі співацькою поставою в підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с.28)

Учні слухають вірш і одночасно виконують за вчителем певні рухи: наслідують позу, яку показує вчитель; на відповідних словах контролюють положення корпусу, опускають руки вниз (якщо стоять) чи на коліна (якщо сидять), «створюють» тишу в класі й перевіряють загальну готовність до співу. Потім повторюють диригентські жести за вчителем, одночасно виконуючи команди «увага», «вдих», «спів» або «видих».

Для кращого засвоєння вокальних навичок у підручнику подано умовні зображення співацької постави, диригентських жестів, схему «Вчимося дихати» з образними поясненнями-малюнками квітки з бджілкою та вогнику свічки; стисло сформульовані правила співу (рис. 2).

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Розгляньте малюнки. Повторіть за вчителем: *увага – вдих – видих*.

ВДИХ
спокійний і повний,
ніби нюхаємо квітку,
але **швидкий,**
бо може прилетіти бджілка.

ВИДИХ
довгий і плавний,
ніби дмемо на вогник
так, щоб не загасити
полум'я свічки.

Проспівайте за знаком учителя поспівки і пісні на вибір.
Запам'ятайте правила співу.

ПРАВИЛА СПІВУ

- * Спів починай з розспівування. Стеж за співацькою поставою та жестами диригента.
- * Уважно прислухайся до свого голосу та музичного супроводу.
- * Співай без напруження, м'яким звуком, виразно і красиво.
- * Бережи свій голос: не кричи, не співай на холодному повітрі та у вологу погоду.

Рис. 2. Ознайомлення дітей зі співацьким диханням і правилами співу в підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 29)

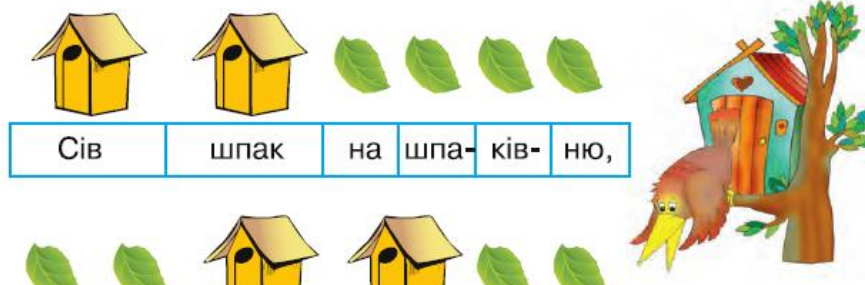
Вокальні навички формуються й удосконалюються під час опрацювання численних розспівок і поспівок, дитячих закличок і забавлянок різного рівня складності, фольклорне й сучасне розмаїття яких представлено у підручниках.

На початкових етапах навчання у поданні цих вокальних вправ широко використовується наочність: графічні схеми побудови мелодії, «сходинок» й «драбинки», застосування співу з орієнтацією на нотний запис, зображення ритмічного та звуковисотного руху за допомогою умовних позначок (геометричних фігур, квіточок, листочків, сніжинок тощо).

За допомогою такої дидактичної наочності передано, наприклад, ритмічний рисунок поспівки «Сів шпак на шпаківню» для учнів 1 класу (рис. 3).

 Пригадай, як співають півень і шпак. Покажи голосом. Послухай і розучи лічилку.

СІВ ШПАК НА ШПАКІВНЮ
Українська народна лічилка

Сів	шпак	на	шпа-	ків-	ню,
-----	------	----	------	------	-----

за-	спі-	вав	шпак	пів-	ню:
-----	------	-----	------	------	-----

ти	не	вмі-	єш	так	як	я,
----	----	------	----	-----	----	----

так	як	ти,	не	вмі-	ю	я!
-----	----	-----	----	------	---	----

Придумай до лічилки мелодію. Обери лінію, що їй відповідає:

пряма 	ламана 	крива
--	---	---

Рис. 3. Ознайомлення дітей з поспівкою «Сів шпак на шпаківню» в підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 78)

Важливою для загальної освіти є проблема *добору музичного репертуару* для співу.

Зазвичай вокальний репертуар для молодших школярів добирається з урахуванням невеликого діапазону, слабкості й тендітності дитячого голосу. Невипадково історія музичної освіти має численні приклади спеціальних методик, спрямованих на тривале опрацювання лише 1-2 звуків (що нерідко використовуються в практиці загальної музичної освіти).

Втім, досить часто сучасні реалії вносять свої корективи в традиційні підходи до організації вокальної діяльності школярів. Іноді «методично правильний» добір вокального репертуару вступає у протиріччя з бажаннями учня, який хоче співати не примітивну мелодію на 2-3 звуки, а справжню, музично та сюжетно цікаву композицію (нерідко можна спостерігати, як діти 6-7 років залюбки й вельми правильно виконують популярні «дорослі» пісні).

Отже, однією з важливих і гострих проблем, що стосується формування вокальної обізнаності, мотиваційних, розвивальних і виховних аспектів дитячої співочої діяльності, є вибір «репертуарної політики». За нашим глибоким переконанням, попри уся важливість «технічної» сфери співу, пріоритет у системі вокального виховання молодших школярів має посідати пісня – красива, виразна, змістовна, цікава для дитини.

У підручниках представлено добірку народних і професійних дитячих пісень, скомпонованих, насамперед, з урахуванням інтересів й уподобань школярів. Адже в умовах орієнтації на особистість вокальний твір має подобатися дитині, бо лише тоді він позитивно впливатиме на поглиблення її знань, розвиток музичних і загальних здібностей, зачіпатиме своїм змістом естетичні, моральні, патріотичні струни дитячої душі. Іншими вимогами до добору пісенного репертуару стали його гуманістична спрямованість, відповідність вокальним можливостям учнів (з наявністю творів різного рівня складності), оптимальний баланс фольклорних і композиторських пісень, їх різножанровість і різнохарактерність, календарний або тематичний принципи подання. Слід зазначити, що вокальний репертуар може бути доповнено фольклорним, національним, етнорегіональним пісенним матеріалом за вибором і побажаннями педагога, а іноді – і самих учнів.

Зазвичай вокальна сфера виконавства в системі загальної музичної освіти представлена *хоровим співом*, що розглядається як вид музикування, котрий посідає провідне місце в школі. На наш погляд, у контексті особистісно орієнтованої системи музичної освіти школярів доцільніше розглядати вокальну роботу у розрізі не лише хорових, а й *сольних* і *ансамблевих* форм співу, які створюють більш сприятливі умови для виявлення індивідуальності сприймання та власної виконавської інтерпретації музики.

Крім вимог художньої, змістової та вікової відповідності, вокальні твори мають надавати можливості для впровадження різноманітних творчих видів діяльності. Так, традиційну роботу над піснею можна доповнювати інсценуванням, виконанням у ролях, імпровізуванням підголосків, музичного супроводу і ритмічних рухів, імітуванням гри на уявних музичних інструментах, варіюванням, складанням виконавського плану і т.п. (рис. 4).

Послухай і розучи пісню.
Про кого у ній ідеться?

ВЕСЕЛИЙ МУЗИКАНТ

Музика А. Філіпенка, слова Т. Волгіної

1. Ось на скрипочці я граю:
ті-лі-лі, ті-лі-лі!
На лужку зайці у танці,
ті-лі-лі та ті-лі-лі!
2. Граю я на балалайці:
тренді-брень, тренді-брень!
На лужку зайці у танці,
тренді-брень та
тренді-брень!
3. А тепер — на барабані:
бум-бум-бум, бах-бах-бах!
Косоокі всі навтьоки
по кущах та по кущах!

Виконуй пісню весело й легко. Рухами пока-
зуй, ніби граєш на музичних інструментах:

1-й куплет

2-й куплет

3-й куплет

Рис. 4. Приклад організації «вокальної сторінки»
в підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 26)

Для оптимізації роботи над вокальними творами в підручниках подані тексти пісень, а також схеми, що наочно відображують ритмічний рисунок або рух мелодії; питання щодо змісту, образної сфери, музичної мови, структури твору; завдання для урізноманітнення виконавської діяльності (у тому числі під рубрикою «Попрацюймо разом!»); візуальні матеріали – ілюстрації, малюнки, репродукції картин, – що збагачують образне сприймання пісні.

7.3. Організації інструментального та синтетичного виконавства на уроках мистецтва

Як було показано вище, вокальної роботи досить часто щільно змикається зі сферами інструментального та синтетичного виконавства, які, разом із тим існують і як окремі види діяльності.

Елементарне музикування традиційно представлене грою на дитячих музичних інструментах та іншими видами власного «творення музики».

Слід зазначити, що різні форми такого виконавства – ритмічні оркестри, супроводи до пісень, створення інструментальних та пластичних композицій тощо – є серед найулюбленіших видів діяльності школярів, особливо молодшого віку. Це створює сприятливі передумови для організації такої роботи і, водночас, зумовлює потреби формування в учнів відповідних виконавських навичок. Систематизуючи цей процес, доцільно спрямувати увагу на такі напрями:

- ознайомлення школярів із найбільш поширеними дитячими, народними та шумовими інструментами й прийомами гри на них;
- формування навичок сольного відтворення простих ритмічних мотивів за простою ритмічною партитурою;
- формування умінь колективної (ансамблевої) гри на музичних інструментах, що передбачає координованість дій виконавців;
- практику застосування творчих видів діяльності – добору музичних інструментів, створення (імпровізації) ритмічних супроводів до пісень, танцювальних і маршових п'єс тощо.

Поширеними на сучасному уроці є завдання, спрямовані на виконання простих ритмічних партитур, наприклад, до пісні «Йде січове військо» (рис. 5).

Попрацюймо разом!

Об'єднайтесь у три групи. Виконайте пісню з ритмічним супроводом за зразком:

	$\frac{4}{4}$ ● ● ● ●	● ● ● ●	● ● ● ●	● ● ● ●
	$\frac{4}{4}$ ● ● ● ●	● ● ● ●	● ● ● ●	● ● ● ●
	$\frac{4}{4}$ ● ● ● ●	● ● ● ●	● ● ● ●	● ● ● ●

Рис. 5. Приклад ритмічної партитури з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с. 48)

Зважаючи на те, що заклади загальної освіти часто мають обмежений музичний інструментарій, доцільно «залучати до роботи» підручні засоби (палички, олівці, дитячі іграшки тощо), а також руки та ноги дітей. Засновником таких видів «допоміжного музикування» можна вважати німецького композитора та музичного педагога Карла Орфа, який терміном «жест, що звучить» позначав різноманітні оплески, кроки, притопування, щиглики тощо.

Відповідно до зазначеного, доцільними на сучасному уроці є завдання, що передбачають можливість застосування «звучних жестів», наприклад, до п'єси «Марш дерев'яних солдатиків» П. Чайковського (рис. 6).

Попрацюймо разом!

Об'єднайтесь у дві групи. Виконайте ритмічний супровід до маршу за зразком:

♪	♪	♪	♪	♪	♪
---	---	---	---	---	---

♪	♪	♪	♪
---	---	---	---

Замість музичних інструментів можна використати оплески й притопи.

Рис. 6. Приклад застосування «звучних жестів» у підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 93)

У контексті організації елементарного музикування цікавими для учнів є і пропозиції виготовити власні, саморобні інструменти: барабан (каструлька або картонна коробка), маракаси (баночки з різними крупами) або, наприклад, оригінальний духовий інструмент (рис. 7):

3. Виготов саморобний музичний інструмент:

- налий у склянку трохи води;
- опусти у воду трубочку-соломинку та подмухай у неї;
- слухай спокійну музику і доповнюй її «бульканням».

Рис. 7. Завдання на виготовлення саморобного музичного інструмента в підручнику «Мистецтво. 1 клас» (с. 34)

Завдяки різноманітним формам роботи, процес елементарного музикування надає можливості ознайомлення з музично-теоретичними відомостями, засобами музичної виразності, структурними елементами простих форм (куплетної, дво- і тричастинної, рондо) тощо.

Синтетичні форми виконавської діяльності (музично-ритмічні рухи у вигляді крокувань, «вільних» танців і диригування, «пластичного інтонування», інсценування пісень, музично-рухливих вікторин тощо) є невід’ємним елементом музичних занять у початковій школі. Такі види діяльності допомагають дитині наочно передати своє бачення художнього образу, відчуття настрою, характеру та розвитку музики.

Впровадження в роботу *музично-ритмічних рухів* зумовлено, насамперед, уведенням до змісту музичної освіти пісень-танців – традиційної фольклорної форми виконавства. Наприклад, на уроках мистецтва учні мають змогу ознайомитися з піснями, які зазвичай супроводжуються рухами: українськими народними «Корольок», «Два півники», «Подольночка», французьким «Танцем каченят», піснями «Ой заграйте, дударики» А. Філіпенка тощо (рис. 8).

Послухай і розучи пісню. Чи можна назвати її веснянкою; піснею-танцем?

ПОДОЛЯНОЧКА*

Українська народна пісня

Катя Кузь. Подоляночка

1. Десь тут була подоляночка,
десь тут була молодесенька,
тут вона сіла,
тут вона впала,
до землі припала,
сім літ не вмивалась,
бо води не мала.
2. Ой устань, устань,
подоляночко,
ой устань, устань,
молодесенька,
вмий своє личко,
личко біленьке,
біжи до Дунаю,
бери молоденьку,
бери ту, що скраю.

Попрацюймо разом!

Уявіть себе артистами балету.
Станьте у коло та оберіть подоляночку.
Діти йдуть по колу, а подоляночка показує рухами, про що йдеться у пісні:

присідає,
закривши очі
долонями

підводиться та
«вмивається»

обирає іншу
подоляночку

Рис. 8. Завдання хореографічного спрямування до пісні «Подоляночка» з підручника «Мистецтво. 3 клас» (с. 96)

Крім пісень-танців і танцювальних пісень, доцільно застосовувати інші різноманітні види музично-ритмічної діяльності:

- крокування, вільне диригування, пластичне інтонування мелодій, імітацію гри на уявних музичних інструментах,
- інсценування та рольове виконання пісень («Два півники», «Ходить гарбуз по городу» та ін.),
- створення танцювальних композицій, проведення фізкультхвилинок та рухових вікторин тощо.

Як і багато років тому, сучасні учні залюбки поєднують танець зі співом, проплескують і передають кроками пульс музики, імпровізують музично-ритмічні рухи. Таким чином власне вокальна та інструментальна виконавська діяльність органічно переходить у синтетичні форми, які найчастіше набувають творчого характеру.

У цьому контексті важливою для літей є можливість вільного вибору бажаної музично-творчої діяльності. Наприклад, у практичних завданнях до пісні «Немає України без калини» учням 4 класу запропоновано обрати для себе один з трьох варіантів музично-творчої діяльності: проплескування метру, ритмічний оркестр на шумових інструментах або вільні музично-ритмічні рухи (рис. 9).

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Об'єднайтесь у три групи. Виконайте до пісні такі завдання:

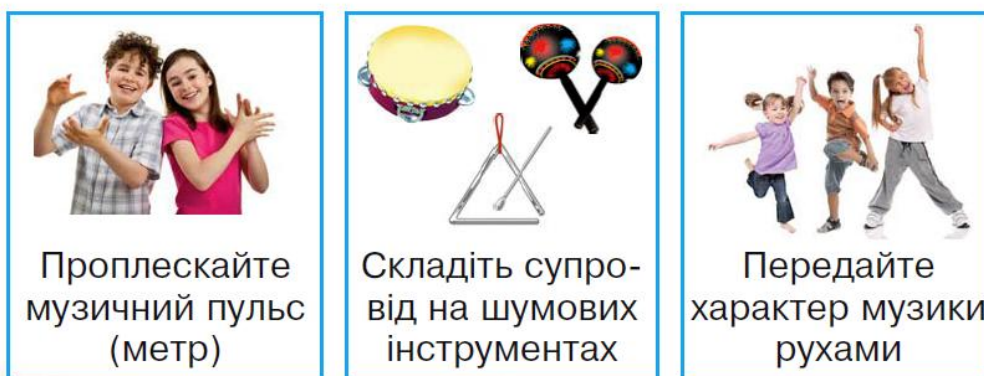

Рис. 9. Варіативні практичні завдання з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с. 12)

Завдяки різноманітним формам роботи, процес елементарного музикування та синтетичного опрацювання музичних творів надає можливості ознайомлення із засобами музичної виразності, структурними елементами простих форм (куплетної, дво- і тричастинної, рондо тощо), з різними стилями та жанрами музики.

Наприклад, для практичного закріплення знань щодо пісні, танця та маршу як «трьох китів музики» першокласникам доцільно запропонувати рухову вікторину (рис. 10). Учитель послідовно виконує невеликі різножанрові фрагменти (або застосовує аудіозапис), а учні визначають жанр музики та ілюструють кожний фрагмент відповідними рухами.

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

«Трьома китами» музики назвав пісню, танець і марш **Дмитро Кабалевський**.

Композитор написав музичний твір «Три кити», в якому поєдналися пісня, танець і марш.

Послухайте твір.

Скільки у ньому частин?

Впізнавайте «китів» музики і супроводжуйте:

пісню –
рухами рук

танець –
оплесками

марш –
крокуванням

Рис. 10. Приклад рухової вікторини «Три кити музики» з підручника «Мистецтво. 1 клас» (с. 107)

Зазначимо, що використання музично-рухової та іншої активної діяльності є необхідною умовою цікавої та доцільної побудови кожного уроку. У таких вправах дитина може активно виразити своє відчуття музики, удосконалює здатність координувати жести, вчиться рухатися красиво та гармонійно. За допомогою музично-ритмічної діяльності вчитель може урізноманітнити урок, задовольняючи природну потребу молодших школярів у русі й частій зміні видів діяльності; цей вид роботи безпосередньо спрямований на збереження та поліпшення фізичного здоров'я дітей.

Разом із тим, слід мати на увазі, що використання активної діяльності потребує помірності. Як свідчить практика, у молодших класах оптимальною є така побудова уроку музики, коли зовні «спокійні» види діяльності чергуються з рухливими. Небажано вживати надто енергійні та жваві вправи, після виконання яких діти довго не можуть вгамуватися та приступити до іншої роботи. Надмірне прагнення наситити урок музично-ритмічними рухами може призвести до руйнування його цілісності.

Запитання та завдання

1. Узагальніть різновиди виконавської діяльності молодших школярів. Наведіть приклади вокальної, інструментальної та синтетичної музично-виконавської діяльності.
2. Схарактеризуйте особливості формування вокальних навичок учнів початкової школи. Наведіть приклади.
3. Розкажіть про організацію елементарного музикування на уроках мистецтва. Поясніть, що таке «звучні жести».
4. Розгляньте та проаналізуйте підсумкове завдання з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с. 73).

Об'єднайтесь у групи. Проведіть конкурс на краще виконання пісень про зиму, колядок і щедрівок:

з танцювальними
рухами

з елементами
вертепу

із супроводом на
шумових інструментах

5. Поміркуйте, якими ще видами музично-творчої діяльності можна збагатити традиційне виконання пісень на уроках мистецтва.
6. Розгляньте та проаналізуйте практичне завдання з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с. 125). Які види виконавства в ньому представлені?

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Пригадайте пісню за малюнком. Уявіть себе акторами. Оберіть виконавців ролей Гарбуза та інших овочів. Виконайте пісню у ролях.

7. Сформулюйте вимоги до добору та використання вокальної, інструментальної, музично-рухової та іншої активної діяльності молодших школярів на уроках.

Тема 8

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

8.1. Теоретичні підходи до виховання дітей засобами музичного мистецтва. Власне музичне виховання молодших школярів

Виховання нового покоління – одне з найбільш гострих і актуальних питань сучасної освіти. Попри багатовіковий досвід педагогічної науки та практики, проблема формування гуманної, моральної, духовної, різнобічно та гармонійно вихованої особистості часто ставить у глухий кут не лише вчителів-початківців, а й досвідчених освітян.

Сучасний школяр суттєво відрізняється від своїх однолітків 1980-90-х і навіть початку нового століття. Він більш допитливий та енергійний, потребує розмаїття вражень і різноманітності діяльності, широкої палітри пізнавальних завдань. Він значно більше знає і розуміє, виглядає і вважає себе більш дорослим. Він спостерігає й убирає в себе духовні та культурні реалії сучасного світу, сповненого моральних, етичних, естетичних протиріч.

Звичайно, така дитина потребує нових виховних підходів, і навчити її відрізнити добро, гуманізм і красу від зла, цинізму та потворності (які часто й «безцензурно» вриваються в життя з навколишнього оточення, екранів телевізорів і газетних сторінок) набагато складніше.

У таких умовах важливим для виховання дитини є поєднання зусиль не лише батьків і вчителів-класоводів. Свій внесок у формування особистості школяра має зробити викладач кожного навчального предмета, а особливо – дисциплін художньо-естетичного циклу, які набувають нового значення, зважаючи на сучасні підходи до реформування освітнього простору.

Виховний компонент музичної освіти привертав увагу і класиків музичної педагогіки, і наших сучасників. Варто пригадати лише кілька прізвищ: М.Лисенко, К.Стеценко, Д.Кабалевський, О.Рудницька, О.Олексюк, Г.Падалка, О.Ростовський, Г.Шевченко, О.Щолокова... І це не випадково, адже, услід за Ференцем Лістом, ціла плеяда найталановитіших педагогів обстоювала думку: щоб виховати музиканта, треба перш за все виховати людину. Тому фраза знаменитого диригента Бруно Вальтера «Тільки музикант – це лише напівмузикант» актуальна для будь-якого часового проміжку.

Особливо важливою є реалізація виховного потенціалу шкільного навчання музики, оскільки саме в цій освітній ланці цілющого впливу музичного мистецтва зазнає кожний юний громадянин України.

Безумовно, уроки мистецтва спроможні мати досить потужний прямий або опосередкований вплив на становлення загальної культури, розвиток естетичних, моральних, національних, патріотичних, громадянських, етичних якостей школяра. Проте реальна практика викладання музики в школах дуже часто свідчить про недостатньо повну реалізацію виховного компонента музичної освіти.

Тож яким чином підняти рівень музичної вихованості школярів? Як розширити виховний діапазон музичного навчання? Якими засобами поглибити силу духовного впливу музики на дитину? Розкриття методичних особливостей реалізації виховних резервів музичної освіти молодших школярів є метою нашої розвідки.

На чому ґрунтуються дидактико-методичні засади організації виховного навчання молодших школярів на уроках мистецтва? У цьому контексті головним цільовим орієнтиром постає цілісне становлення духовних властивостей особистості в умовах особистісно орієнтованого освітнього процесу, гуманістичної діалогової педагогіки, застосування концепції діалогу культур, що якнайбільш природно й органічно використовує власні, внутрішні можливості музичних творів.

Водночас і вітчизняні, і зарубіжні фахівці підкреслюють неоднозначний, часто згубний вплив на людину (особливо дитину) сучасної музичної маскультури, ознаками якої нерідко є бездуховність пісенних текстів і низький естетичний рівень виконавців, примітивність, а іноді й агресивність музичної мови твору.

З цього приводу німецький дослідник Карл-Михаель Вітт у статті «Місія мистецтва у сучасному світі» наголошує: головне призначення музики – встановлювати мир у душі та нести людям світло любові, а сучасні механічні ритми, одноманітність гармоній, постійна підвищена гучність і метушня вносять у світ додаткове занепокоєння, непевність і егоїзм (27, с.62-67).

Отже, різнобічне виховання дитини – один із провідних напрямів загальної музичної освіти – постає перед сучасним учителем актуальною проблемою, розв'язання якої ускладнюється не лише самим фактом «вторгнення» в надзвичайно тонкі й інтимні сфери особистості, а й часто вельми негативною «енергетикою» музичного оточення школяра.

Виходячи з цього, завданнями загальної музичної освіти є підсилення позитивних потенційних виховних резервів музичної освіти у трьох напрямках (власне музичне, загальнокультурне та широке різнобічне виховання дітей) з одночасною нейтралізацією негативних впливів низькопробного музичного середовища на становлення особистості.

Реалізація першого виховного напрямку музичної освіти – становлення *власне музичної вихованості* школярів на роках мистецтва – може розглядатися в єдності особистісних «музичних культур»:

- слухацької,
- музично-пізнавальної,
- виконавської (вокальної, інструментальної, хореографічної та ін.),
- музикотворчої тощо.

Методичні підходи до формування цих музично-культурних феноменів значною мірою «перетинаються» з набуттям відповідних знань, умінь і навичок, а отже – музичної обізнаності учнів. Однак, у контексті реалізації виховної функції музичної освіти, опанування традиційних «ЗУНів» є важливим, проте не остаточним показником сформованості певного напрямку музичної культури. Адже про виховану культуру сприймання, виконання, творення та пізнання музики можна говорити лише тоді, коли, перефразувавши К. Ушинського, знання переходять у дію, а уміння та навички стають стійкою властивістю особистості.

Наголосимо, що музична культура молодшого школяра має виявлятися не лише в навичках контрольованої вчителем діяльності на уроках мистецтва, а й у самостійному, позаурочному, позашкільному, нерегламентованому педагогом спілкуванні дитини з музичним мистецтвом: слуханні, співі, інструментальному музикуванні тощо. Відповідно до цього через увесь курс загальної музичної освіти має проходити культурно-етична лінія мистецького спрямування: як поводитися на уроці, як «спілкуватися» з музикою на концерті, у філармонії, у побуті тощо.

Первинні навички музично-етичної культури молодших школярів безпосередньо виявляються та формуються в організаційних елементах навчальної діяльності: вході та виході з класу під музику, виконанні музичного вітання та прощання тощо.

Зазначимо, що кожний з цих елементів має виконувати не формальну організаційну роль, а бути засобом формування певних складових музичної культури молодших школярів. Наприклад:

- музика, з якою діти прямують на урок мистецтва, є важливим мотиваційним чинником налаштування на подальшу діяльність;
- малюнки-дзвіночки, що графічно зображують мелодії вітання та прощання в підручнику (рис. 1), сприяють формуванню знань про висоту й тривалість звуків;
- можливість придумати власні варіанти відповіді вчителю стимулює творчий розвиток дітей тощо.

Послухай вірш. Поміркуй, чим особливий урок мистецтва.

У нас урок незвичний – захопливий, музичний, барвистий, кольоровий, грайливий і казковий...

Тут можна малювати, співати, танцювати... Тут дивні всі завдання і навіть привітання.

Доб- рий день вам,

ді- ти!

Доб-

рий

день!

Проспівай вітання за вчителем або вчителькою. Придумай свої варіанти відповіді.

Рис. 1. «Музичне вітання» з підручника «Мистецтво. 1 клас» (с. 5)

Важливо пам'ятати, що якість реалізації означених складових безпосередньо впливає і на музичний розвиток, і на вихованість дітей, на їхнє ставлення до навчання та вчителя. Тому слід домагатися не лише технічно правильного, а й естетичного виконання організаційних елементів уроку.

Виховання культури спілкування з музикою розпочинається з перших уроків мистецтва й триває протягом усього навчання, поступово поглиблюючи та розширюючи відповідні знання, вміння та навички дітей. На цю мету працюють вірші-тренінги, спрямовані на формування в першокласників основ слухання музики та співу, лаконічно сформульовані правила-вказівки (рис. 2), бесіди та завдання на закріплення і практичне опрацювання правил «взаємодії» з музичним мистецтвом.

Мистецькі твори – пісні, вірші, картини – треба сприймати уважно і вдумливо.

Рис. 2. Правило з підручника «Мистецтво. 1 клас» (с. 18)

При організації виховної роботи надзвичайно важливо забезпечити органічність і ненав'язливість педагогічного впливу та вкрай небажано перетворити процес формування навичок музично-культурної поведінки на докучливе «читання нотацій». Тому інформацію цього спрямування доцільно втілювати не лише в «серйозні» форми вказівок і правил, а й у цікаві, захоплюючі, гумористичні.

Прикладом такого завдання є вірш «Кличе-зве дзвіночок нас» з підручника «Мистецтво. 2 клас», спрямований на актуалізацію знань про зміст уроків мистецтва у школі та правила поведінки на них. При фронтальній роботі з класом власні варіанти відповідей «правильно» чи «неправильно» діти демонструють певними рухами: якщо погоджуються – піднімають руки вгору, якщо ні – опускають вниз (рис. 3).

 Послухай вірш. Якщо погоджуєшся – піднімай руки вгору, якщо ні – опускай вниз.

Кличе-зве дзвіночок нас
на урок в мистецький клас.
Тож згадаймо, любі діти,
що у класі слід робити.

Ми до класу на уроки
увійдемо дружним кроком.
Ще й стрибатимемо жваво,
щоб було нам більш цікаво.

Навчимося ми малювати
і пісні разом співати.
А хто слуху не дістав –
той лічити може гав.

Будемо разом ліпити,
аплікації робити.
І уважно звуки слухать,
міцно затуливши вуха.

Будем дружно танцювати
і на інструментах грати.
А щоб краще пам'ятать –
все на парті малювать!

Пригадай правила поведінки на уроці мистецтва.

Рис. 3. Актуалізація знань щодо уроків мистецтва з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с.5)

Як бачимо, цей вірш за своєю сутністю є цікавою для дітей формою постановки виховної проблемної ситуації.

Виховний відтінок має й жартівливий (на кшталт улюблених дітьми «шкідливих порад») вірш з теми «Як «спілкуватись» із мистецтвом» підручника «Мистецтво. 2 клас» (с.9), що розповідає дітям про «анти-правила» слухання музики, поведінки в театрі, концертному залі тощо:

*На концерт, як і до школи,
вчасно не приходь ніколи.
Увійдеш – гукай з порогу:
«Запізнився! Звільніть дорогу!»*

*От на виставці картина,
та якась, здається, дивна...
Варто голосно сказати:
«Прошу цю картину зняти!».*

*Тільки музика полетіть,
крикни: «Тихо! Хто сміється?»
І отак кричать годиться,
доки музика скінчиться.*

*А в театрі, на балеті,
згадуй випадки кумедні.
Хай послухають їх друзі,
щоб сиділи не в напрузі.*

Безперечно, для учнів 2 класу такий віршований жарт потребує роз'яснень і подальшого обговорення, що в ньому правильно, а що – ні, і як слід поводитися насправді. Можна запропонувати дітям об'єднатися в пари: Один знаходить у вірші шкідливу пораду, інший – виправляє помилку. Відповідні підказки містяться у висновку наприкінці вірша:

*А тепер скажу по правді:
як врахуєш ці поради,
то ніколи не потрапиш
в світ, де є краса і радість,
де мистецтво, серцю миле,
розгортає дивні крила.*

Дієвим засобом музичного виховання молодших школярів зарекомендувало себе використання прозових творів: казок, оповідань тощо. Прекрасним зразком останніх є оповідання Анатолія Григорука «Той ще не музика, хто в дудку дме»:

...Та невдовзі від тої дудочки нікому в хаті спокою не стало. Дениско ні на мить не випускав її з рук. Він видобував з дудочки такі оглушливо могутні, такі розкотисті звуки, що здавалося, то без упину грякає молодий, повний сили весняний грім...

Коли бабуні увірвався терпець, вона заткнула пальцями вуха, глянула з докором на дідуся й вигукнула:

- Ну, старий, і купив же ти дуду на свою біду!*
- Ваші грають – наші плачуть, – винувато усміхнувся дідусь.*
- Гарно грає, але танцювати неохота, – зітхнула мама.*
- А звісно, – буркнув тато. – Бо той ще не музика, хто в дудку дме.*

Дениско сторопів:

– Так я ж вам!.. Для вас старався. Щоб веселіше було...

Усі мовчали. Мар'янка церемонно вклонилася Денискові й сказала:

– Красенько дякуємо. Але не за те, що грали, а за те, що перестали.

Це оповідання спрямоване, насамперед, на формування в учнів уявлення про культуру «музичної поведінки» в побуті. На підтвердження провідної ідеї твору письменник збагачує його зміст вдало дібраними народними прислів'ями, що сприятимуть усвідомленню: справжнє виконавство, яке несе слухачам насолоду, – це результат наполегливої праці музиканта.

Не менш важливим, ніж формування різних аспектів культури спілкування з музичним мистецтвом, є виховання *любви до музики та прагнення до музичного вдосконалення.*

Перше з цих завдань – одне з провідних для вчителя початкової школи – тісно пов'язане з компонентом музичної спрямованості особистості й найбільш органічно формується шляхом розвитку та збагачення природних музичних потреб дитини. Як свідчить практичний досвід, важливими умовами забезпечення цього процесу є:

- створення на уроці творчої, цікавої, психологічно безпечної, комфортної та невимушеної атмосфери художнього спілкування з мистецтвом;
- оптимальний із позицій вікової відповідності добір музичних творів із наданням дітям можливостей їх вибору згідно з власними уподобаннями;
- забезпечення оптимального балансу між народною та професійною, вокальною й інструментальною, класичною та сучасною музикою;
- різноманітність видів музично-творчої діяльності, що створює передумови для творчої активності й художньої самореалізації учнів;
- забезпечення можливостей для успішного музичного навчання учнів із різним рівнем музичних здібностей тощо.

Виховання в учнів прагнення до музичного самовдосконалення ґрунтується на вже певним чином сформованих складових музичної культури, коли дитина починає усвідомлювати недостатність і можливість поліпшення особистих музичних досягнень. Отже, спираючись на відомий вислів В. Сухомлинського про те, що метою виховання є самовиховання особистості, сформовану потребу в музичному самовдосконаленні можна вважати своєрідним підсумком і запорукою подальшого музичного виховання школяра.

8.2. Загальнокультурне виховання молодших школярів на уроках мистецтва

Більш широкий виховний напрям музичної освіти школярів – їх *загальнокультурного виховання*, що є серед провідних орієнтирів розвитку національної школи.

Сучасні фахівці єдині в тому, що один із найважливіших засобів виховання культурної людини – це мистецтво, яке є не лише живим втіленням культури, а й могутнім засобом становлення особистості. «Реалізація культуротворчої функції загальноосвітньої підготовки потребує розуміння її як процесу, в якому цілі навчання поєднуються з виховними... – наголошувала О. Савченко. – Щоб виховати у людини культуру, треба якнайповніше використовувати засоби мистецтва в духовному збагаченні школярів» (22, с.34-35).

Реалізація загальнокультурного компонента освіти є одним із провідних завдань викладача художньо-естетичних дисциплін, у праці якого цей напрям набуває актуального та цілком реального розширення меж власне музичного виховання на загальномистецькі обрії, що передбачає:

- формування в дітей потреб у мистецтві, культурі як невід'ємній, необхідній та прекрасній частині людського життя;
- виховання любові до національної культури засобами ознайомлення школярів із народним, класичним і сучасним мистецтвом України;
- формування «мистецько-інтернаціональних» якостей через залучення дітей до найкращих надбань світової культури;
- становлення культури сприймання й розуміння творів різних видів мистецтва (літературного, образотворчого, театрального та ін.);
- прийняття дитиною та застосування у власному житті культурних надбань, національних і загальнолюдських культурних цінностей тощо.

Конкретику реалізації завдань загальнокультурного виховання молодшого школяра в музичній освіті простежимо на прикладах організації процесу музичного виховання учнів і проілюструємо прикладами з підручників «Мистецтво».

Проблема формування в дітей *потреб у спілкуванні з мистецтвом* наскрізне проходить через увесь курс музичного навчання, складаючи один із найважливіших напрямів виховної роботи. Передумовами його реалізації в музичній освіті є нормативні документи, зміст яких спрямовує вчителя в річище постійного залучення дітей до процесу опанування мистецтва й культурної спадщини як необхідної та прекрасної частини людського життя.

Факторами, що сприяють усвідомленню учнями непересічної ролі мистецтва, є і власна загальнокультурна спрямованість педагога, і мистецько-культурне забарвлення всього шкільного життя, і відповідно орієнтована організація освітнього процесу на уроках мистецтва через систему різноманітних дидактичних методів, зокрема представлених у підручниках.

Дидактичні матеріали навчальних книг запрошують учнів до роздумів над значенням мистецтва в житті людини – від найпростіших прикладів «музичного супроводу» дитячого життя (колискових, музичних свят, музики в мультфільмах і кіно) до вельми серйозних висновків про музику, як, наприклад, у вірші «Що таке музика?» з підручника «Мистецтво. 2 клас» (с. 16):

*Що таке музика? Може, це вітер
Ніжно шепоче зажуреним вітам?
Може, це гомін веселий весняний,
спів заметілі зимовими днями?...*

*Може, живе вона в серці людини,
не замовкаючи ані хвилини?
В ній – світ природи, думки, почуття...
Музика – частка людського життя.*

Доречними до вірша будуть запитання: «Поясни, що таке музика. Подумай, чому вона названа часткою людського життя. Яке місце посідає музика в твоєму житті; у житті людини?» тощо. Виховна мета цієї роботи – формування в молодших школярів потреб у художній діяльності, виховання стійких бажань залучатися до спілкування з мистецтвом і вдосконалюватися в мистецькій галузі.

Національно-культурне виховання молодших школярів відбувається, насамперед, через ознайомлення учнів із фольклором і професійною музикою, культурною спадщиною та сучасним мистецтвом України. Пріоритетність цього напрямку музичного виховання підкреслюється вже структурною побудовою сучасних підручників, на початку кожного з яких вміщені Державний гімн та Малий герб України.

У змісті музичної освіти молодших школярів представлено низку українських фольклорних творів для слухання та виконання: народних танців (гопак, козачок, метелиця, аркан, коломийка) та пісень (дитячих, побутових, ліричних, жартівливих, дум, календарно-обрядових: колядок, щедрівок, веснянок тощо). Під час ознайомлення з цими творами відбувається не лише поступове опанування дітьми знань про види і жанри вітчизняного фольклору, а й формуються почуття любові до національної культури та поваги до народу, що зміг створити скарбницю таких непересічних цінностей.

Різноманітні національно-виховні напрями пронизують зміст поданих у підручниках навчальних текстів, дидактичних віршів і казок. Так, про виникнення народної музики та про її роль у житті людей ідеться у вірші «Музика, яка не знала нот» з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с.16). Проте його виховне завдання набагато глибше – формувати в учнів інтерес та повагу до національної музики, історії, обрядів українського народу та рідної мови:

*Віки-роки спливали,
їх пам'ять берегла...
Ще нот тоді не знали,
а музика – була!*

*Вона допомагала
селянам у жнива,
вона спостерігала
і свята, і дива.*

*Вона у люту днину
лишала рідний дім
і боронить країну
йшла з маршем бойовим.*

*А як весняно квітла
вона в святкові дні!
І прикрашали житла
її дзвінки пісні.*

*Вона пливла роками
у хороводі днів,
до доньки йшла від мами,
від батька – до синів.*

*Ту музику чудову,
яка не знала нот,
плека, як рідну мову,
і береже народ.*

Паралельно з фольклорним аспектом, протягом усього терміну навчання відбувається послідовне ознайомлення з професійною музикою України: відомостями про життя і творчість провідних представників національного музичного мистецтва (М.Лисенка, К.Стеценка, М.Леонтовича, Л.Ревуцького, В.Косенка та ін.), вокальними й інструментальними творами сучасних українських композиторів.

Наведемо приклад розповіді про пісню Степана Чарнецького «Ой у лузі червона калина» з підручника «Мистецтво, 4 клас» (с. 11).

*Пісню «Ой у лузі червона калина» написано понад 100 років тому. Її автор – поет, режисер львівського театру **Степан Чарнецький**.*

Вперше пісня прозвучала з театральної сцени й відтоді неухильно поширювалась, хоча й була понад пів століття під заборонаю. Та хіба можна арештувати пісню?

Згодом життя і людська воля зробили цей твір народним, надали йому багато варіантів, різних емоційних відтінків і настроїв. Кожний українець відчуває в пісні і тривогу за долю своєї Вітчизни, і надію на благополуччя й добробут, і готовність захищати волю та незалежність рідного краю, прославляти його у віках.

Пісню «Ой у лузі червона калина» інколи називають другим гімном вільної України.

Зауважимо, що суттєвого виховного значення в змісті музичної освіти школярів набуває ознайомлення з кобзарським мистецтвом – його історією, жанровими особливостями, зразками творів, постатями видатних кобзарів.

Увага до розкриття виховного потенціалу цього пласту національної музичної спадщини не є випадковою, адже, за свідченням сучасних дослідників (О.Гданська, Т.Мартінова, Г.Шипота й ін.), кобзарське мистецтво є своєрідним художньо-творчим засобом відображення та перетворення явищ духовного світу особистості, здійснення мистецького впливу на розвиток її ціннісних гуманістичних орієнтацій.

Згідно з сучасними підходами, саме кобзарська творчість, що споконвічно розкриває основні складові українського світогляду – любов до України, поклоніння матері, повагу до людей, культ рідної землі – надає чудові приклади для формування світоглядно-ціннісних орієнтацій особистості й постає впливовим чинником національного відтворення та передачі національного менталітету наступним поколінням (26, с.280).

У підручниках «Мистецтво» ознайомлення з кобзарським мистецтвом (рис. 4) передбачене і навчальним змістом, і музичним репертуаром, що репрезентує як оригінальні кобзарські твори (думи), так і сучасні пісні відповідної тематики («Кобзарська слава» та ін.).

Передумовами *полікультурного*, «музично-інтернаціонального» виховання школярів є ознайомлення з піснями, танцями та мистецькими традиціями різних народів, з життям і творчістю видатних діячів світової музичної культури. Зокрема, у підручниках для початкової школи запропоновані для розучування зразки польського, чеського, латиського, естонського, французького, бразильського, норвезького дитячого фольклору тощо.

Іван Карабиць. «Дума» (з Першої симфонії «П'ять пісень про Україну»)

Ти слухав Кобзаря,
ти чув його печаль,
що піснею лилася
із-під струн.
Горіла, як зоря,
і сяяла, як жар,
висока слава
кобзаревих дум.

Блищить,
немов кришталь,
дзвенить в усіх серцях,
відлунюється в співі
солов'їв...
Великим кобзарем
оспівана в віках
чарівна мова рідної землі.

Оксана Вовненко

Пам'ятник кобзарю,
м. Київ

Жанр старовинної думи живе у творчості українських митців. Композитор **Іван Карабиць**, що народився в минулому столітті на Донеччині, написав симфонію «П'ять пісень про Україну». Друга частина твору називається «Дума». Протяжне, напружене звучання віолончелі нагадує сумну драматичну розповідь народного співця-бандуриста.

Послухай музику. Опиши її характер.
Поміркуй, про що може розповідати така дума.

Рис. 4. Ознайомлення з жанром думи в підручнику «Мистецтво. 4 клас» (с.47)

Протягом усього курсу навчання музики школярі дізнаються про життя і творчість видатних представників світової музичної культури (Й.С.Баха, Л.Бетховена, Е.Гріга, В.А.Моцарта, К. Сен-Санса, Ф.Шопена та ін.), принагідно ознайомлюючись з мистецтвом і культурними традиціями відповідних країн та епох (рис. 5). Розвиток інтересу та поваги до мистецтва інших країн є важливим не лише в загальнокультурному контексті. Він є кроком до поступового прищеплення дитині інтернаціональних почуттів, підготовки до життя в глобалізованому середовищі, а також – своєрідною «профілактикою» гостроактуальної в сучасному суспільстві проблеми расизму тощо.

Вольфганг Амадей Моцарт. «Менует»

Австрійського композитора **Вольфганга Амадея Моцарта** називали музичним дивом. У 4 роки він грав на музичних інструментах і вже писав музику.

У ті часи дуже поширеним був старовинний танець менует. Вольфганг теж написав такий танець. А було йому тоді лише 6 років!

Послухай менует. Яка його музика: велична, легка, чітка, ритмічна, плавна?

Уяви, як танцюють цей старовинний танець.
Придумай рухи в характері менуету.

Рис. 5. Ознайомлення з твором В.А.Моцарта («Мистецтво. 1 клас», с. 97)

Іншим напрямом загальнокультурного виховання школярів є становлення *культури сприймання та розуміння творів різних видів мистецтва: образотворчого, літературного, хореографічного, театрального, декоративно-прикладного тощо.* Формування навичок культури «спілкування» з цими мистецтвами відбувається не ізольовано від власне музичної діяльності, а принагідно – відповідно до основного змістового стрижня навчальних тем.

Наприклад, з метою усвідомлення сутності мистецтва й особливостей різних видів мистецького відображення життя першокласникам запропоновано порівняти специфіку і засоби виразності образотворчого, літературного, музичного мистецтв за допомогою графічно оформлених підказок (рис. 6).

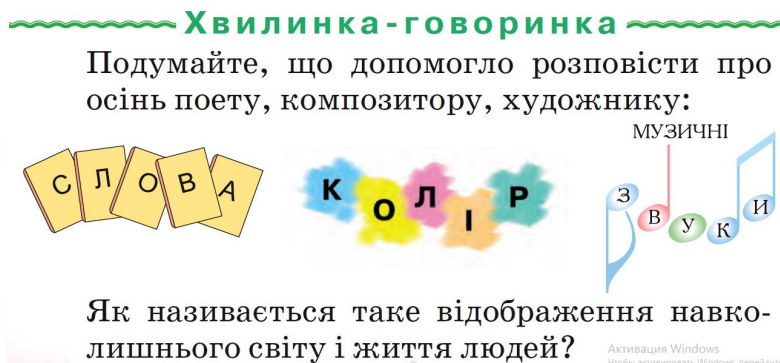

Рис. 6. Завдання на визначення специфіки літературного, образотворчого та музичного мистецтв («Мистецтво. 1 клас», с. 38)

При правильній і педагогічно доцільній організації музичної освіти молодших школярів у процесі реалізації всіх означених напрямів загальнокультурного виховання відбувається поступове «привласнення», тобто особисте прийняття дитиною та застосування у власному житті культурних надбань, національних і загальнолюдських культурних цінностей. Про нерозривний зв'язок загальнокультурного виховання школяра зі становленням його естетичних, моральних, національно-патріотичних, інтернаціональних та інших якостей свідчать і наведені вище приклади. Таким чином загальнокультурне становлення школярів постає сходинкою до найважливішого «надзавдання» музичної освіти – виховання духовного світу дитини.

Недарма сучасні дослідники, простежуючи паралель між процесами музичної освіти й вихованням учня, наголошують, що на перший план у цій проблемі виступає не «відстеження» набутих на музичних заняттях знань, умінь і навичок (важливість яких не відкидається), а виявлення тих змін, які відбуваються в духовному світі дитини під впливом музики.

8.2. Різнобічне виховання особистості молодшого школяра на уроках мистецтва

В умовах сучасної музичної освіти виховання особистості молодшого школяра конкретизується в широкому спектрі естетичних, моральних, національно-патріотичних, інтернаціональних, комунікативних, етичних, трудових, вольових, валеологічних, екологічних якостей дитини, формуванню яких сприяє зміст підручників «Мистецтво».

Безумовно вагомим фактором музично-ціннісного та духовного зростання школярів є і величезний пласт світової музичної культури, що створена не лише майстерністю, а й непересічною силою людського духу. Прикладом цього є життя і творчість вітчизняних і зарубіжних митців, які втілили в звуках власне бачення життєвих і культурних цінностей: гармонії, любові, щастя, творчості, природи, історії, мистецтва, духовності тощо.

Потужний і різнобічний виховний потенціал закладений у процесі музичного сприймання. Слухацький репертуар спрямовує увагу учнів на розуміння краси людини, природи, почуттів. Розповіді про творчість і життєвий шлях видатних музикантів навчають наполегливості, мужності, стійкості, духовній красі, виховують працелюбство та вольові якості особистості. Систематичне спілкування з музикою різних часів і національних традицій поступово прищеплює школярам художній смак й уміння орієнтуватися в розмаїтті навколишньої музики.

Смисл музично-морального виховання, наголошують фахівці, полягає в тому, щоби викликати у слухача конкретні емоційні переживання й орієнтувати, спрямувати їх на суспільно значущі цінності. Тому важливою умовою реалізації виховного потенціалу слухання музики є спроможність учителя спрямувати увагу школярів на моральний зміст музичного твору, відображені в ньому ідеї, думки та почуття, а на цій основі – викликати власний відгук, особистісне ставлення в серці та розумі дитини.

Приклад пошуку духовного сенсу музики та її зв'язків з особистими почуттями дитини спостерігаємо на уроці Уляни Старинської (Сумська ЗОШ №27) за темою «Духовна музика», де ознайомлення з «Молитвою за Україну» М.Лисенка вчитель пов'язує не лише з аналізом змісту музичного твору, а й з виявленням дитячих побажань до своєї країни.

Заслуговують уваги і, на наш погляд, вельми глибокі та зрілі відповіді четвертокласників, які бажать своїй країні: «миру, злагоди та процвітання»; «жити у дружбі з іншими народами»; «щоб у кожній родині панували щастя, добро й благополуччя»; «щоб батьки не залишали своїх дітей самотніми»... Ці побажання свідчать не лише про розвинені патріотичні почуття учнів, а й про особистісне усвідомлення та розуміння дітьми 9-10 років хвилюючих і болючих проблем, що стоять перед українською спільнотою.

Описаний фрагмент уроку ілюструє те, що переконливо доводить музична психологія: музичне виховання робить школяра більш здатним до переживання емоцій, тим самим розширюючи та поглиблюючи контакти дитини з навколишнім світом та іншими людьми.

Прикладом виховного впливу вокального репертуару є добірка представлених у підручниках пісень. Окрім цікавих для дитини мелодій і текстів, вони приваблюють гуманістичним змістом, що навчає школяра любові та поваги до батьків і родини («Наша мама», «Вишиванка»); наполегливості, працелюбству, сумлінності й відповідальності у навчанні («Ми – першокласники», «Вперше Осінь йшла до школи», «Школяр», «Два сноти вчили ноти»); сміливості, мужності, патріотизму («Козачата», «Ми – нащадки козаків») тощо.

Красу рідного краю і різноманітність навколишнього світу змальовують пісні «Рідний край», «Осінь», «Калинова пісня», «Повертайся, ластівко», «Намалюю Україну» тощо. Ознайомлення з цими творами є сходинкою не лише до національно-патріотичного, а й до екологічного виховання школярів.

Саме пісня – найбільш повне, емоційне й образне втілення єдності музичного та поетичного початків – є найсуттєвішим засобом реалізації природної дитячої потреби в співі та джерелом естетичної насолоди власною творчістю, владним і могутнім засобом виховання особистості.

Про виховний вплив запропонованих пісень можуть свідчити приклади виконання пов'язаних із ними завдань.

Так, у підручнику для 4 класу дітям запропоновано для розучування пісню «Це моя Україна», зміст якої спрямований на національно-патріотичне виховання школярів. Оскільки авторський варіант тексту містив лише один куплет, ми «розбили» його на заспів і приспів і склали продовження пісні.

Крім традиційної роботи з розучування та виконання пісні, дітям запропоновано створити за поданим у підручнику зразком власний варіант віршів (рис. 7).

Послухай і розучи пісню. Які почуття вона передає та викликає?

ЦЕ МОЯ УКРАЇНА

Музика М. Ведмедері, слова А. Камінчука

Малюнок Сотнікової Дарії

1. Зацвітає калина,
зеленіє ліщина,
степом котиться
диво-луна.

Приспів:

Це моя Україна,
це моя Батьківщина,
що, як тато і мама, –
одна!

Склади продовження пісні.
Наприклад:

2. Нахилилась вербиця,
щоб напитись водиці,
заквітчала всю землю
весна.
Приспів.

3. І зіркам колискові
шепчуть хвилі дніпрові,
лине музика ніжна, ясна.
Приспів.

Рис. 7. Реалізація виховного потенціалу пісні в підручнику «Мистецтво. 4 клас» (с. 124)

Наведемо приклади пісенних текстів, складених учнями ЗОШ № 3 м. Чернігів (викладач – старший учитель вищої категорії Євгенія Коломієць):

1. Чути спів соловейка
у саду зелененькім,
в Україні розквітла весна.
Приспів.

2. І, неначе на морі,
в нас чернігівські зорі,
неба синь особлива, ясна.
Приспів.

3. У чернігівським краї
зацвіли квіти в гаю,
рано-вранці – блискуча роса.
Приспів.

4. На Десні плещуть хвилі,
поряд – пташечки милі.
вже у небі з'явилась луна.
Приспів.
(Сергєєва Дарина, 4-А кл.)

1. Рідна матінко-земле,
ти найкраща у мене,
як перлина у морі, одна.
Приспів.

2. Я стою над водою
і милуюсь тобою,
найродючіша земле моя.
Приспів.
(Петренко Галина, 4-А кл.)

Вийшли діти гуляти
і веснянки співати.
Ось така в нас весела весна.
Приспів.
(Нікітченко Сашко, 4-А кл.)

І квітки розквітають,
і пташки прилітають,
і бурульки вже тануть. Весна!
Приспів.
(Кулик Таня, 4-В кл.)

Працюючи за підручниками, Є.Коломієць відзначає, що такі глибоко гуманістичні й емоційні завдання часто спонукають дітей не лише до творчого виконання роботи в запропонованих межах, а й до виявів власної творчої активності. Наприклад, виконуючи вищеописане завдання, учениця 4-Є класу цієї ж школи Катя Холявко не лише склала власний варіант пісенного заспіву, а змінила ще й приспів:

*Це мій край – просто диво,
це наш край – просто мрія,
якщо ми – дружно взята сім'я.*

Безперечно, дитячі вірші здебільшого не претендують на мовну та поетичну досконалість, проте скільки тепла, любові до рідного краю, спостережливості до природи і, нарешті, внутрішньої, невимушеної, природної музичності в них відчувається!

Отже, для розв'язання завдань різнобічного – естетичного, морального, національно-патріотичного, емоційного – виховання учнів у шкільній музичній освіті фахівці вважають найбільш природним не «проходити музику», заглиблюючись у технічні деталі мистецтва, а допомагати дітям емоційно й образно «проживати» її.

Передумовами такого «проживання» є надзвичайно потужний виховний потенціал музичних творів, що ґрунтується на розкритті їхніх життєвих прототипів і обставин написання, відображенні у музиці особистісних рис авторів, на цілеспрямованому аналізі змісту пісенних текстів тощо.

Значне виховне навантаження несуть уміщені до підручників дидактичні вірші. Суттєвою ознакою цих творів є поєднання виховних і пізнавальних функцій, що можна простежити на прикладі вірша «На музику перетворюю». Віршовані рядки готують учнів до введення поняття про шумові та музичні звуки та водночас виконують естетичну функцію, формують увагу та любов до рідного краю:

*Я всю красу, що навкруги, –
схід сонця, запашині луки,
осінній сад, ясну зорю –
на музику перетворюю.*

*Дзвінку розмову солов'їв –
на ніжний мелодійний спів,
веселі дощові струмки –
на марш грайливий і дзвінкий,
ніч зоряну, казкову –
на тиху колискову.*

*А дітвори веселий крок –
на жвавий радісний танок,
ласкаві руки неньки –
на плавний вальс маленький,
співучу рідну мову –
на пісню калинову...*

Уроки мистецтва мають потужні резерви для виховання *комунікативної культури* дітей, передумовою чого є організація художньо-творчого спілкування на уроці. Як наголошують фахівці в галузі мистецьких комунікацій, художнє спілкування створює умови для розвитку зацікавленості в навчанні, для формування та задоволення духовних потреб школярів у вираженні своїх почуттів, думок, оцінок стосовно музичного мистецтва та життя, у виявленні своїх музичних здібностей, знань, умінь і навичок, збагаченні власного музичного, художнього та життєвого досвіду; допомагає здолати психологічні бар'єри, що виникають внаслідок недостатньої розвиненості музичних даних і навичок. Проте для цього необхідно виховувати в дітей почуття колективізму, поваги до індивідуальних проявів інших, взаємної підтримки та уваги.

Слід відзначити непересічне виховне значення колективних видів музично-естетичної діяльності (ансамблевого співу, гри на дитячих музичних інструментах, інсценування й театралізації музичного матеріалу тощо), які створюють передумови для опанування навичок комунікативної взаємодії: вчать слухати і чути іншого, бути уважним до того, хто поруч, виконувати певні комунікативні «ролі», обов'язки та правила спілкування.

Ці навички, що систематично формуються в навчальній музичній діяльності, згодом стають звичними формами поведінки на уроці та значною мірою переносяться на позаурочне, «життєве» спілкування.

Комунікативно-виховний потенціал підручників «Мистецтво» зумовлений і загальним гуманістичним спрямуванням змісту навчальних книг, в основу яких покладено ідеали добра та справедливості, світлі, позитивні образи, моделі доброзичливого спілкування та шанобливого ставлення до інших тощо. Казкові герої, які мандрують сторінками книг, навчають дитину чуйності, уважності, чесним, чемним і поважним стосункам. Захоплені ігровою формою подання навчального матеріалу, учні залюбки пояснять все, що незрозуміло Незнайкові, і допоможуть лісовим мешканцям розібратися, хто ж більш важливий – композитор чи виконавець...

На формування навичок музично-комунікативної взаємодії можна спрямувати значну кількість домашніх завдань наприклад:

- Розучи разом із дорослими нову пісеньку: дитячу, народну, з мультфільму тощо.
- Дізнайся у старших і розучи колядку або щедрівку.... Привітай піснею дорогих тобі людей, рідних і друзів.
- Пригадай пісні до маминого свята. Яка з них найбільше сподобалася твоїй мамі?
- Пригадай українську народну пісню «Ходить гарбуз по городу» («Два півники» тощо) та розучи її з рідними або друзями. Виконайте пісню в ролях.
- Спробуй разом із дорослими зробити шумовий музичний інструмент тощо.

Як свідчать спостереження вчителів, систематичне опрацювання завдань підручників і робочих зошитів сприяє вихованню старанності, уважності, акуратності, працелюбства та безпосередньо пов'язаних із цим вольових рис особистості – витримки, наполегливості, самостійності, що є важливою умовою успішного навчання та становлення особистості.

Щодо інших ресурсів *трудового* та *вольового виховання* школярів, зазначимо: з давніх часів музична освіта вважається галуззю, що безпосередньо сприяє вдосконаленню цих рис людини, адже становлення музиканта неможливе без наполегливої праці та розвитку і загальних, і спеціальних вольово-виконавських якостей: здатності концентруватися на емоційному переживанні музики, керувати своїм психологічним станом під час публічного виступу тощо.

Такий трудовий і «особистісно-вольовий» вплив не втрачає своєї актуальності стосовно загальної музичної освіти. Наприклад, досягнення успіхів у вокально-виконавській діяльності потребує систематичної роботи над розвитком голосу, слуху, ритмічного чуття, над формуванням навичок правильного дихання, звукоутворення, дикції тощо. Неабияке значення в трудовому вихованні має і самостійна музична діяльність школярів стосовно вдосконалення здобутих умінь, розучування пісенних текстів тощо.

У цьому процесі надзвичайно важливо досягти розуміння учнями того, що успішність людини в сфері музики – навіть за наявності виключних природних даних – безпосередньо пов'язана з кількістю та якістю вольових зусиль. Усвідомленню цього сприяє ознайомлення дітей із біографічними відомостями видатних музикантів – Й.С.Баха, В.А.Моцарта, Л.Бетховена та інших, які, попри геніальне обдарування, багато й наполегливо працювали протягом усього життя.

Слід підкреслити відповідне спрямування вокального репертуару, адже ідеї працелюбства, старанності й наполегливості в навчанні та праці відображені в змісті багатьох авторських («Школяр», «Вперше Осінь йшла до школи», «Два еноти вчили ноти», «Чобітки мої червоні», «Вишиванка») й українських народних пісень («Два півники», «Грицю, Грицю, до роботи», «Вийшли в поле косарі», «Ой на горі та й женці жнуть» тощо).

Особливо відзначимо виховний потенціал трудових і календарно-обрядових пісень (засівальних, жнивварських і т.п.), що з вже дохристиянських часів стали музичним супроводом виснажливої землеробської праці, надихали на переборення труднощів, підносили настрій, множили сили.

Актуальним для педагогіки початкового навчання напрямом роботи є *валеологічне виховання* школярів. Попри часову обмеженість свого предмета, викладач музики також може і має приділяти увагу означеному напряму виховання. Передумовами цього є розмаїття видів музично-творчої діяльності (що попереджає втомлюваність); широке використання активних і рухливих форм роботи (які сприяють фізичному розвитку дитини); зміцнення голосового апарату під час співу (що є фактором профілактики отоларингологічних, легеневих, застудних захворювань) тощо.

Рекомендації щодо попередження захворювань голосового апарату подані у «Пам'ятці юному співакові»:

«Спів починай з розспівування...»

Співай виразно і красиво, без напруження, м'яким звуком.

Бережи свій голос: не кричи, не співай на холодному та вологому повітрі.»

Крім вербально-текстових компонентів підручників, певну роль у реалізації виховного напрямку музичної освіти відіграє художнє оформлення книг. Наявність ілюстрацій зацікавлює школяра, поліпшує процес засвоєння навчального матеріалу, розвиває естетичний смак учнів. Запропоновані репродукції картин сприяють полікультурному вихованню учня, а їхній зміст – формуванню уміння бачити прекрасне навколо, відчувати красу рідного краю, вихованню патріотичних, національних, громадянських почуттів, становленню розуміння необхідності дбайливо ставитися до природи.

Отже, виховний компонент розглядається як один з провідних орієнтирів мистецької освіти, що реалізується в напрямках власне музичного, загальнокультурного та гармонійного особистісного (морального, емоційно-естетичного, національного, патріотичного, інтернаціонального, трудового, комунікативного, екологічного, валеологічного) виховання школярів.

Формування власне музичної вихованості школярів забезпечується різними формами та методами становлення навичок спілкування з музикою та створенням виховних ситуацій, спрямованих на їх практичну реалізацію в умовах самостійної культурно-дозвілєвої діяльності. Значну увагу приділено вихованню любові до музики та усвідомленню необхідності власного музичного вдосконалення.

Загальнокультурне виховання учнів відбувається в напрямках формування потреб у мистецтві та культурі як необхідній частині людського життя; розвитку «мистецько-національних» і «мистецько-інтернаціональних» якостей; становлення культури сприймання та розуміння творів різних видів мистецтва; особистісного «привласнення» культурних надбань, національних і загальнолюдських культурних цінностей тощо.

Суттєвим фактором різнобічного виховання школярів стають:

- загальне гуманістичне спрямування музичної освіти, що виявляється в орієнтації на інтереси, потреби, вікові особливості дитини, у прагненні залучити її до ідеалів краси, духовності, добра;
- виховний потенціал навчальних тем (дидактичних завдань, текстів, віршів і казок), спрямованих на формування культури спілкування з музичним мистецтвом, розвиток загальнокультурних рис і збагачення духовного світу школярів;
- виховний потенціал репертуару для слухання й виконання, зміст якого націлений на формування гуманістичних якостей, патріотичних почуттів, любові до батьків, рідного краю тощо;
- «приховані» виховні аспекти, що є ненав'язливим педагогічним супроводом багатьох навчальних завдань підручника, а також різних форм колективної музично-естетичної діяльності на уроках.

Запитання та завдання

1. Доведіть можливість і важливість реалізації вихованого компоненту музичної освіти молодших школярів на уроках мистецтва.
2. Поясніть, як відбувається виховання в молодших школярів культури спілкування з мистецтвом. Наведіть приклади.
3. Розкрийте можливості музичної освіти щодо загальнокультурного виховання молодших школярів.
4. Поміркуйте, які напрями різнобічного виховання особистості може бути реалізовано в процесі музичної освіти молодших школярів.
5. Які жанри музичного фольклору сприяють національно-патріотичному вихованню дітей?
6. Розкрийте можливості музичної освіти щодо інтеркультурного виховання молодших школярів.
7. Розгляньте дидактичні матеріали з підручника «Мистецтво. 4 клас» (с.12). Проаналізуйте їх виховний потенціал.

Послухай і розучи пісню. Співай її виразно, з почуттям. Визнач основну ідею цього твору.

НЕМАЄ УКРАЇНИ БЕЗ КАЛИНИ

Музика *М. Ведмедері*, слова *Г. Клок*

1. Немає України без калини,
як і нема без пісні солов'я.
А ми – народ,
зернина від зернини,
в біді і в щасті – ми одна сім'я.
2. Немає України без тополі,
як і нема без сонця сяйва дня.
Ти без коріння – перекотиполе,
а корінь там, де вся твоя рідня.
3. Немає України без вербиці,
без сивого Славутича-Дніпра.
Нап'юся живодайної водиці,
в ній зачерпну любові і добра!

Назви згадані в пісні символи України.
Які мистецькі символи можна до них додати?

Тема 9

РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

9.1. Теоретичні засади розвитку молодших школярів у процесі музичної освіти. Музично-творчий розвиток учнів

Проблема реалізації розвивальних функцій навчання є класичною в педагогіці, а кінець минулого століття, означений докорінним оновленням освітніх орієнтирів і становленням особистісно орієнтованої парадигми шкільної освіти, вивів її на рівень найактуальніших.

У цьому контексті перед будь-яким педагогом, що турбується про гармонійне становлення особистості, постає низка важливих питань:

- Як зорієнтувати педагогічне середовище на окрему особистість в умовах «багатоособистісного» шкільного класу?
- Як створити умови для різнобічного розвитку дитини в навчальному процесі, не перешкоджаючи власне навчанню?
- Як надати можливості творчої самореалізації кожному школяреві в межах визначеного програмою предметного змісту?
- Як узгодити й цілісно реалізувати освітню, розвивальну й виховну функції навчання, не перевантажуючи при цьому учнів?
- Які основні напрями розвитку школярів можна реалізувати в процесі освіти тощо.

Проблеми розвивального навчання актуальні й для вчителя музики, адже сучасна педагогіка пов'язує значні сподівання з підсиленням ролі мистецьких дисциплін і культурного середовища у формуванні гармонійно розвиненої, творчої особистості. У цьому контексті галузь музичної освіти постає осередком, що має надзвичайно широкі можливості для розвитку дитини. Передумовами цього є розмаїття видів естетичної діяльності й широке коло особистісних характеристик, що зазнають впливу під час музичних занять.

Водночас, змушені констатувати: реальні уроки мистецтва дуже часто не задовольняють вимогам гуманістичної, розвивально спрямованої освіти. У шкільній практиці вони нерідко обмежуються лише набуттям знань, умінь і навичок, не використовуючи тих можливостей, які дає для становлення різнобічно розвиненої особистості мистецтво.

Отже, є об'єктивні потреби в більш глибокому теоретичному розумінні та практичному розкритті величезного й непересічного за значенням розвивального потенціалу музичної освіти.

Музична освіта молодших школярів у закладі загальної освіти має надзвичайно потужні можливості для розвитку дитини, які можна розподілити за трьома основними напрямками:

1. Власне музично-творчий розвиток молодших школярів (музичний слух, чуття ритму, здібності до сприймання та виконання музики, творчі прояви музикальності тощо).
2. Загальнокультурний розвиток (загальнокультурне мислення, мовлення, мистецький світогляд, потреби в художній діяльності тощо).
3. Загальний розвиток широкого кола якостей молодших школярів (розумовий, загальнонавчальний, фізичний і т.п.).

При цьому слід враховувати значний ступінь умовності запропонованого розподілу, адже кожний наступний напрям є більш широким за змістом і ніби «вбирає» в себе попередній. Так, вплив на музично-творче становлення дитини безпосередньо відбивається на її загальнокультурному зростанні, а останнє – на загальному розвитку учня. Отже, розвиток дитини на уроках мистецтва характеризується цілісністю й взаємозв'язком усіх компонентів.

Разом із тим, можна визначити конкретні педагогічні умови, методи та прийоми активізації окремих розвивальних складових у процесі музичного навчання на уроках мистецтва, зокрема запропоновані в сучасних підручниках «Мистецтво» для учнів початкових класів.

Найбільш специфічною галуззю музичної освіти є *музично-творчий розвиток* школярів, що розуміється як спеціально організований процес цілеспрямованого позитивного впливу на формування, стимулювання, кількісне та якісне зростання музичних (слухацьких, виконавських, музично-творчих) якостей особистості, перехід від їх простих, нижчих форм до більш складних і досконалих.

Сфера музично-творчого розвитку людини зазвичай представлена насамперед складним поєднанням спеціальних музичних здібностей: музичної сприйнятливості, інтонаційного, ладового, тембрового слуху, чуття ритму, музичної пам'яті, вокального голосу, точності інтонування, музичного мислення і т.п.

У цьому плані слушною є думка Л. Занкова, що ніде так міцно не тримаються суперечливі трактування особливостей індивідуального розвитку дітей, як у галузі музики, адже визначення «музикальна» чи «немузикальна», «обдарована» чи «позбавлена музичного дарування» дитина в багатьох випадках стають або сигналами для подальшого музичного розвитку учня, або перепорою, що жорстко обмежує його.

Проте, чи доцільно ставити розвиток цілісного комплексу спеціальних музичних здібностей завданням загальної музичної освіти? Відповіді на це питання допоможуть результати дослідів, проведених американськими психологами з метою виявити особливості сприймання музики музикантами та немузикантами – учнями загальноосвітніх навчальних закладів.

Сутність першого експерименту полягала у наступному. Учням музичних закладів запропонували чотирикратно послухати варіацію №10 з «Гольденберг-варіацій» Й.С.Баха, кожний раз – у новій інструментовці. Після прослуховування 100% респондентів вказали на те, що у виконанні різних інструментів звучав один і той самий музичний твір. Коли це ж завдання запропонували випускникам загальноосвітнього коледжу, 95% з них заявили, що чули чотири різні п'єси, і лише 5% респондентів визнали ідентичність музичного твору.

У другому експерименті «звичайним» учням було запропоновано прослухати мелодію: спочатку з правильним, а потім – з неправильним гармонічним супроводом. Незважаючи на явно фальшиве повторне звучання, респонденти впевнено стверджували, що обидва рази чули одне й те ж саме. Коли ж їм знову запропонували цю мелодію у правильній гармонізації, проте іншій інструментовці, слухачі не впізнали її.

В результаті дослідження було зроблено висновок про «величезну переоцінку того, що саме сприймає більшість слухачів» і про «величезний розрив між творчими намірами композитора та виконавця і сприйманням аудиторії».

Про що свідчить цей експеримент? Наведені дані вказують насамперед на те, що в закладі загальної освіти слід враховувати *реальні* можливості розвитку музичних даних дитини, адже:

- на початкових етапах навчання музичні здібності дуже часто існують у «згорнутому» вигляді та починають розкриватися лише згодом, у процесі систематичної та тривалої музичної освіти;
- є діти, обмежені щодо розвитку певних елементів музикальності (слуху, голосу тощо), однак це не може бути підставою для невизнання їх носіями музичної культури (як і для зниження шкільного оцінного балу);
- якщо загально-особистісні риси школяра дістають розвиток при вивченні різних навчальних предметів, то для розвитку музичних здібностей урок музики є основною і часто єдиною формою;
- шкільний урок музики, спрямований на розвиток суто музичних здібностей, втрачає своє мистецьке забарвлення та перетворюється на фактично технологічний акт.

Отже, розвиток цілісного комплексу музичних здібностей є складним завданням, повноцінне розв'язання якого можливе лише за умови професійних занять музикою в спеціальних закладах. Загально-освітня школа не має таких можливостей і не ставить відповідної мети.

Тому, в умовах загальної музичної освіти, сферу власне *музично-творчого розвитку* молодших школярів доцільно розглядати як комплекс компонентів, необхідних і достатніх для особистісного музично-культурного становлення дитини, що забезпечує їй можливості художньо-естетичного спілкування з музикою: адекватного сприймання, розуміння та творення художніх образів відповідно до індивідуальних можливостей і потреб.

Як свідчить досвід теоретичних і практичних досліджень, виконання цих завдань забезпечується єдністю трьох складових: здібностей до сприймання музики, музично-виконавських здібностей, музично-творчих здібностей.

Здібності до сприймання музики – здатності слухати і чути, переживати музичний зміст, емоційність і образність сприймання та інші, що іноді інтегруються у категорію музичної сприйнятливості – є основою будь-яких видів музичного розвитку людини і провідним «ядром» музичних здібностей.

Наукові дослідження свідчать, що здібності слухати і чути музику не є вродженими: вони розвиваються в активній музичній практиці, до якої включається досвід безпосередніх переживань і роздумів учнів.

Влучно та лаконічно сутність музичного сприймання визначила у праці «Музичний розвиток дитини» Н. Ветлугіна: у сполученні звуків різної висоти, тривалості, сили, тембру почути красу музики, виразність і художні образи якої мають викликати в слухача настрій, почуття, думку. Тож розвиток музичного сприймання слід розпочинати з формування емоційної чуйності дитини: з безпосереднього, яскравого переживання музики, що супроводжується «живим», емоційним словом учителя.

Виходячи з цього, на початкових етапах розвитку слухацьких здібностей доцільно використовувати виразно-емоційні дитячі пісні та короткі різнохарактерні п'єси, що викликатимуть яскраві емоції та доступні дитині образні асоціації: українські народні пісні і танці, п'єси «Марш дерев'яних солдатиків» і «Осіньна пісня» П.Чайковського, «Менует» В.А.Моцарта, «Весело – сумно» Л.Бетховена, «Колискова» Л.Ревуцького, «Дощик» В.Косенка тощо.

Для формування слухацько-образних уявлень надзвичайно важливе вербальне «оздоблення» музичного твору – те, як учитель готує дітей до сприймання музики, налаштовує їх на вдумливе слухання й обговорення. Слухання музики може супроводжуватися інформацією про музичний твір і його автора, евристичною бесідою про жанрові особливості музики, засоби музичної виразності чи музичні враження учнів.

У цьому плані на допомогу педагогу придуть подані в підручниках «Мистецтво» стислі розповіді та комплекси завдань і запитань до прослуханої музики, що розвивають навички цілісного і диференційованого сприймання.

На початкових етапах навчання емоційно-образну сферу музичного сприймання формують (а також діагностують) завдання типу: *опиши музику, використовуючи слова...; уяви, як танцюють старовинний менует; розкажи, яку картину «намалювала» музика в твоїй уяві* тощо. Згодом доцільно застосовувати завдання, спрямовані на визначення певних засобів елементів музичної мови та виразності (мелодія, супровід, ритм, лад, темп, тембр) і їхньої ролі в цілісній тканині музичного твору.

Суттєвого розвивального значення набуває в процесі слухацького розвитку учнів використання літературних і живописних творів, що підсилюють і збагачують образний склад дитячого мислення; малюнків і ілюстрацій, які допомагають усвідомити структурну побудову твору, «познайомитися» з інструментом, що звучить, відчуті побутову, національну або історичну «атмосферу» музики і т.п.

На синтезі мистецтв ґрунтуються й завдання, що спонукають школяра до власної музично-літературної або музично-живописної творчості, адже творчі здібності учнів активізуються на тлі комплексної взаємодії мистецтв.

Так, слухання музики може супроводжуватися складанням назви або сюжету (програми), оповідання за змістом музичного твору; порівнянням музичних, літературних і живописних образів; добором змістово-відповідних віршів, ілюстрацій, фото; «малюванням» музики (у тому числі уявним, словесним).

Звернемо увагу на живописне відтворення музичних образів – мабуть, найбільш цікавий і привабливий для дітей молодшого шкільного віку вид діяльності. Педагоги часто стикаються з випадками, коли «мовчазний» і «стриманий» у музичному плані учень саме в малюнку проявляє глибоке розуміння, відчуття та бачення музичного образу. Малюнок за музичними враженнями може стати своєрідним тестом адекватності й креативності сприймання, компенсувати недостатній словниковий запас школяра, якщо йдеться про характеристику музичного образу.

«Малювати музику» можна з перших музичних занять. Враховуючи вікові особливості й рівень підготовки дітей, слід використовувати принцип поступового ускладнення в доборі музичних творів для ілюстрування. Останні доцільно розподілити за трьома рівнями складності:

1. Дитяча музика з текстом: пісні з яскравим змістом, музичні казки з виразними персонажами й образами.

Ілюстрування такої музики – найбільш просте, певною мірою відтворювальне, оскільки вербальний текст музичного твору «підказує» дитині зміст малюнка.

2. Програмна музика: твори з циклів «24 дитячі п'єси для фортепіано» В.Косенка, «Дитячий альбом» П.Чайковського, згодом – програмні твори Р.Шумана, Е.Гріга та ін.

Такі завдання передбачають більш високий рівень розвитку музично-слухових уявлень при виконанні, оскільки назва – це тільки підказка, а для створення цілісного творчого проєкту школяреві доводиться активізувати уяву, фантазію, інтерпретаційні здібності, без яких неможливо «побачити» музику та відтворити її в малюнку.

3. Непрограмна музика: інструментальні твори з яскравою музичною мовою (наприклад, фрагменти симфоній і сонат В.А.Моцарта, Л.Бетховена, Й.Гайдна) або програмні твори без оголошення назв.

Ілюстрування такого матеріалу є більш складним, але надає багаті можливості для розвитку та діагностування музично-слухових уявлень, образності, фантазії, для виявлення творчої активності.

Інколи дітям буває важко конкретизувати «непрограмний» музичний зміст у малюнку. В такому випадку можна запропонувати зображення кольорової палітри музики, яка передає її настрій, колорит.

Слід мати на увазі, що, попри значний розвивально-творчий потенціал, малювання музики як вид діяльності може приховувати і деяку небезпеку відходу власне музики на другий план. Для запобігання таких негативних наслідків важливо усвідомлювати, що в даному випадку малюнок – не самоціль, а лише засіб, форма передачі музичної думки.

У процесі розвитку слухацьких здібностей дітей важливими є завдання, пов'язані з упровадженням елементів вокального й інструментального виконавства: підспівування мелодій, створення ритмічних супроводів на музичних інструментах. Низка пропозицій орієнтує на виявлення рухливої активності учня: *покажи піднятою рукою, коли змінюється характер музики; відбивай легким кроком музичний пульс маршу; спробуй скласти до музики танцювальні рухи, визнач і покажи рухами пісню, танець, марш тощо.*

Такі завдання корисні для формування як музичної сприйнятливості, так і **виконавських здібностей** учнів у галузі співу, інструментального та різноманітних форм синтетичного музикування.

На початкових етапах розвитку слухацьких і виконавських здібностей доцільним є використання різних словесних форм виконавства: ритмізованого читання, передачі голосом виразних інтонацій (кличних і питальних, голосів тварин і птахів) тощо.

Наприклад, учням можна запропонувати вірші для індивідуального або «хорового» читання в ритмі маршу та вальсу. Ця форма роботи може супроводжуватися крокуванням і рухами рук, що передають характер музики відповідних жанрів:

*Раз – два,
кроком руш!
От заграли сурми туш,
барабани підхопили:
раз – два –
три – чотири.*

*Раз-два-три, раз-два-три,
раз-два-три, раз –
кличе, кружляє, захоплює нас.
Раз-два-три, раз-два-три,
раз-два-три, раз –
ніжний, чарівний, задумливий вальс.*

Доцільним є і використання мовленнєво-імітаційних методів розвитку слухацько-виконавських здібностей, подібних до завдання «Лісова музика». Учитель «роздає» групам школярів «лісові звуки»: вітерець, шум листя, дятел, зозуля і т.п. Потім, у повній тиші, починає читати текст:

Прокинулось ясне сонечко, поглянуло на ліс. І ліс прокинувся під його теплим промінням. Ледь-ледь війнув вітерець (пауза), озвалася-зашелестіло листячко на деревах (пауза). Прокинувся дятел і забарабанив по стовбуру: «Доброго ранку, доброго ранку!» (пауза). «Привіт! Привіт! “ – озвалася зозуля з березового гаю (пауза)... і т.п.

Діти ілюструють текст тихими, ніби віддаленими звуками, уважно прислухаючись до звучання власноруч створеної «лісової музики». Можливі найрізноманітніші варіанти цієї гри, яка сприяє розвитку не лише власне музичної сприйнятливості, а й здатності чути себе та інших, імітаційних здібностей, імпровізаційності, гнучкості голосу – якостей, що дуже важливі для виконавської діяльності, зокрема співу.

У таких і подібних формах роботи відбувається поступова підготовка до розвитку **вокальних здібностей** молодших школярів.

Як відомо, прагнення до вокально-інтонаційного вираження власного «Я» виявляється у немовлят уже на перших місяцях життя. Протягом дошкільного дитинства малюк набуває певний досвід ритмічно-мелодійного промовляння та проспівування фольклорних поспівок, а згодом – нескладних дитячих пісень. Зазвичай на час вступу до школи учні вже мають й активно використовують певний арсенал народних і професійних дитячих творів, який поступово збагачується та набуває систематизованого вигляду в процесі навчання. Можливо, тому спів (як і сприймання музики) вважається загальнодоступним видом музичної діяльності, адже, за сучасними даними, фактично кожна дитина фізіологічно володіє від природи голосом і слухом.

Проте *якісне* вокальне виконавство потребує не просто голосу та слуху, а наявності спеціальних здібностей: насамперед, співочого (вокального) голосу та музичного слуху, а також координації між ними. Невипадково найважливішими показниками вокального розвитку учнів традиційно вважаються діапазон голосу та якість інтонування. До цього переліку часто додаються інші компоненти: специфічні (інтонація, інтонування, музичний слух, вокальне інтонування) та загальні (інтелектуальні, мотиваційні, емоційні, творчі тощо), які можуть розвиватися в процесі вокально-хорової діяльності.

Оскільки вищеназвані якості значною мірою ґрунтуються на вроджених (а значить, «дарованих» дітям різною мірою) задатках і розвиваються у процесі вельми довготривалої діяльності, обов'язковими вимогами до організації вокальної роботи в закладах загальної освіти необхідно визначити: врахування вікових і індивідуальних можливостей учнів та рівня вокальної підготовки конкретної дитячої аудиторії; коректність щодо пред'явлення навчальних вимог і оцінювання вокальної роботи школярів.

Переважає більшість молодших школярів люблять співати, проте багато з них не відчувають різниці між співом і мовою, не вміють вокально «тягнути» звук. На початок шкільного навчання значна кількість дітей мають слабо розвинений музичний слух і вузький діапазон голосу (примарна зона багатьох учнів 1 класів становить 2-3 звуки у межах *мі-соль* і лише згодом розширюється до *ре-ля* першої октави). Досить поширеною в молодших школярів є проблема недостатньої координації між слухом і голосом (що найчастіше досить успішно долається в процесі систематичної роботи).

Виходячи з цього, у початковій школі першочергове завдання полягає в ознайомленні дітей з основами співу та збереження голосу, у поступовому розвитку вокальних даних, музичного слуху, цілісному формуванні вокальної культури юних співаків. Вирішення цього завдання зумовлює необхідність ретельно спланованого вокального виховання, яке представлено:

- 1) різноманітними *вправами та поспівками*, які формують співацькі навички, розвивають вокальні здібності, готують голосовий апарат до співу;
- 2) *пісенним репертуаром*, що створює передумови для розвитку не лише власне співацьких здібностей, а й емоційності, виконавського артистизму, інших творчих проявів музикальності.

Методичну систему розвитку вокальних виконавських здібностей молодших школярів доцільно будувати за принципом поступового вдосконалення навичок співочого дихання та правильної атаки звуку, точності інтонування, розширення діапазону, гнучкості, рухливості голосу, формування вокальної дикції тощо.

З цією метою в підручниках для початкової школи запропоновано низку завдань: від «довокальних» вправлянь у правильному диханні, звуковидобуванні та розспівуванні різних складів на одному звуці – до поспівок у діапазоні квінти-октави, що розширюють вокальний діапазон і формують навички чіткої співочої вимови; від репродуктивних вправ на відтворення мелодії – до творчих завдань скласти пісеньку на поданий текст (рис. 1).

 Розучи пісеньку за допомогою малюнків.
Проспівай її на одному звуці.

РАЗ, ДВА, ТРИ, ЧОТИРИ...

Українська народна лічилка

Раз,	два,	три,	чо-	ти-	ри...
------	------	------	-----	-----	-------

Ме-	не	гра-	мо-	ти	у-	чи-	ли...
-----	----	------	-----	----	----	-----	-------

Раз, два, три, чотири...
Мене грамоти учили:
і читати,
і писати,
красно пісеньку
співати.

Розучи поспівку. Покажи рукою, як рухається мелодія у першій та другій частинках (фразах).

Ля- лі- льо- лі- лю – му- зи- ку люб- лю!

Рис. 1. Дидактичні матеріали для вокально-творчого розвитку учнів з підручника для 1 класу (с. 6, 14)

Ефективність вокального виховання школярів значною мірою залежить від того, наскільки доцільно дібрано пісенний репертуар і які він має потенційні можливості щодо збагачення різноманітними методами навчання, виховання та розвитку учнів. Сучасні підручники пропонують широкий вибір творів різного рівня складності і, крім того, надають вчителю можливості збагачення їх етнорегіональним фольклором, дитячими піснями композиторів, які популярні в різних областях України. Така гнучкість є виправданою і з позицій урахування місцевих традицій, і стосовно особливостей вокального розвитку дітей, де вчитель має обов'язково враховувати особливості певного дитячого колективу.

Вокальна робота на уроці мистецтва пов'язана з різноманітними видами діяльності, які роблять її більш цікавою і привабливою для молодших школярів. Можна запропонувати учням самостійно скласти вправи для розспівування, придумати поспівки за наведеним текстом, супроводжувати мелодію рухами, грати в «музичну луну» тощо. Робота над піснею може бути доповнена: варіативними формами сольного, ансамблевого та хорового співу («ланцюжком», «подумки-вголос» і т.п.); театралізацією, інсценуванням, виконанням пісні в ролях; складанням виконавського плану пісні, придумуванням підголосків або другого голосу до мелодії; самостійним складанням власних пісенних куплетів; розглядом репродукцій картин та ілюстрацій до пісень з наступним порівнянням емоційно-образних сфер музичних і візуальних творів; виконанням малюнків за змістом пісень тощо.

Корисним видом творчої співацької діяльності молодших школярів є вокальна імпровізація, яку бажано систематично включати в уроки, поступово ускладнюючи. У вигляді вокальної імпровізації можна проводити не лише, наприклад, «презентацію» власного імені, а й будувати цілі музичні діалоги: вчитель запитує, імпровізуючи мелодію, діти у відповідь складають власні мелодизовані фрази.

Серед інших шляхів розширення розвивальних можливостей музичного репертуару для співу є використання вокалізації – проспівування мелодій інструментальних творів або їхніх фрагментів. Цей вид роботи органічно пов'язує вокальну діяльність з музичним сприйманням, а також із мистецтвознавчою діяльністю школярів.

Поєднання слухацьких і виконавських навичок та здібностей яскраво виявляється в співі без супроводу (а капела), коли слух «контролює» чистоту й ансамблеву злагодженість звучання. У співі з акомпанементом виникають складності іншого роду: співак має чути не лише голос, а й звучання музичного інструмента, вчитися пристосовуватися до останнього.

У цьому контексті слід звернути увагу на подвійну роль звичного для школи ХХІ століття використання фонограм із музичними супроводами. Безумовно, «готові» супроводи приваблюють простотою застосування, тембральним розмаїттям звучань та ефектністю (особливо для підсумкового, «концертного» виступу).

Проте, фонограма неспроможна забезпечити чутливість і гнучкість «живого» акомпанементу, який «йде» за голосом і почуттям виконавця. Крім того, безпосереднє виконання музики зазвичай справляє на дітей більш яскраве враження та пробуджує бажання самим долучитися до сфери практичного виконавства.

Зазначимо, що майстерність учителя є важливим фактором вокального розвитку школярів. При його організації слід пам'ятати, що розумна вимогливість у цьому виді діяльності має поєднуватись з тактовним і уважним підходом до індивідуальності дитини, оскільки досить часто учні володіють обмеженими вокальними даними.

У будь-якому випадку неприпустимим є ставлення вимог, які перевищують можливості дитини, а відсутність певних природних даних не може бути психологічно травматичним фактором і приводом для зниження оцінки з музики.

Щодо останнього, принциповим положенням гуманістичної музичної освіти є *компенсаторний принцип* організації виконавської діяльності учнів: якщо дитина «неспівуча», слід надати їй можливості виявити свою музикальність в інших видах виконавства – інструментальній грі, ритмічних рухах, творчих формах вираження музичних вражень тощо.

Індивідуальність учнів яскраво виявляється в *елементарному музикуванні*, яке зазвичай не лише дуже подобається школярам, а й сприяє їхньому музичному, емоційному, творчому розвитку. Враховуючи певні обставини (наприклад, відсутність, недостатню кількість чи якість дитячих інструментів у шкільному класі), радимо використовувати для елементарного музикування підручні засоби, побутові речі, а також оплески, щиглики, притопа та ін.

Різноманітні завдання цього напрямку – добір шумових інструментів, інструментальна імпровізація, вправи типу *проплескай...*, *простукай...*, гра за ритмічною партитурою, складання партії певного інструмента чи ритмічного супроводу до пісні тощо – представлені в підручниках «Мистецтво» (рис. 2).

Значна кількість таких завдань спрямована на *ритмічний розвиток* учнів (що, як правило, завдає педагогам набагато менше прикрощів, ніж вокально-інтонаційна сфера), а також на розвиток креативних і комунікативних якостей школярів.

Уяви звучання зображених інструментів. Виконай пісню у супроводі інструмента на вибір:

БАРАБАН БУБОН ЛОЖКИ ТРИКУТНИК МАРАКАСИ

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Об'єднайтесь у дві групи: перша простукує ритм, друга проплескує музичний пульс (метр) танцю.

Рис. 2. Завдання на ритмічний розвиток молодших школярів засобами елементарного музикування («Мистецтво. 2 клас», с. 95, 114)

Цікаво, що ритмічна розвиненість може слугувати ознакою інших музичних і навіть психічних якостей особистості.

Порушення чуття ритму досить часто трапляються у людей, від природи обдарованих абсолютним музичним слухом. А сучасні психологічні дослідження свідчать, що ритмічна або неритмічна гра на інструменті говорить про особливості протікання в людини нервово-психічних процесів: неритмічне виконання може бути результатом порушення врівноваженості загальних процесів збудження та гальмування, а також надмірної м'язової скрутості.

У такому випадку, наголошують фахівці, розвиток чуття ритму має відбуватися шляхом нормалізації зазначених процесів і загального оздоровлення організму, що передбачає доцільну організацію режиму дня, розкладу роботи і відпочинку, оволодіння комплексом дихальних і фізичних вправ, навичками розслаблення та концентрації на виконуваному завданні.

Не менш важливим для музичного та загального розвитку дитини є впровадження на уроках **музично-рухової діяльності**. Багатовікова традиція танцювальної імпровізації в поєднанні із співом може успішно відроджуватися в сучасній школі, розвиваючи не лише музичну сприйнятливість, музично-творчі здібності, відчуття стилю та художній смак школярів, а й здатність до точних і вправних рухів, тактильну м'язову пам'ять тощо.

На початковому етапі музично-ритмічної діяльності можна пропонувати дітям виконання відомих пісень-танців («Корольок», «Танець каченят» тощо), згодом, відповідно до набуття такого досвіду, – заохочувати до використання елементів імпровізації та створення власних танцювальних композицій на вокальну й інструментальну музику. Значні можливості для виявлення творчої активності містять пісні-ігри. Молодші школярі із задоволенням виконують і самостійно складають рухи не лише до пісень, а й до інструментальних творів.

Як бачимо, виконавська діяльність учнів представлена досить щільним поєднанням і взаємопроникненням вокальних, інструментальних і синтетичних форм музикування, що вельми часто переходять у творчі форми, а отже – у **композиційну діяльність** школярів.

Як і будь-який творчий процес, композиційну діяльність дітей можна розглядати в двох ракурсах: як процес і результат творчості. Зважаючи на зазвичай невисокий рівень об'єктивної новизни «навчальної» творчості учнів, цільовим орієнтиром має виступати процесуальна сторона, що є необхідною умовою та засобом творчого розвитку дитини. Отже, сучасні погляди на музично-творчий розвиток учнів підтверджують відомий вислів: творчості навчити неможливо, проте можна навчити творчо працювати.

При цьому фахівці визначають три основні етапи творчої діяльності дитини:

- виникнення, розвиток, усвідомлення задуму;
- процес власне створення – реалізації задуму;
- аналіз результатів творчої діяльності, що передбачає максимальну активність юного творця.

Інше важливе зауваження стосується того, що для багатьох форм художньо-творчої діяльності (спів, танець, малювання) непотрібна система вихідних знань і не існує обмежень, адже діти спираються не на здобуті знання, а лише на власний перцептивний досвід. Відсутність обмежень, що сковують, являє ідеальне середовище для розвитку творчих здібностей.

Важливо, що фактично всі види музичної діяльності школярів можуть (і мають) бути творчо спрямовані. Не викликає сумнівів креативне забарвлення слухацької діяльності, яка за своєю сутністю є творчим відображенням у свідомості слухача художнього задуму митців. Творчий елемент наявний у більшості форм дитячого вокального й інструментального виконавства: саме від нього залежить виразність і образність співу, доцільність і оригінальність власної інтерпретації виконуваного інструментального твору, самобутність музично-танцювального руху, інсценування пісні, театралізації музичного образу...

Так, серед «класичних» практичних прийомів, покладених в основу розуміння й організації змісту музично-творчої діяльності школярів в музичній освіті, можна назвати:

- імітування звуків – капання, стукоту кінноти тощо – на самостійно обраному інструменті;
- ритмомелодична імпровізація-діалог у формі питання вчителя та відповіді учня; доведення мелодії до тоніки;
- створення підголосків, простого супроводу, складання мелодій до дитячих віршів, створення мелодій на металофоні;
- створення невеликих віршів, оповідань, малюнків до сюжету музичного твору, складання пісенних текстів;
- жанрове варіювання, виконання відомої пісні в різних національних стилях і жанрах музики;
- інсценування пісень, складання танців-імпровізацій, сюжетних ігор тощо.

У розвивальній моделі сучасного уроку креативні завдання можуть пронизувати всі етапи та форми музично-естетичної діяльності: слухання музики, спів, ритмічні рухи, вивчення музичної грамоти тощо. Широко використані творчі завдання на складання мелодій і ритмічних супроводів, танцювальних рухів до пісень та інструментальних творів, мелодій до віршів; імітування звуків, ритмічна, вокальна, пластична імпровізація; зіставлення музичних, літературних, живописних творів, театралізація музичного матеріалу, опис-фантазія музичних образів та уявної музики, складання музичних казок і оповідань тощо.

Дослідження свідчать, що всі види і форми композиційної діяльності сприяють розвитку цілого комплексу логіко-інтелектуальних і емоційно-евристичних творчих здібностей школяра: емоційної чутливості до музики, образності музичного сприймання й оригінальності музичного мислення, здатності до конструктивної, перетворювальної, імпровізаційної діяльності, виконавського артистизму тощо.

Завдяки творчості дитина внутрішньо зростає, а урок набуває того шарму, який притаманний живому спілкуванню з мистецтвом.

Проте, виходячи з того, що навіть у межах одного класу діти часто виявляють дуже різний рівень розвитку креативних здібностей і готовності до творчої роботи, побудова та подання відповідних завдань мають підпорядковуватися загальному правилу: вони повинні бути сформульовані коректно та надавати можливість виконання відповідно до індивідуальних особливостей школяра.

9.2. Загальнокультурний розвиток учнів на уроках мистецтва

У контексті реалізації «надпредметних» завдань музичної освіти школярів, усі види музично-творчої діяльності учнів початкової школи мають значні резерви для їхнього *загальнокультурного розвитку*.

Слухацька діяльність і тісно пов'язане з нею ознайомлення з історією музики надають можливості щодо закладання основ загальнокультурної компетентності, розширення мистецького світогляду та художньої ерудиції учнів. Ознайомлення з представленими в підручниках творами різних часів і національних шкіл – від стародавніх фольклорних пам'яток до визнаних шедеврів і сучасних зразків професійної музики України, Польщі, Німеччини, Австрії, Італії тощо – сприяє поступовому формуванню уявлення про широкий географічний і часовий простір музичного мистецтва.

На реалізацію цього аспекту загальнокультурного розвитку дітей значною мірою спрямовано і виконавську діяльність молодших школярів, у процесі якої учні ознайомлюються з розмаїттям вокальних творів народної спадщини, «золотого фонду» дитячої пісенної класики, піснями нового покоління українських композиторів. Доцільно не обходити увагою й загальнокультурні можливості інтеграції власне музичної освіти з творами інших мистецтв, насамперед, літературними та візуальними (рис. 3).

Прочитай текст. Розглянь репродукцію. Що поєднує їхній зміст?

Наталя Курій-Максимів.
Кобзар

У кожній бандурі –
коштовна перлина:
душа кобзаря –
співця України.
Бо пісня про волю
навік застається,
із серця у серце
вогнем перелетється.

А струни бандури
сумують і плачуть.
В них наше минуле
озветься неначе.
І ділиться болем,
і душу лікує.
Хто серцем багатий,
той спів цей почує...
Людмила Чижова

Рис. 3. Змістова інтеграція музичного, літературного та візуального мистецтв в підручнику «Мистецтво. 3 клас» (с. 120)

В інтеграційному контексті доцільно застосовувати різнопланові завдання на добір і створення власних малюнків, оповідань, віршів до музики тощо. Досить дієвою формою заохочення дітей до творчої мистецької діяльності є використання словесних форм типу:

- Уяви, що ти композитор. Яку музику ти напишеш до вірша (казки, оповідання тощо)? За якою казкою ти хочеш створити оперу?
- Уяви, що ти поет. Спробуй скласти вірш (розповідь, оповідання, казку) за музичними враженнями.
- Уяви, що ти художник. Намалюй ілюстрацію до пісні (музичної п'єси, фрагмента балету тощо) і т.п.

Так відбувається опанування сутності й специфіки музично-літературно-візуальних «перетинів», що характерне для інтегрованого курсу мистецтва.

Звернення до сценічного й хореографічного мистецтв передбачає залучення дітей до практичної діяльності з використанням елементів танцю та драматизації. Наприклад, учням першого класу запропоновано різні форми творчого збагачення слухання музики та співу:

- крокування («Марш дерев'яних солдатиків», «Козачата») та пластичне інтонування («Наша мама», «Вальс квітів»),
- виконання танцювальних рухів («Гопак», «Корольок», «Танець каченят»),
- хореографічна імпровізація («Метелиця», «Танцювали зайчики», «Ой заграйте, дударики»),
- імітування рухами гри на уявних музичних інструментах («Веселий музикант», «Моя сопілка»),
- інсценування та рольове виконання пісень («Ходить гарбуз по городу», «Два півники») тощо.

Таким чином музичне сприймання та виконавство вступають в активний навчально-мистецький «діалог» з іншими видами естетичної діяльності учнів, що сприяє розвитку різнобічних художньо-творчих здібностей дитини, формуванню уявлень про специфіку створення художніх образів у різних видах мистецтв, про особливості «мистецької» мови.

Загальнокультурне спрямування мають і численні факти «виходу» навчального змісту за межі власне музичного мистецтва, адже через вербальні та візуальні тексти підручників школярі принагідно ознайомлюються з окремими літературними, історичними, географічними відомостями: здобувають уявлення про основні жанри літературного фольклору; дізнаються про особливості життя, побуту й стародавні обряди українського народу; ознайомлюються зі старовинною легендою про існування Землі тощо.

До сфери загальнокультурного можна віднести й *мовленнєвий розвиток*, що передбачає вдосконалення здібностей і навичок оптимального сприймання й усвідомлення усного та письмового тексту, розширення словникового запасу, формування здатності виразного й емоційного зв'язного мовлення, літературно-творчих здібностей учнів. Розв'язання цих завдань відбувається протягом усього терміну навчання, в усіх видах музично-творчої діяльності.

Важливою передумовою ефективного мовленнєвого розвитку школярів є, насамперед, той «мовний зразок», який репрезентує дітям педагог у власній вербальній діяльності: влучній і цікавій розповіді про музику, емоційному аналізі музичного твору, виразному читанні вірша, казки, оповідання.

Разом із тим, у підручниках розроблено послідовну систему розвитку дитячого мовлення, що реалізується, насамперед, через вербальний матеріал книги. Дидактичні тексти, вірші та казки, побудовані з урахуванням вікових особливостей школярів, надають можливості для організації оптимального сприймання й усвідомлення тексту, активізують та розширюють словниковий запас учнів, у тому числі мистецькою термінологією. А цілеспрямованим елементом мовленнєвого розвитку учнів є запропонована в підручниках рубрика «Хвилинка-говоринка» (рис. 4).

~~~~~ Хвилинка-говоринка ~~~~~

Розгляньте малюнок 9-річного школяра Владислава Бессонова з міста Перевальська.

Розкажіть, що зображено на малюнку:

- у центрі та по краях композиції;
- на ближньому і дальньому планах.

Придумайте до малюнка назву.

Рис. 4. Задання на мовленнєвий розвиток учнів («Мистецтво. 3 клас», с. 85)

Розвитку мовленнєвої сфери школярів сприяє й методична «обробка» вербальних матеріалів підручника, що спонукає учнів до розгорнутого формулювання відповідей, активного застосування спеціальних понять і термінів, висловлювання власних думок щодо певних музичних явищ тощо.

У цьому плані дуже часто проблемним для вчителя початкових класів є формування та розширення дитячого музично-емоційного «словника», що використовується при аналізі характеру, настрою музики та власних вражень від неї. Подолати характерну (причому не лише для молодших школярів) обмеженість музично-вербального запасу допоможуть матеріали підручників, де подані відповідні переліки означень, слова-підказки тощо. Наприклад: «Про що розповідає пісня? опиши її музику за допомогою слів: весела, радісна, легка, жвава, мелодійна, ритмічна, швидка, повільна»; «Послухай музику. опиши її, використовуй слова: чітка, легка, пружна, ритмічна» тощо.

Загальну структуру розширення мовленнєво-емоційного словника дитини на уроці доцільно представити такими етапами:

- ознайомлення з «готовим» зразком характеристики музичного твору;
- власна спроба аналізу музики за допомогою запропонованих слів;
- самостійний творчий аналіз-характеристика твору на основі власного «музичного словника».

Для полегшення завдань аналізу музики доцільним є попереднє формулювання завдань і запитань щодо музичного твору: як звучить музика; що, на вашу думку, вона зображує; який настрій передає та створює тощо.

Усі описані вище методи та форми активізації вербальної діяльності учнів сприяють розвитку зв'язного мовлення та літературно-творчих здібностей школярів. На розв'язання цих взаємопов'язаних завдань у підручниках розроблено систему дидактичних завдань на продовження та складання казок, розповідей, оповідань про музику та музикантів.

Розвитку мовлення та літературних здібностей молодших школярів сприяє використання не лише вербальних, а й ілюстративних матеріалів підручників, до яких подані завдання словесного опису ілюстрацій (репродукцій картин), складання оповідання за малюнком тощо.

З музично-виконавською вокальною діяльністю учнів безпосередньо пов'язані методи власного створення тексту до поспівки, віршованого продовження пісні тощо. Наприклад, скласти (за допомогою ритмічної схеми) мелодію до поспівки, а потім – уявити себе поетом і придумати до своєї мелодії власний вірш.

Зазначимо, що мовленнєвий розвиток школярів, розглянутий у контексті їхнього загальнокультурного становлення, межує зі сферою загального розвитку, оскільки є важливим показником мислення дитини.

9.3. Загальний розвиток молодших школярів у процесі музичної освіти

У різних видах музично-творчої діяльності закладені суттєві можливості для реалізації *загальнорозвивальних функцій* музичної освіти. У психологічних дослідженнях доведено, що систематичні музичні заняття у віці від 5 до 15 років дозволяють значно підняти інтелектуальний потенціал людини, розвинути її пам'ять, аналітичні здібності, позитивно впливають на нервову систему, фізіологічні процеси, м'язову активність, мовленнєву та рухову діяльність.

Щодо реалізації загальнорозвивальних функцій музичної освіти в НУШ, виділимо завдання розумового (інтелектуального), загальнонавчального та фізичного розвитку молодших школярів, що відбувається в процесі поступового та різнобічного опрацювання власне музичного навчального матеріалу, адже фактично всі напрями загального розвитку школярів безпосередньо пов'язані з активною музично-творчою діяльністю.

У методичній організації складного завдання *розумового розвитку* молодших школярів безумовним позитивом виступає поєднання в учнів правильності й формальної чіткості суджень з наївно-ігровим ставленням до світу, що надає простір для тренування мислення в легкій і цікавій формі.

Основними аспектами інтелектуального розвитку молодших школярів на уроках мистецтва є: уміння використовувати розумові операції (аналіз, синтез, диференціювання, узагальнення і т.д.); швидкість, точність і оригінальність мислення; слухову, зорову й тактильну пам'ять тощо.

Широкі можливості для вдосконалення провідних розумових операцій учнів надає музично-слухацька діяльність. Адже ознайомлення з музичними творами передбачає цілісне (синтезоване) сприймання і, разом з тим, виділення (диференціювання) певних стильових ознак, засобів музичної виразності тощо. Виразними прикладами методичного забезпечення процесу розумового розвитку учнів є використання творів, які надають можливості простежити особливості «конструювання» музики з певних «деталей».

Цю ідею реалізовано, зокрема, у процесі ознайомлення школярів із хоровими обробками та варіаціями на теми народних пісень – музичними жанрами, де основна тема щоразу постає в новому вигляді, набуваючи різноманітних мелодичних, ритмічних, динамічних, темпових, ладогармонічних, тембрових змін.

Так, можна запропонувати учням простежити розвиток мелодій українських народних пісень: наприклад, «Ой єсть в лісі калина» та «Їхав козак за Дунай» у варіаціях Ю. Щуровського та М. Різоля.

При цьому цілісне сприймання твору поєднується з процесом «розподілу» його музичної тканини на окремі домінуючі елементи, адже в різних частинах власне «варіативними» засобами виступають мелодія, лад, ритм, темп, динаміка тощо. Отже, діти навчаються визначати засоби музичної виразності, характеризувати особливості звучання і водночас удосконалюють уміння аналізу, синтезу, диференціювання, узагальнення тощо.

Подібні процеси відбуваються й при ознайомленні школярів із жанрами обробки. Наприклад, розучування українських народних пісень «Щедрик», «Діду мій, дударіку» доповнюється слуханням цих творів у хорових обробках М.Леонтовича. Так діти набувають можливості зіставити й порівняти звучання відомого їм фольклорного «оригіналу» з його композиторською версією.

Систематичне залучення дітей до сприймання музичного мистецтва, що протікає в часі та не може бути статично «закарбоване», сприяє також розвитку швидкості мислення, уваги та спостережливості учнів.

Уміння розумових дій вдосконалюються і завдяки методичній «обробці» вербальних і наочних матеріалів підручників, що спрямовує юних читачів на виділення головного та другорядного, диференціювання інформації за певними ознаками. У робочих зошитах розвивальна діяльність цього спрямування представлена численними завданнями такого типу:

- *Розглянь малюнки. Підкресли назви музичних інструментів. Розфарбуй музичні інструменти, звучання яких тобі відоме.*
- *Підкресли зеленим олівцем те, що потрібно на уроці музики, а червоним – те, що зайве: піаніно, баян, м'яч, магнітофон, підручник, бубон, лялька.*
- *Познач шумові звуки жовтим колом, а музичні – зеленим.*

Становленню здатності узагальнення безпосередньо сприяють наведені в підручниках завдання на формулювання власних висновків, підсумкові тексти, малюнки на форзацах, підсумкові комплекси «завдань для перевірки знань» тощо. Різноманітні приклади практичного використання цих засобів закріплення й узагальнення знань можна досить часто спостерігати на уроках музики в початковій школі. Наведені форми, прийоми та методи є корисними для розвитку швидкості, точності, гнучкості, оригінальності й інших параметрів мислення.

Для розвитку дитячої пам'яті дієвим методом є розучування пісень. Ефективність його підсилюється завдяки тому, що в цьому процесі зазвичай цілісно задіяні вербально-слухові та музичні види пам'яті. Цей перелік часто збагачується тактильно-руховими відчуттями «музичної тканини» пісні: дітям пропонується передати виразними жестами характер музики, показати рукою напрям руху мелодії і т.п.

Щодо ілюстративних матеріалів, звернемо увагу на використані в підручниках малюнки-підказки, призначені полегшити запам'ятовування текстів окремих пісень через унаочнення порядку введення їхніх «персонажів».

Наприклад, малюнки-підказки до українських народних пісень «Ходить гарбуз по городу» та «Господарство» показують, в якій послідовності «з'являються» у куплетах відповідно різні овочі (гарбуз, диня, огірочки тощо) та птахи і тварини (рис. 5).

Послухай пісню. Поміркуй, до якого виду пісень вона належить.

ГОСПОДАРСТВО

Українська народна пісня

1. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
купив собі курочку,
щоб ся не журити.
Як курочка цю-ру-ру,
тепер же я не журу.

2. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
купив собі качечку,
щоб ся не журити.
Як качечка ках-ках-ках,
як курочка куд-ку-дах,
як курочка цю-ру-ру,
тепер же я не журу.

3. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
купив собі гусочку,
щоб ся не журити.
Як гусочка ге-ге-ге,
як качечка ках-ках-ках...

4. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
дістав собі котика,
щоб ся не журити.
Як котичок няв-няв-няв,
як гусочка ге-ге-ге...

5. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
дістав собі собачку,
щоб ся не журити.
Як собачка гав-гав-гав,
як котичок няв-няв-няв...

6. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
купив собі овечку,
щоб ся не журити.
Як овечка бе-бе-бе,
як собачка гав-гав-гав...

7. Не знав добрий чоловік,
як у світі жити,
купив собі кізоньку,
щоб ся не журити.
Як кізонька ме-ме-ме,
як овечка бе-бе-бе,
як собачка гав-гав-гав,
як котичок няв-няв-няв,
як гусочка ге-ге-ге,
як качечка ках-ках-ках,
як курочка куд-ку-дах,
як курочка цю-ру-ру,
тепер же я не журу.

Попрацюймо разом!

Розучіть пісню за малюнками-підказками.
Поміркуйте, чим особлива її побудова.
Розподіліть ролі й виконайте пісню як ма-
леньку виставу.

Рис. 5. Дидактичні матеріали для розучування пісні «Господарство» в підручнику «Мистецтво. 4 клас» (с. 22-23)

Основними параметрами **загальнонавчального розвитку** молодших школярів визначається широке коло організаційних, загальнопізнавальних, контрольно-оцінних умінь і навичок: увага та спостережливість, зосередженість і акуратність, графічні уміння, навички самоконтролю й самостійної роботи тощо.

Реалізація усіх цих напрямів набуває провідного значення на початкових етапах навчання, тому розглянемо окремі форми, методи та прийоми загальнонавчального розвитку учнів першого класу.

Формування *організаційних навичок* у галузі музичної освіти відбувається в процесі ознайомлення школярів із порядком проведення уроку мистецтва та поступового опанування учнями різних видів музично-творчої діяльності.

Первинні музично-організаційні навички пов'язані з впровадженням специфічних, притаманних лише уроку мистецтва, елементів навчальної діяльності: входу та виходу з класу під музику, виконанням музичного вітання та прощання. Згодом діти опановують правила слухання музики, навчаються розуміти й виконувати вказівки вчителя під час співу, гри на музичних інструментах, синтетичних видів музичної творчості.

Слід наголосити, що всі види музично-виконавської діяльності значною мірою спрямовуються на *розвиток уваги та спостережливості* учнів. Ця загальнонавчальна функція підсилюється в умовах колективного (ансамблевого, хорового, оркестрового) музичного виконавства, що передбачає уважне та неухильне виконання вимог диригента.

Розвиткові уваги та спостережливості учнів сприяє також використання спеціально розроблених матеріалів підручника. Наприклад, першокласникам запропоновано завдання «Музичний кошик», що спрямовує дітей на уважне спостереження за звуковим оточенням, усвідомлення й аналіз власних вражень від навколишнього музичного середовища під час канікул.

Подібну розвивальну функцію виконують також оригінальні завдання на кшталт «Знайди ноти, які «сховалися» на малюнку», а також кросворди та ребуси, які передбачають складання слів за допомогою малюнків (рис. 5).

Назва вокальної музики походить від латинського слова *вокал*. Розгадай ребус і дізнайся, що означає це слово у перекладі.

5. Знайди у клітинках за зразком назви ще чотирьох українських народних танців.

А	К	О	Л	К	О	З
Р	М	Я	О	О	П	А
К	Е	Ц	М	Г	А	Ч
А	Т	И	И	Й	К	О
Н	Е	Л		К	А	К

Рис. 6. Проблемні завдання з підручників «Мистецтво. 3 клас» (с. 16) і «Мистецтво. 4 клас» (с. 73)

Ґрунтуючись на актуалізації знань, подібні форми подання матеріалу опосередковано сприяють розвитку *навичок контролю та самоконтролю*. З цією ж метою можна застосовувати низку ігрових завдань, наприклад:

- Подивися, як співають звірятка в лісовій школі (подано відповідні малюнки). Розфарбуй тих, у кого правильна співацька постава.
- Розглянь малюнки. Чи правильно Незнайко назвав виконавські колективи? (Подані малюнки ансамблю та хору з переплутаними назвами.) Підпиши правильно.
- Незнайко вирішив написати на комп'ютері, як називається рядок для запису музики. Але не знайшов на клавіатурі букви **О** та **С**. Допоможи Незнайкові дописати слова:

Н		Т	Н	И	Й		Т	А	Н
---	--	---	---	---	---	--	---	---	---

Н		Т		Н			Е	Ц	Ь
---	--	---	--	---	--	--	---	---	---

Звернемо увагу на присутній в завданнях «фактор допомоги»: заохочення виправити помилку, порадити, допомогти тому, хто менший, слабший, необізнаний. Як свідчить досвід роботи з найменшими школярами, такі прийоми формують у дитини позицію дорослого (а значить, розумного, грамотного) та є добрим стимулом для власного навчання. Крім того, дуже часто саме дитина є найкращим і «найрозумілішим вчителем» для іншої.

Суттєві можливості для загальнонавчального розвитку молодших школярів надає їй сама організація роботи з навчальними книгами. Поступове ознайомлення зі структурою й апаратом орієнтування підручника сприяє формуванню *навичок роботи з літературою*.

Формування *графічних умінь*, а також безпосередньо пов'язаних із цим навичок зосередженої й акуратної роботи відбувається в ході опрацювання навчальних завдань робочих зошитів, де представлені численні вправи в наведенні, підкресленні, переписуванні за зразком, самостійному написанні букв, цифр, нот, інших графічних символів (показати стрілочками, як рухається мелодія музичного вітання, поспівки (вгору, вниз); обвести правильну відповідь на запитання; написати ноти (за зразками); дописати потрібні ноти у вільні клітинки; домалювати сніжинки-ноти, які розвіяв вітер; позначити зірочкою правильне тлумачення слова тощо).

Цікавими та привабливими для школярів є різні види образотворчої діяльності. Діти із задоволенням розфарбовують малюнки, виконують ілюстрації до музики, що допомагає простежити аналогії між музичними та живописними образами, а крім того – розвиває дрібну мускулатуру м'язів руки, що є важливою умовою формування графічних навичок.

Слід зазначити, що загальна музична освіта має неабиякі можливості для **фізичного розвитку** дитини. Як відомо, слухання музики справляє позитивний вплив на стан серцево-судинної системи; спів розвиває та зміцнює легені; елементарне музикування та рухливі вправи під музику формують точність і координацію рухів, допомагають підтримувати належний стан м'язової, кісткової, опорно-рухової систем. Рухливі вікторини (що можуть бути використані як розминка, ланцюжок між різними видами діяльності), крім виконання власне навчально-контролюючих функцій, активізують увагу, підіймають тонус, розвивають чуття метроритму, темпу, пластичність сприймання, координацію рухів, швидкість реакції тощо.

Таким чином урок мистецтва, де доцільно поєднуються та чергуються різні види музично-творчої діяльності, сприяє різнобічному фізичному розвитку, збереженню та зміцненню здоров'я школяра. Важливою умовою цього є введення до структури уроку активних форм виконавства, пісень-танців, рухливих вправ і вікторин, танцювальних і фізкультхвилинок тощо. Невипадково рухливі ігри (як і інші види рухової діяльності) розглядаються як універсальний і незамінний засіб комплексного фізичного виховання дітей.

Отже, дослідження розвивального компонента загальної музичної освіти дозволяє зробити висновки про досить значні можливості уроків мистецтва щодо музично-творчого, загальнокультурного та загального розвитку молодших школярів. При цьому враховується, що для сфери власне музичного розвитку дитини шкільний урок є основною та часто єдиною формою реалізації, тоді як загальнокультурний і загальнорозвивальний вплив відбуваються в початковій ланці освіти при вивченні різних предметів.

Конкретні форми, методи та прийоми організації музично-розвивальної діяльності спрямовуються на розвиток музичного слуху, чуття ритму, вокальних і інструментальних виконавських здібностей, творчий розвиток молодших школярів. З цією метою учням пропонуються різноманітні методи слухання музики; сольні, ансамблеві та колективні форми музикування; вокальні, ритмічні, пластичні імпровізаційні вправи тощо. Завдання евристичного й креативного типу, спрямовані на творчий розвиток дітей, мають бути присутні в усіх видах навчальної музично-естетичної діяльності.

Принадно методичний апарат збагачується розвивально-творчими завданнями загальнокультурного та загального спрямування, зокрема, на розвиток: зв'язного мовлення, мовленнєвої емоційності, літературно-творчих здібностей; уваги та спостережливості, слухової, зорової й тактильної пам'яті, швидкості й оригінальності мислення, навичок розумових дій; організаційних, контрольних-оцінних, графічних та інших загальнонавчальних здібностей; фізичного здоров'я, точності й координації рухів тощо.

Реалізація розвивальних завдань базується на «класичних» методичних засадах, проте має певні особливості, що стосуються специфіки шкільної музичної освіти й організації різних видів музично-естетичної діяльності.

По-перше, передбачено паралельність і тісний взаємний зв'язок власне музичних, загальнокультурних і загальнорозвивальних впливів на особистість, які взаємно підпорядковані одне одному.

По-друге, важливою методичною умовою ефективного взаємозв'язку навчання та розвитку молодших школярів є забезпечення можливості повноцінної музично-творчої діяльності: різноманітної, відповідної віковим особливостям і можливостям дітей і, нарешті, цікавої та привабливої для них.

По-третє, плануючи розвивальний навчальний процес на уроці мистецтва в загальноосвітній школі, вчителеві слід пам'ятати, що:

- розвиток дитини відбувається систематично та поступово в практичній діяльності, з урахуванням конкретних умов і особливостей певного класного колективу, а також індивідуальних можливостей кожного школяра;
- процес власне музичного розвитку має підпорядковуватися беззаперечному правилу: недостатність природних даних не повинна завдавати дитині моральних страждань і спричиняти формування комплексу меншовартості;
- навчання має будуватися так, аби кожний школяр (незалежно від рівня власне музичного розвитку) міг досягти успіху в певному виді музично-естетичної або творчої діяльності на уроці.

Як відомо, кожний конкретний урок є самостійною завершеною ланкою та, разом із тим, складником єдиного музично-педагогічного процесу. Тому урок має розв'язувати тактичні завдання певного етапу розвитку учнів і, водночас, враховувати стратегічні завдання всього процесу музичної освіти. Отже, попри всю важливість розвивального компонента музичної освіти школярів, педагог має пам'ятати: розвиток дитини є не самоціллю, а засобом виховання гармонійної, творчої й просто щасливої дитини.

Підсумовуючи розгляд процесуально-методичних особливостей формування музичної культури молодшого школяра, наголосимо: головним фактором ефективності реалізації методичного апарату та розв'язання культуротворчих завдань музичної освіти постає особистість учителя, адже саме він забезпечує педагогічні умови, важливі для культурного зростання дитини.

Запитання та завдання

1. Доведіть можливість і важливість реалізації розвивального компоненту музичної освіти. Укажіть основні напрями розвитку молодших школярів у процесі музичної освіти.
2. Назвіть основні види діяльності, що сприяють розвитку музичних здібностей молодших школярів (музичного слуху, чуття ритму тощо).
3. Розкрийте можливості музичної освіти щодо розвитку виконавських здібностей учнів у галузі співу та інструментального музикування.
4. Наведіть приклади творчого розвитку молодших школярів у процесі музичної освіти.
5. Поміркуйте, яким чином на уроках мистецтва може відбуватись розвиток мовлення та пам'яті учнів початкової школи.
6. Наведіть приклади музичних завдань, що сприяють фізичному розвитку молодших школярів.
7. Розгляньте дидактичні завдання з підручника «Мистецтво. 3 клас» до пісень «Чобітки мої червоні» (с.26) та «Чому ведмідь узимку спить» (с.79). Проаналізуйте розвивальний потенціал запропонованої діяльності.

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Влаштуйте за змістом пісні маленьку виставу: розподіліть ролі; зображайте міміку, рухи, ходу, голоси персонажів пісні.

~~~~~ **Попрацюймо разом!** ~~~~~

Для виконання пісні об'єднайтесь у дві групи. Перша група проплескує ритм пісні, а друга відбиває її метр на шумових інструментах.

СПИСОК

використаних і рекомендованих джерел

1. Гумінська О.О. Уроки музики в загальноосвітній школі : методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 104 с.
2. Державний стандарт початкової освіти.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості. *Мистецтво у розвитку особистості* : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. С. 14-36.
4. Ізмаїлова Е. Особливості формування музичного інтересу у молодших школярів. *Теоретичні та практичні питання культурології* : зб. наук. статей. Вип. XVII. Мелітополь, 2006. С. 16-21.
5. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи: теорія і практика. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 288 с.
6. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>
7. Лобач О.О. Музично-дидактичні ігри в школі : Метод. рекомендації. Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2004. 70 с.
8. Лобова О. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Школяр, 2023. 144 с.
9. Лобова О. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Школяр, 2024. 144 с.
10. Лобова О. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 3 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Школяр, 2020. 144 с.
11. Лобова О. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 4 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Школяр, 2021. 176 с.
12. Лобова О.В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : Монографія. Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2010. 516 с.
13. Лобова О.В. Про музику – гармонією рим: дидактичні вірші у підручниках «Музика». *Початкова школа*. 2007. № 9. С. 28-32.
14. Лобова О.В., Сбруєва А.А., Бойченко М.А. Формування культурної компетентності школярів у процесі мистецької освіти в «Новій українській школі». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : Науковий журнал. № 3-4 (97-98). Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2020. С. 266-276.

15. Олексюк О.М. Музична педагогіка : Навчальний посібник / О.М.Олексюк. – К. : КНУКіМ, 2006. 188 с.
16. Олексюк О.М., Ткач М.М. Сучасна музична освіта: інноваційний аспект. URL: http://www.knukim.edu.ua/articles_oleksiuk.htm
17. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). К. : Освіта України, 2008. 274 с.
18. Печерська Е.П. Уроки музики в початкових класах : навч. посібник. К. : Либідь, 2001. 272 с.
19. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга, 2000. 216 с.
20. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посібник. К., 2002. 270 с.
21. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : науково-методичний посібник для вчителів і методистів початкового навчання. – К., 2007. 204 с.
22. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. Підручник для студентів педагогічних факультетів. К. : Генеза, 1999. 368 с.
23. Садовенко С. Розвиток музичних здібностей засобами українського фольклору : навч.-метод. посіб. К., 2008. 128 с.
24. Типові освітні програми. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>
25. Філіпчук Г.Г. Музичне виховання особистості. *Мистецтво у розвитку особистості* : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. С. 93-104.
26. Шипота Г. Виховний потенціал кобзарського мистецтва. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки : Мистецькі обрії*. 2008. Вип. 1 (10). К. : Музична Україна, 2008. С. 279-282.
27. Vitt К-М. Die Aufgaben der Kunst in der gegenwertigen Welt. *Теоретичні та практичні питання культурології* : зб. наук. статей. Вип. XVIII. Ч.І. Мелітополь, 2006. С. 62-67.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
----------------	---

РОЗДІЛ 1

Теоретичні основи мистецької освіти молодших школярів у Новій українській школі

Тема 1. Нормативне забезпечення музичної освіти молодших школярів у Новій українській школі.....	6
1.1. Мета й особливості мистецької освітньої галузі в Державному стандарті початкової освіти	6
1.2. Сутність і змістові лінії мистецької освіти в типових освітніх програмах для 1-4 класів	7
1.3. Особливості оцінювання молодших школярів у мистецькій освіті	11
Запитання і завдання	14
Тема 2. Ключова культурна компетентність школярів як провідний орієнтир мистецької освіти в Новій українській школі	16
2.1. Сутність поняття «культурна компетентність»	16
2.2. Зміст і можливості формування культурної компетентності молодших школярів на уроках мистецтва	18
Запитання і завдання	22

РОЗДІЛ 2

Методична специфіка музичної освіти молодших школярів в умовах Нової української школи

Тема 3. Зміст і особливості підручників «Мистецтво» в Новій українській школі.....	24
3.1. Загальна характеристика підручників «Мистецтво»	24
3.2. Інтеграція як основа змісту підручників «Мистецтво»	30
Запитання і завдання	36
Тема 4. Становлення музичної спрямованості молодших школярів на уроках мистецтва.....	37
4.1. Розвиток музичної спрямованості дітей як педагогічна проблема	37
4.1. Основні фактори становлення музичної спрямованості молодших школярів	39
4.2. Методи становлення музичної спрямованості молодших школярів	42
Запитання і завдання	51

Тема 5. Формування музичної обізнаності й ознайомлення молодших школярів з музично-теоретичним матеріалом.....	52
5.1. Сутність музичної обізнаності й музично-теоретичної діяльності учнів початкової школи	52
5.2. Ознайомлення учнів із загальними музикознавчими відомостями	54
5.3. Опанування музично-теоретичної термінології на уроках мистецтва.	60
Запитання і завдання	70
Тема 6. Організація слухацької діяльності молодших школярів на уроках мистецтва.....	71
6.1. Становлення навичок музичного сприймання	71
6.2. Добір музичного репертуару для слухання	73
6.3. Методика ознайомлення дітей із музичними творами	75
Запитання і завдання	78
Тема 7. Організація виконавської діяльності молодших школярів на уроках мистецтва.....	79
7.1. Сутність і основні види виконавської діяльності учнів початкової школи	79
7.2. Особливості організації вокальної діяльності молодших школярів	80
7.3. Організація інструментального та синтетичного виконавства на уроках мистецтва	85
Запитання і завдання	90
Тема 8. Виховний потенціал музичної освіти молодших школярів.....	91
8.1. Теоретичні підходи до виховання дітей засобами музичного мистецтва. Власне музичне виховання молодших школярів	91
8.2. Загальнокультурне виховання молодших школярів на уроках мистецтва	98
8.3. Різнобічне виховання особистості молодшого школяра на уроках мистецтва	103
Запитання і завдання	112
Тема 9. Розвивальний потенціал музичної освіти молодших школярів.	113
9.1. Теоретичні засади розвитку молодших школярів у процесі музичної освіти. Музично-творчий розвиток учнів	113
9.2. Загальнокультурний розвиток учнів на уроках мистецтва	127
9.3. Загальний розвиток молодших школярів у процесі музичної освіти	131
Запитання і завдання	138
Список використаних і рекомендованих джерел	139

Навчально-методичне видання

Лобова Ольга Володимирівна

**МУЗИЧНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Навчально-методичний посібник